

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KARESİ SANCAĞINDA BOR MADENİ İŞLETMECİLİĞİ
(1865-1887)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: MESUT SAYAN

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KARESİ SANCAĞINDA BOR MADENİ İŞLETMECİLİĞİ
(1865-1887)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: MESUT SAYAN

TEZ DANIŞMANI: YAR. DOÇ. DR. ALİ KARACA

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Mesut SAYAN'ın "Karesi Sancağında Bor Madeni İşletmeciliği (1865-1887)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Fehmi YILMAZ
Üniversitesi : İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 05 / 09 / 2016 tarih ve 2016/17-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
19. YÜZILDA OSMANLI MADENCİLİĞİ VE BORASİTİN KEŞFİ	6
1.1 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Osmanlı Madencilik Sektörü	6
1.2 Bor Cevheri ve Sultançayırı Borasitli Alçı Madeni Taş Ocağı	11
1.3 Dünyada Bor'un Keşfi, Kullanım Alanları ve <i>Compaigne Industrielle Desmazures</i>	14
İKİNCİ BÖLÜM	17
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BORASİT'İN ORTAYA ÇIKMASI VE BORASİT İÇİN YAPILAN İLK GİRİŞİMLER	17
2.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun 1873-1881 Yılları Arasındaki Ekonomik Durumu	17
2.2 İlk İmtiyaz: Camille Desmazures	19
2.3 Rekabetin Başlaması	21
2.3 Frederic Giove ve Charles Hanson Şirketinin Ortaya Çıkması	24
2.4 Vergilendirme: İmparatorluk Bürokrasisinin Zaferi	32
2.5 İki Yeni Girişimci: Mari Lankıyeviç ve Mihran Şirinyan	34
3. BÖLÜM	38
BORASİTLİ ALÇI MADENİ İMTİYAZLARI İÇİN MÜCADELELER	38
3.1 Rekabetten Doğan Ortaklık	40
3.2 Borasitli Alçı Madeni İşletmelerinin Yasaklanması	43
3.3 Yasağa Tepkiler ve Çözüm Önerileri	51
3.4 Giove ve Hanson'un Aldığı Geçici Ruhsatlar	52
3.5 Borasitli Alçı Madeni Kaçakçılığı	56
3.6 Borasitli Alçı Madenlerinin İmtiyaz Fermanlarının Verilmesi	60
3.7 <i>The Borax Company Limited</i> 'in Kurulması	67
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	77
EKLER	85
HARİTALAR	103
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MADEN NİZAMNAMELERİ	106

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı Fransalı Camille Desmazures ve onun 1865 yılında kurduğu *Compaigne Industrielle Desmazures* şirketinin Osmanlı İmparatorluğu'nda Karesi Mutasarrıflığına bağlı Fırt Nahiyesinde keşfettiği borasitli alçı madenini işletmek için yaptığı başvuruya başlayan ve 1887'ye kadar yaşanan olaylar zincirini anlatmaktır. Kırım Savaşı'nda ilk kez dış borçlanmaya giden Osmanlı İmparatorluğu 1856 yılında imzalanan Paris Anlaşması'ndan sonra hem maliyeye borç verecek kredi kuruluşlarının hem de imparatorluk topraklarında doğrudan veya dolaylı yatırımlar yapacak yabancı girişimcilerin ilgisini çeker. Devamlı artan ilişkilerin beraberinde o günün koşullarına uygun yeni nizamnameler ilan edilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz fenerlerinde çalışan Desmazures, 1858 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda ilgi duyduğu yeraltı zenginliklerine sahip olup, onları işletebilmek için imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve reform sürecini kendi lehine kullanır. Bu amaca ulaşmak için, Osmanlı İmparatorluğu tebaasından Manolaki Dimitriyadi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı Henri Groppler ile ortak çalışır.

Borasitli alçı madeninin Osmanlı İmparatorluğu'nda keşfedilmesi ile ilgili sınırlı sayıda eser vardır. Bu eserler daha çok madenin keşfediliş hikâyesi anlatılır. Çoğu eser madenin keşfedilip işletilmeye başladığı tarihi 1865 olarak belirler.¹ Yazarların çoğu borasitin keşfedildiği tarih olan 1887 yılına atlar. Genel olarak bu konuyu irdeleyen eserler bu tarihte kurulan *The Borax Company Limited*'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki madenleri kendi denetimlerine aldığından bahseder. Yine 1899 yılında kurulan *The Borax Consolidated Limited* adlı şirketin kuruluşuna da değinilir. Borasitli alçının 1902 yılından sonraki numerik veriler için eserler, Vedat Eldem'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* adlı kitabından faydalanırlar. Özetle, Camille Desmazures ve şirketinin 1865 – 1887 yıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler yoktur.

Borasitli alçı madeninin 1865 - 1887 yılları arasındaki boşluğunu kısmen doldurabilecek Hayri Mutluçağ'ın “Borasit ve Anadolu'da Yabancı Çıkarları” adlı makalesinde kullandığı arşiv belgeleri ile Camille Desmazures'ün bu dönemdeki

¹ Bülent Varlık, *19. Yüzyılda emperyalizmin Batı Anadolu'da yayılması*, Tüm İktisatçılar Birliği, Ankara 1976, s. 61; Kamil Su, *Balıkesir Madenleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938, s. 30; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 55; Donald E. Garrett, *Borates Handbook of Deposits, Processing, Propertie, and Use*, Academic Press, London 1998, s. 150.

faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerdi. Mutluçağ arşiv belgelerini kullanarak hazırladığı çalışmasında, Camille Desmazes'ün diğer borasitli alçı madeni yatırımcıları karşısında ne kadar güçlü olduğunu ortaya koyar.²

Werner Bühler tarafından yazılan *Borasit The Story of the Turkish Boron Mines and Their Impact On The Boron Industry* ve Hasan Çetin'in *Bor Kapanı* adlı eserleri borasitin Osmanlı İmparatorluğu'nda Desmazes tarafından keşfedilişi ve 1887'den sonra yaşanan gelişmeleri diğer eserlere göre daha ayrıntılı olarak anlatılır.³ Bühler'in kitabı Hasan Çetin'in kitabına göre daha ayrıntılıdır. Ve kitap özellikle borasitin tarih içinde gelişimi hakkında bilgi verir. Ayrıca iki kitapta 1865'ten sonrası için temel kaynak olarak, sadece bir kez basılmasından dolayı benim ulaşma imkânına sahip olamadığım, *The Tincal Trail: A History of Borax*'ı⁴ kullanır.

Bu tezde temel kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri kullanılacaktır. Borasit hakkında bilgi veren çeşitli kitap ve makaleler birleştirilip çelişik bilgiler düzeltilenektir. İkinci kaynaklardan oluşturulan bu bütünlük arşiv belgeleri ile harmanlanarak Osmanlı İmparatorluğu'nda işletilen ilk ve tek borasit madeni olma özelliğini taşıyan Susurluk'taki bor madeninin hikâyesini anlatılmaya çalışılacaktır.

Giriş bölümünde ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yaşadığı siyasi ve ekonomik gelişmelere değinilecektir. Birinci bölümde 19. yüzyılda imparatorluktaki madencilik sektörünün gelişmesi için yapılan reform çalışmaları anlatılacaktır. Son olarak Sultançayırı madeninin tarihi, *bor*'un yüzyıllar boyunca gelişimi ve Camille Desmazes'ün Sultançayırı'nda borasitli alçı madenini nasıl keşfettiği anlatılacaktır.

İkinci bölümün ilk kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nun borasitli alçı madenini öğrenmesi ile birlikte Camille Desmazes borasitli alçı madeni imtiyazını nasıl elde ettiği anlatılmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda ise, bölgede Camille Desmazes'ün çıkarlarını tehdit eden rakiplerin ortaya çıkışı ve Desmazes'ün bu rakiplerle mücadelesi anlatılacaktır. Üçüncü kısımda ise Orman ve Maadin İdaresi ile Desmazes ve diğer girişimciler arasında borasitten alınacak vergi miktarının nasıl kararlaştırıldığı anlatılmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise İsviçre vatandaşı Mari Lankiyeviç'in ve bir

² Hayri Mutluçağ, "Borasit ve Anadolu'da Yabancı Çıkarları," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1 (1967), 24-35.

³ Werner Bühler, *Borasit: The Story of the Turkish Boron Mines and Their Impact on the Boron Industry*, İsviçre 1996; Hasan Çetin, *Bor Kapanı*, E-Yayınları, İstanbul 2006.

⁴ Norman J. Travis, E. J. Cocks, *The Tincal Trail: A History of Borax*, Harrap, 1984.

Osmanlı tebaası olan Mihran Şirinyan'ın Demirkapı'da bulunan borasitli alçı madeni için Desmazes ile mücadelesi konu edinilecektir.

Tezin üçüncü bölümünün ilk kısmında Camille Desmazes'ün o güne kadar kendisine karşı başarılı bir şekilde direnen rakipleri Frederic Giove ve Charles Hanson ile kuracağı ortaklık ele alınacaktır. İkinci kısımda imparatorlukta Karesi Vilayetinde imtiyazsız çalıştırılan tüm borasitli alçı madenlerinin Bâbîâli tarafından nasıl yasaklandığı anlatılmaya çalışılacaktır. Üçüncü kısımda ise borasit cevherinin yasaklanması ile birlikte ortaya atılan ilk çözüm önerileri ele alınacaktır. Dördüncü kısımda Camille Desmazes ile birlikte hareket eden Giove ve Hanson Şirketlerinin çalıştırılması yasaklı bir madeni Avrupa'ya nasıl ihraç edebildikleri arşiv belgeleriyle anlatılmaya çalışılacaktır. Beşinci kısımda imtiyaz fermanı devam eden Camille Desmazes ve ortakları Giove ve Hanson Şirketinin borasit kaçakçılığı yaptığı iddiası araştırılacaktır. Altıncı kısımda Osmanlı İmparatorluğu ile Desmazes ve ortakları arasında imtiyaz görüşmeleri 1881'den sonra nasıl tekrar başladığı ve aynı Orman ve Maadin İdaresince imtiyaz fermanlarının gerekli kişilere hangi şartlarda ve nasıl verildikleri hikâye edilmeye çalışılacaktır. Son bölümde ise Camille Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerinin imtiyaz fermanlarını 1887'de kurulan *The Borax Company Limited*'a nasıl devredildiği anlatılacaktır.

Tezin konusunun belirlenmesi ile birlikte her zaman bu çalışmamı kontrol edip desteğini gösteren danışmanım hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Karaca'ya ve jürimde bulunarak tezime yaptıkları katkılarından dolayı Prof. Dr. Vahdettin Engin ve Yar. Doç Dr. Fehmi Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Boğaziçi Kütüphanesi Aptullah Kuran Kütüphanesi çalışanlarına sağladıkları kolaylıklar için teşekkür ederim. Ayrıca TÜBİTAK tarafından sağlanan 2210-E Doğrudan Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programının sağladığı maddi imkânlar sayesinde tez ile ilgili bilimsel araştırmalar yapılabilmiştir, buradan TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ailem tüm hayatımda olduğu gibi lisans ve yüksek lisansta her zaman yanımda yer alıp her fırsatta beni desteklediler. Bu desteklerinden dolayı babam Şaban SAYAN'a, annem Fidan SAYAN'a, abilerim Nurullah SAYAN ve Hüseyin SAYAN'a teşekkür ederim.

ÖZET

Bu tezin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda 1865 – 1887 yılları arasında Karesi'de Fırt bölgesinde borasit madenini keşfedip işletmeye başlayan Camille Desmazes ve onun kurduğu *Compaigne Industrielle Desmazes* şirketinin faaliyetleri anlatılmasıdır. Şirketin 1865'teki kuruluşundan 1887'de *The Borax Company Limited* şirketine devredilişine kadar Camille Desmazes'ün borasitli alçı madenleri için diğer şirketlerle ve Osmanlı İmparatorluğu merkezi ve mahalli kurumlarıyla kurduğu ilişkiler incelenecektir. Borasitli alçı madeni işletmesine yeni taliplerin çıkması Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni keşfedilen borasiti Maden Nizamnamesi kapsamına almasını kolaylaştırır. 1874 -1887 yılını kapsayan bu süreçte imparatorlukta borasitin geleceği için birçok senaryo tartışılır. Borasitli alçı madeni önündeki belirsizlik ve sorunlar Bâbıâli'yi Desmazes'ün imtiyazlı işletmesi hâricinde faaliyetlerini yürüten diğer şirketlerin çalışmalarını durdurmaya sevk eder. 1887 yılına gelindiğinde Camille Desmazes, imparatorluğun içinde bulunduğu mali bunalımın da etkisiyle, uzun süredir istediği daha iyi koşullara sahip borasitli alçı madeni imtiyazını almayı başarır. Bu tezde belirtilen olaylar temel olarak arşiv belgelerine dayanır. Bu konuda yazılan çeşitli kaynaklarla da desteklenir.

Anahtar Kelimeler

Camille Desmazes, *Compaigne Industrielle Desmazes*, Frederic Giove, Charles Hanson, Mihran Şirinyan, James William Whittall, Fırt, Sultançayırı, Susıgırlık, Maden Nizamnamesi.

ABSTRACT

The main aim of this thesis is to shed light on the activities of Camille Desmazes, explorer of the mine of Boracite and his company called *Compaigne Industrielle Desmazes* that continued its work located in the village of Firt in Karesi between 1865-1887. Moreover, from 1856 the founding year of the establishment of *Compaigne* to the 1887 when the company decided to sell all the rights to *The Borax Company Limited*, the thesis examines the relationships of *Compaigne Industrielle Desmazes* among the Ottoman Empire, other companies that tried to invest in the Boracite in the same place, local governors and people in the region. Springing new companies that desire to operate the ore of the Boracite caused to add Boracite to the Mine Regulations. Between 1874-1887, the Ottoman administrators discussed several scenarios for the future of the mine. In the end of the discussion between companies and Ottoman bureaucracy, the Ottoman Empire decided to stop all regulations in the mine of the Boracite temporarily, except for Camille Desmazes. In 1887, Camille Desmazes benefitting from the economic troubles in the Ottoman Empire became successful in getting privileges of operating mine based on his terms. The thesis uses the archival material supporting secondary sources and current discussions.

Key Words: Camille Desmazes, *Compaigne Industrielle Desmazes*, Frederic Giove, Charles Hanson, Mihran Şirinyan, James William Whittall, Firt, Sultançayırı, Susıgırlık, the Mining Regulations.

KISALTMALAR

A.AMD.MV	: Sadaret Amedi Kalemî Meclis-i Vükelâ Evrakı
A.DVN.MSR.d	: Bâb-1 Asafî Dian-ı Hümayun Mısır Kalemî
A.DVNS.MKLT.d	: Bâb-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mukavelename Defterleri
A.DVNS.MTAN.d	: Bâb-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri
A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.DRB	: Cevdet Darphane
Çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DH.MKT	: Dahiliye Mektubî Kalemî
Hzl.	: Yayına Hazırlayan
HR.İD	: Hariciye Nezareti İdare
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nr.	: Numara
PRO. F.O	: Public Recod Office Foreign Office
s.	: Sayfa

ŞD	: Şuray-yı Devlet
T	: Ticaret Nafia, Ziraat, Orman, Maadin Nezaretlerine Aid Evrak
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Maruzat Hususi Evrakı
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.PRK.EŞA	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbendeerlik ve Ateşemilterlik
Y.PRK.OMZ	: Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

II. Mahmut döneminde yaşanan siyasi ve ekonomik değişimler ve klasik devlet sisteminin topyekûn olarak terkedilmesi 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yapacağı reformları etkileyecektir. II. Mahmut, 1830'lara kadar hem içerideki düzensizliklerle hem de devletin varoluşunu etkileyecek dış meselelerle uğraşmak zorunda kalır. Napolyon savaşlarıyla başlayan ve Viyana Restorasyonu ile biten süreçte yeniden şekillenen Avrupa diplomasisinin yeni veçhelerine uyum sağlamaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile bir dizi savaşa girmek zorunda kalır (1812 Bükreş, 1829'da Edirne Anlaşmaları ile biten Osmanlı-Rus Savaşları). Bunun yanında imparatorluk içeride iki farklı sorunsalın çözümü için çaba sarf etmek zorunda kalacaktır: Rum ihtilal hareketi ve Ayanlar.

Rum ihtilali Osmanlı siyaset yapısını için yeni bir olgudur çünkü bir iç sorun uluslararası bir sorun çözümü gerektirmiş ve yaşanan bu problem tedrici olarak Yunan Krallığının kurulmasıyla sonuçlanmıştır (1832 Londra Anlaşması). İmparatorluğun uğraştığı diğer bir sorun ise 18. yüzyılda güçlerini arttıran ve 1808 yılında II. Mahmut ile Sened-i İttifak gibi bir metni imzalayacak bir güç odağına sahip olacak olan ayanlar meselesidir. Sened-i İttifak'tan sonra günbegün gücünü arttıran II. Mahmut 1830'ların sonlarına geldiğinde ülkedeki ayanları ya sisteme entegre edecektir ya da sistemin dışına itecektir.

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş makinası olan Yeniçeri Ocağı 17. yüzyıldan itibaren bozulma emareleri göstermiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ocak hem sosyal hayatta etkin bir rol üstlenmiş hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetini etkileyecek konuma gelmiştir. Ayrıca, yayılmacı imparatorluk sınıfında değerlendirilebilecek Osmanlı İmparatorluğu için yeniçeriler imparatorluğun hem ekonomik hem de toprak büyümesinin teminatı konumundaydılar. Ancak, 18. yüzyıldan beri yürütülen ordu reform projelerine rağmen, Yeniçeriler tüfek devriminden itibaren daha bilimsel bir mühendislik temeli üzerinde yapısal reformu gerçekleştirilen Avrupa orduları karşısında yenilgiler almış ve 19. yüzyılda ocak "atıl" bir duruma gelmiştir. 1820'lerin bütününe kapsayacak Rum İhtilali sırasındaki disiplinsizliklerinin sonucunda Yeniçeri Ocağı 1808'den beri elindeki gücü daha somut hale getiren II. Mahmut tarafından kaldırılacaktır.

Yeni ordunun kurulması tüm sorunları çözmez. Sultan II. Mahmut Yunan isyanını bastırmak için Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır donanmasını Mora'daki isyanı bastırmak için sevk eder. 1827 yılında isyan sona erdirilmek üzereyken Navarin'de Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır donanmaları İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yakılır.⁵ Navarin'de yaşananların ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında çıkan savaş 1829 yılında imzalanan Edirne Anlaşması ile sonlandırılır. Edirne Anlaşması Rusya ile savaşı bitirir ancak yeni bir savaşa yol açar. İsyân sırasında kendisine Mora ve Girit valiliği verileceği vaat edilen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordusu, oğlu İbrahim Paşa komutasında, bu kez Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girdiği savaşlarda başarıya ulaşır. Mısır ordusu karşısında alınan yenilgiden sonra Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı devletlerden yardım ister. O dönemdeki Avrupa politikasını şekillendiren düşüncelerden dolayı de var olan siyasi gelişmeler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu beklediği yardımı alamaz. Avrupalı güçlerden yardım alamayan Osmanlı İmparatorluğu 1833 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması ile beklediği yardımı Rusya'dan alır.⁶ Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın ardından yaşanan politik olaylar sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Britanya arasında politik ve ekonomik bir yakınlık kurulaya başlanır.⁷

1826'dan itibaren *yed-i vahid*⁸ uygulamasını hayata geçiren Osmanlı İmparatorluğu klasik çağda uyguladığı iâşe (provizyonizm) ilkesini devam ettirir. Bu sistemde devlet ekonomiye müdahale ederek mal arzını en yüksek düzeyde tutmayı amaçlar ve tebaasının ihtiyacı olan malları ucuz temin edilebilmesini sağlamakla yükümlüdür.⁹ Malların ucuz ve bol olması için imparatorluk ekonomiye müdahale ederek ihracatı zorlaştırılırken ithalatı serbest bırakır.¹⁰ Aslında bu sistem Osmanlıların uzun zamandan beri kullandıkları gelenekçilik politikasıyla da devam ettiğini gösterir. İhracatı zorlaştıran yed-i vahid uygulaması ile Osmanlı İmparatorluğu gelenekçilik politikası çerçevesinde ihracatı olabildiğince zorlaştırır. Hatta bu amaçla yabancı tüccarların liman kentlerinin hinterlandlarına girmeleri yasaklanır.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 38. Baskı, İstanbul 2014, s. 58.

⁶ Sinan Kaya, *Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 5.

⁷ Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 39.

⁸ Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 43, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s. 378-383; Mübühâ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974, s. 62-70.

⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2010, s. 45-46.

¹⁰ Mehmet Genç, a.g.e., s. 69.

1838 yılında Büyük Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Baltalimanı Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik çağda kendi ekonomisi üzerinde uyguladığı politikalarının devamı niteliğindedir. Bu anlaşma 1826 yılından itibaren uygulanan yed-i vahid usulü çerçevesinde getirilen “tezkire isteme yöntemi” ortadan kaldırılır.¹¹ Bu minvalde ithalat vergilerinin düşürülmesi ve ihracat vergilerinin yüksek tutulması imparatorluğun klasik döneme ait iktisadi görüşünün pek değişmediğini bize gösterir. Diğer yandan Osmanlı bürokratları da indirilen ithalat vergisinin Osmanlı lonca sistemi üzerindeki yıkıcı etkisini öngöremez.¹² Bu anlaşma ile ilk olarak anlaşma ile İngiliz tüccarların ödedikleri %3'lük ihraç vergisine ek olarak tüm iç gümrüklerdeki vergi oranı olan %9'luk pay da eklenerek İngiliz tacirlerin Osmanlı İmparatorluğu'na verecekleri ihracat vergisi malın kıymetinin %9+%3'ü olmak üzere %12 olarak belirlenir.¹³ İkinci olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun gümrüğüne giren İngiliz ithal mallarından alınacak vergi oranı %3'tür. İç gümrük vergisi olarak bir defaya mahsus olmak üzere %2 oranında vergi ödenecektir.¹⁴ Üçüncü olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan transit malların da vergi oranı %3 olacaktır.¹⁵ Son olarak, 1838 yılından önce sadece limanlarda faaliyet gösteren yabancı tüccarlar anlaşma ile imparatorluk içinde serbestçe ticaret yapabileceklerdir.¹⁶

İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Anlaşması'nın benzerleri 1838 yılından itibaren diğer Avrupalı devletlerle de imzalanır. Baltalimanı Anlaşması ile İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü pekişir. 1793 konvansiyonu ile başlayan süreçte 1798'de Nil Savaşı'nın ardından İngiliz donanmasının Akdeniz'deki varlığı artarken Napolyon'un Mısır'da uğradığı yenilgi ile Fransa'nın Akdeniz'deki varlığı zayıflar.¹⁷ Napolyon savaşlarının bitişiyle Avrupalı devletler gümrüklerini yükseltirler. Avrupa pazarının kapanması İngiltere'yi mamul malları için Yakındoğu ve Latin Amerika ülkelerine yöneltir.¹⁸ Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında başlayan siyasi yakınlaşma 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Anlaşması ile ekonomik bir boyuta dönüşerek Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere

¹¹ Mübühât Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s. 4; Mübühât Kütükoğlu, “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 94.

¹² Mehmet Genç, a.g.e., s. 94.

¹³ Mübühât Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II*, s. 4-5.

¹⁴ Mübühât Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I*, s. 112-113.

¹⁵ Mübühât Kütükoğlu, “Baltalimanı Anlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİSA)*, 5, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1992, s. 39.

¹⁶ Mübühât Kütükoğlu, a.g.m., s. 94.

¹⁷ Roger Owen, *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*, Tauris, London 1987, s. 83-84.

¹⁸ Reşat Kasaba, *Dünya*, s. 39-40.

tarafından oluşturulan serbest ticaret bölgesine katılır. Diğer Avrupalı devletlerle yapılan benzer ticaret anlaşmalarıyla Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın mamul mallarının potansiyel tüketicisi ve tarımsal ürün tedarikçisi olarak algılanır.¹⁹

Ekonomik gelişmeler politik gelişmelerle paralel yaşanır. 1853-1856 yılları arasında Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'nın harcamaları Osmanlı hazinesinin karşılamayacağı büyüklüktedir. İmparatorluk mali krizi atlatmak için ilk kez 1854 yılında dış borçlanmaya gider. İmparatorluk 1855 yılında savaşın ağır yükünden dolayı ikinci kez bir istikraz anlaşması yapmak zorunda kalır. Kırım Savaşı sırasında yapılan ilk dış borç alımları Osmanlı İmparatorluğu'nu 1881 yılında Avrupa mali denetimine sokacak Düyun-ı Umumiye İdaresinin kuruluşuna giden yolda atılan ilk adımdır.²⁰

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ve Rusya ile imzalanan Paris Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupalı güçlerin korumasına sokar. Anlaşmadan önce başlayan ekonomik bağımlılık anlaşma ile birlikte siyasi bağımlılığa dönüşür. Avrupalı devletler Islahat Fermanı'nın gözlemciliğini üstlenirken Osmanlı İmparatorluğu Islahat Fermanı'yla uygulamaya yükümlü olduğu reformları uygulamaya çalışacaktır.

29 Nisan 1861 yılında Fransızlarla Kanlıca Ticaret Anlaşması imzalanır. Kanlıca Anlaşması, Baltalimanı Anlaşması'ndan birkaç yönden farklılık gösterir. İlk olarak tuz ve tütünün Osmanlı ülkesine ithali yasaklanır. İthalat vergisi %5'ten %8'e yükseltilirken ihracat vergisi %12'den %8'e indirilerek 1869'da %1 olacak şekilde düzenli olarak azaltılacaktır.²¹ Böylece Osmanlı İmparatorluğu provizionizm ilkesini, dolayısıyla gelenekçi politikasını terk etmeye başlar.²² Diğer Avrupa devletleriyle de bu şartları içeren ticaret anlaşmaları yapılarak Avrupalıların gözünde Osmanlı İmparatorluğu hammadde kaynağı işlevini üstlenir.

Savaşın bitmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu maliye yaşanan her türlü krizde dış borç almaya başlayarak bir süre sonra dış borç bağımlısı olur. Dış borçlara ek olarak ticaretin gelişmesi ve alt yapı ağının genişlemesi için yabancı sermayenin ülkeye girişi hızlanır. Bundan dolayı bir yandan yabancı sermaye ülkede gerilemeye yüz tutmuş ekonomik faaliyetlerin tekrar canlanmasına neden olurken diğer yandan da

¹⁹ Roger Owen, *The Middle*, s. 91.

²⁰ Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 731.

²¹ Mübahat Küttükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların", s. 94- 95.

²² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 94.

yabancı sermayeye uygun yasal düzenlemelerin yapılmasına da ağırlık verilir. Yabancıların ilgisinin arttığı ekonomik sahalardan birisi de madencilik sektörüdür.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZILDA OSMANLI MADENCİLİĞİ VE BORASİTİN KEŞFİ

1.1 19. Yüzyılın Ortalarına Kadar Osmanlı Madencilik Sektörü

Yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'na girişinden etkilenen ekonomik sahalardan birisi madencilik sahasıdır. 19. yüzyıla gelindiğinde madencilik kârlı bir iş sahası olmaktan çıkar. İmparatorluğun elindeki maden işletmelerinden zarar etmesinin altında bazı nedenler vardır.

Osmanlı madencilik sektörünün geri kalmasının ilk sebebi olarak çağdışı üretim tekniklerinin kullanılmasıdır.²³ Örneğin, 1838'de Keban madenini teftiş eden Moltke'ye göre cevherin makinelerin yerine elle çıkarılmasından dolayı elde edilen gelirlerin giderleri karşılayamaz.²⁴ Az miktarda çıkarılan cevher işlenirken de devlete zarara uğrar. Fırınların iyi inşa edilmemesi ve ısının yeterince yüksek olmaması sebebiyle demir üretiminde %20 kayıp yaşanır. Diğer maden tesislerinde de kayıplar yaşanır. Gümüşün %32'si, kurşunun %12'si ve bakırın %40'ı kaybedilir.²⁵ Madende makinelerin çalıştırılmaması çıkarılacak cevher kapasitesini azaltır. İkinci olarak, madenler için hayati öneme sahip olan ormanların düzensiz dağılışı ve bilinçsiz kullanımıdır.²⁶ Örneğin Keban ve Ergani madenlerinin ıslahı için görevlendirilen mühendis Gustave de Pauliny madenlerde kullanılmak üzere ormanlık alanların ağaçlandırılmasını tavsiye eder.²⁷ Madenlerin işletilmesi ile ilgili karşılaşılan üçüncü

²³ 1884 yılına gelindiğinde madenlerin çalıştırılmasında hâlâ eski tarz usullerin devam ettirildiği görülür. Bkz.ERCÜMEND BALCI, "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant'a Göre 'Menâbi-i Ma'deniyemiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 145 (2003), s. 102

²⁴ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devletinde Madencilik", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. s. 314. Gustave de Pauliny'in 1837 tarihli raporuna göre madenlerde Avrupa'da kullanılan makinelerin kullanılmaması üretimi daha pahalı yapar. Az miktarda çıkarılan cevherin geliri az olur. Bkz. ÖZKAN KESKİN, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliği'ne Hizmetleri", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11, İstanbul 2007, s. 82.

²⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2007, s. 249.

²⁶ ÖZKAN KESKİN, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü", 1861-1906", *OTAM*, 29 (2012, s. 127; G. Bie Ravdal, *Turkey: A Commercial and Industrial Handbook*, Government Press Office, Washington 1916, s. 128; Elliot G. Mears, *Modern Turkey: a politico-economic interpretation*, The Macmillan Company New York 1924, s. 327; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 6, s. 243.

²⁷ ÖZKAN KESKİN, "Osmanlı Devletinde Yabancı", s. 82; Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 98 (1995), s. 75- 91. Maden ocaklarının civarındaki ormanlar bilinçsiz kullanımdan dolayı tükenir. Taşımaya uygun yolların olmaması ve eşkiyanın varlığının durumu daha da kötüleştirir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 6, s. 243.

sorun mühendis ve nitelikli işçi kıtlığıdır.²⁸ Mühendis ve işçi kıtlığının oluşmasının iki nedeninden ilki imparatorluğun yüzleşmek zorunda kaldığı savaşlardaki insan kayıplarıdır. İşçi kıtlığının diğer sebebiyse devletin maden sahasında yaşayan halkın üzerine angarya yükleyerek çözmeye çalışırken uygulanan angarya ile yerel halk madencilikten soğur.²⁹ Ayrıca, yerel sakinlerin temel geçim kaynağı tarım olduğundan yerel halk da madenlerde çalışmaya isteksizdirler.³⁰ Madenciliğin gelişmemesinin dördüncü sebebi ülkenin jeolojik yapısını gösteren haritaların bulunmamasıdır.³¹ Madenciliğin gelişmemesinin beşinci nedeni imparatorlukta her alanda hissedilen sermaye eksikliğidir.³² Borçlanma yoluyla sermayelerini oluşturan, maden işletme imtiyazı için başvuruda bulunan ve istediği imtiyazları alan müteşebbisler borçlarını ödeyemeyince ellerindeki imtiyazları alacaklılara devrederler.³³ Madenciliğin önündeki altıncı engel ise ülkedeki altyapının yetersiz oluşudur. Osmanlı İmparatorluğu nitelikli bir demiryolu ağına sahip olmadığı için hayvanlar kullanılır. Karayolları ise bakımsızdır.³⁴ Cevherlerin taşınacağı limanların kapasitesi yetersizdir. Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu değişen zamana hitap eden kapsamlı bir maden yasasına sahip değildir. Geçen yüzyıllardan beri kullanılan maden yasaları³⁵ artık verimliliğini yitirdiğinden çağın gereklerine karşılık veremez.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde devletin hukuksal düzenlemeleri, özellikle özel mülkiyet konusunda, maden sektörünü de etkileyecektir. 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliği padişah tarafından garanti altına alınırken 1856 yılındaki Islahat Fermanı ile bu durum tekrar tanınır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile özel mülkiyetin tanımı yapılır. 1867 yılında çıkan irade ve imzalan protokol ile Osmanlı İmparatorluğu yerli ve yabancı yatırımcılara güven vermeye çalışır. 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların çoğu mirî arazidir. Dolayısıyla madenlerde devlete aittir³⁶ ancak yukarıda yaşanan gelişmeler hem

²⁸ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İletişim, İstanbul 1985, s. 915.

²⁹ G. Bie Ravndal, *Turkey*, s. 128.

³⁰ G. Bie. Ravdal, a.g.e., s. 129.

³¹ Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu (der.), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara 1979, s. 175.

³² G. Bie. Ravdal, a.g.e., s. 129; Elliot G. Mears, *Modern Turkey*, s. 326.

³³ 1849 yılında Osmanlı tebaasından Konstanti ve Nikola, Boğaziçi'nde buldukları demir madeni üzerindeki haklarını borçlu bulundukları bir İngiliz tüccara satarlar. Osmanlı İmparatorluğu harekete geçerek madenlerin İngilizlerin eline geçmesine mâni olmaya çalışır. Konstanti ve Nikola da ya İngiliz tüccarla ortaklık kurulmasına izin verilmesini ya da borçlarının ödenmesini isterler. İmparatorluk ikinci yolu seçerek madenlerin yabancıların eline geçmesine mâni olur. Bkz. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun", s. 129.

³⁴ Eduard Coulant, "Menba'-ı Ma'deniyemiz", *Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası*, 2 (1300), s. 56

³⁵ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden", s. 76.

³⁶ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devletinde Madencilik," s. 313.

madenlerin özel teşebbüslerce işletilmesinin hem de yabancı girişimcilerin doğrudan Osman İmparatorluğu'na yatırım yapmalarının önünü açar.

Özel mülkiyetin korunması konusunda yapılan yasal gelişmelere madencilik ile alakalı kanuni düzenlemeler de eklenir. 25 Eylül 1856'da Meclis-i Maadin, Meclis-i Âli-yi Tanzimat ve Hazine-i Hassa Nezareti tarafından görüşülüp sadrazam tarafından padişaha sunulan tezkire padişah tarafından kabul edilir. Alınan karar ile ilk Osmanlı maden yasasını hazırlayacak komisyon kurulur ve çalışmalara başlar.³⁷ Komisyon haftada iki gün Hazin-e-i Hassa'da toplanıp çalışmalarını devam ettirecektir.³⁸ 1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunnamesinde madenler de kendisine yer edinir. Kanunnamede maden arazilerinin türü ve devletin bu alanlardan alacağı vergi miktarına açıklık getirilir³⁹ ancak işletme yöntemleri, imtiyaz sahiplerinin sorumlulukları, işçilerin durumları ve yakacak temini gibi birçok konu belirsizliğini korur.⁴⁰ 28 Mayıs 1861 tarihinde çıkan bir irade ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modern maden nizamnamesi yürürlüğe girer.⁴¹

1861 Maadin Nizamnamesi, 1858 Arazi Kanunnamesinden ayrı olarak, kişilere bağımsız maden işletme hakkı tanır.⁴² Artık müteşebbisler işletme izinleri için berat değil imtiyaz almaya başlarlar.⁴³ Bir şahsa özel mülkiyetinde maden araştırması yapmasına izin verilir. Ancak, yerli yatırımcı mirî arazi veya özel bir mülkiyette araştırma yapmak isterse devletten izin almak zorundadır. Araştırmaların aksine maden çalıştırmak isteyenler hükümetten imtiyaz fermanı almaya mecburdur.⁴⁴ Nizamnamenin hükümetten para koparmayı amaçlayan şahısları engellemesi beklenir, çünkü imparatorluk idaresi bir madene talip olan girişimcinin maddi açıdan kuvvetli olmasını ve güvenilir bir kefil bulması şart koşar.⁴⁵ Nizamnamede imtiyaz süreleri yazmamasına

³⁷ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden", s. 80.

³⁸ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 155.

³⁹ Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 154. Herhangi bir mülkte bulunan madenin tüm hakları arazi sahibine aittir. Arazi metruke ve arazi-i mevadda bulunan madenlerin 1/5'i devletindir. Geriye kalan hisse ise madenin kâşifine bırakılır. Bkz. Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden", s. 80.

⁴⁰ Özkan Keskin, "Osmanlı Devletinde Maden", s. 127.

⁴¹ Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 156. 1861 nizamnamesine göre madenler iki gruba ayrılır. İlk grup olan mevadd-ı madeniyeye altın, gümüş, kurşun, nikel, civa, bakır, kalay gibi madenler dâhil edilir. Diğer grupsa mermer, çakmak ve alçı taşı, kireç, porselen toprağı, kum, kil, lüle yapımında kullanılan taş ve toprak çeşitlerini kapsar. Bkz. Özkan Keskin, "Osmanlı Devletinde Maden Hukukunun", s. 128.

⁴² Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", *Prof Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 807.

⁴³ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden", s. 82.

⁴⁴ Özkan Keskin, a.g.m., s. 128.

⁴⁵ Özkan Keskin, a.g.m., s. 129.

rağmen o dönemde verilen fermanlara bakıldığında bu sürenin 10 ile 20 sene arasında değiştiği görülür ki genelde tercih edilen süre 10 yıldır.⁴⁶

1861 yılında ilan edilen Maden Nizamnamesinde maden işletmesine katılacak yabancı yatırımcılara sadece hissedar olabilme hakkı tanınır. Yabancı devletler kendi vatandaşlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda taşınmaz emlak satın alabilmeleri için yaptıkları baskılar 1867 yılında sonuç verir.⁴⁷ 1867 yılında çıkan irade ile Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı devletler arasında imzalanan protokol ile yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hicaz bölgesi hâriç, taşınmaz mal elde edilmesine izin verilir.⁴⁸ Yabancılar taşınmaz mal satın alma hakkı verilmesiyle Osmanlı madenlerini bireysel olarak veya şirketlerle beraber işletebilmelerinin yolu açılarak yeni bir nizamname hazırlanır. 1869'da ilan edilen Maden Nizamnamesi⁴⁹ ile yabancılar maden işletme hakkı tanınırken, şahıslara madenler üzerindeki haklarını devretme veya miras bırakma hakkı verilir.⁵⁰

Madencilik gelişimi sadece yasal düzenlemelerle de sınırlı kalmaz. Kurumsal anlamda da değişikliğe gidilir. İlk olarak 1841 yılında Safveti Paşanın çabalarıyla 6 Eylül 1841 tarihli irade ile Maadin Meclisi kurulur.⁵¹ 1850 yılında Hazine-i Hassa Nezaretinin kuruluşu ile Maadin Meclisi buraya bağlanır. 1861 yılında yapılan değişiklikle meclis yeniden Maliye Nezareti kapsamına alınır. 1866-1867 yıllarında meclis lağvedilir. 1879 yılında Orman ve Maadin Meclisi kurulur. 1887 yılında Orman ve Maadin İdaresi, Ticaret Nezaretinden ayrılarak tekrar Maliye Nezaretine bağlanır. Aynı yıl yapılan değişiklik ile Orman ve Maadin Meclisi ortadan kaldırılarak yerine Orman Fen Heyeti ve Maden Fen Heyeti birimleri kurulur.⁵²

Osmanlı İmparatorluğu madencilik sahasında bir yandan yasal ve kurumsal eksikleri gidermeye çalışırken diğer yandan da nitelikli personel sıkıntısını gidermeye

⁴⁶ Özkan Keskin, a.g.m., s. 130.

⁴⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara 2012, 447.

⁴⁸ 18 Haziran 1867 tarihli iradeye göre yabancılar Osmanlı İmparatorluğu'nda Hicaz bölgesi dışında kalan yerlerde toprak satın alabilecektir. Taşınmaz mallar ile ilgili çıkacak sorunlarda yabancılar tamamen Osmanlı İmparatorluğu kanunlarına uyacaklardır. 9 Haziran 1868'de imzalanan protokol ile yabancı ülke vatandaşlarına toprak edinme yolu açılır. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 2, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 726.

⁴⁹ 1869 yılında kabul edilen Maden Nizamnamesi, 1810 Fransa Maden kanunlarının tercümesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamaya konulan yeni nizamname 1861 Nizamnamesinden farklı olarak taş ocaklarını kapsamaz. Taş ocakları için ayrı bir nizamname hazırlanır. Yeni nizamnamede imtiyaz süresi 99 yıl olarak belirlenerek bu konudaki belirsizlik giderilir. Arama süresi 1 yıldır ve istenilirse 6 ay daha uzatılacaktır. Arazi sahibi kendi arazisinde devletten izinsiz maden arayabilecektir. Maden arama esnasında çıkarılan cevherden %5 vergi alınacaktır. Bkz. Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 162-163.

⁵⁰ Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin*, s. 58.

⁵¹ Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 71. 18. yüzyılın ortalarına kadar madenler Maliye Nezaretince idare edilir. 1736'dan itibaren Darphane-i Âmire bu görevi üstlenir. Bkz. Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devletinde Madencilik", s. 312; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkezi Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 290.

⁵² Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde", s. 83; Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 71-78.

çalışır. İmparatorluk idaresi bu açığı üç yolla kapatmaya çalışır. İlk olarak Avrupa'dan yabancı maden mühendisleri imparatorluğa getirilir. Keban ve Ergani madenlerini inceleyen Gustave de Pauliny de bu amaçla Maadin Meclisi azası olarak görevlendirilir.⁵³ Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu madenlerine karşı duyulan ilginin artması üzerine maden mühendislerine daha fazla ihtiyaç duyulur. 1861 Maden Nizamnamesi ile bu ihtiyaç iyice artar çünkü nizamnamenin uygulanması için büyük vilayetlerde maden mühendislerinin görevlendirilmesi gerekecektir.⁵⁴

1861 Maden Nizamnamesinin ilanından sonra görevlendirilen ilk yabancı maden mühendisi Ernst Weiss 1866 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışmaya başlar. Weiss madenlerle ilgili her türlü konuda görevlendirilir. Teftiş gezilerine çıkar, maden mektebinin açılması için çalışır ve açıldıktan sonra burada ders verir.⁵⁵ Weiss'in ardından Deroz isimli bir mühendis getirilir ve hem merkezde hem de taşrada görevlendirilir. Alman Wilhelm Fischbach adlı diğer bir mühendis de Keban madenlerinde görevlendirilir ancak pek memnun kalınmadığı için işine son verilir. 1880 yılında yaşanan mali sıkıntıdan dolayı Weiss ve Deroz hâricindeki tüm mühendislerin görevlerine son verilir. Deroz'un da görev süresi bittiğinde maden mühendisi olarak sadece Weiss kalır.⁵⁶ İmparatorluk idaresinin başvurduğu diğer yol ise maden mühendisliği eğitimi için yurtdışına öğrenci göndermektir. Bu amaçla 15 Şubat 1851'de çıkan irade ile altı öğrenci Avrupa'ya gönderilir.⁵⁷

İdarenin elindeki üçüncü ve son seçenekse Maden Mektebi'nin kurulmasıdır. Mektep açılmasının önünde büyük bir sorun vardır. Weiss Türkçe'ye yeterince hakim olmaması nitelikli ders verebilecek hoca sıkıntısını ortaya çıkarır.⁵⁸ 3 Şubat 1874'te Maden Mektebi kurulurken mühendisler Weiss ve Deroz'un okulda öğretmenlik yapmaları kararlaştırılır. İmparatorluk, kurulan yeni okulda vilayetlerde görev yapacak ikinci sınıf maden mühendislerinin yetiştirilmesini umar.⁵⁹ Okulda ders veren zabitlerin savaş durumunda harbe katılmalarından dolayı okulda öğretmen sıkıntısı baş gösterir.⁶⁰ 1879'da Maden mektebindeki öğrencilerin yetersiz olmasının anlaşılmasının ardından 1880'de Maden Mektebi'nin Orman Mektebiyle birleştirilmesine karar verilir. 1893

⁵³ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden", s. 82.

⁵⁴ Özkan Keskin, a.g.m., s. 83.

⁵⁵ Özkan Keskin, a.g.m., s. 84.

⁵⁶ Özkan Keskin, a.g.m., s. 88.

⁵⁷ Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 34.

⁵⁸ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden", s. 86.

⁵⁹ Özkan Keskin, a.g.m., s. 87.

⁶⁰ Özkan Keskin, *Orman ve Maadin*, s. 37.

yılına gelindiğinde Orman ve Maden Mektebi kapatılarak Halka Ziraat Mektebine bağlanır.

Osmanlı İmparatorluğu koyduğu yasalar ve oluşturduğu kurumlarla özel teşebbüslerin yatırıma katılması özendirilir ve bu teşebbüsler ülke kalkınmasında önemli rollere sahip olurlar. İmparatorluk içindeki altyapı eksikliği ülkeye giren yabancı yatırımcılarla giderilmek istenir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın maddelerinden birisi de imparatorluğun, ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacak yabancı sermayeye açık olduğunu belirtir. Kırım Savaşı sonrasında bir yandan dış borçlanmaya gidilmesi diğer yandan siyasi olarak Avrupa devletlerin koruması altında bulunması imparatorlukta ekonomik yatırımlarda Avrupa sermayesinin ağırlığının artmasına ve bu durumda Avrupa'nın siyasi nüfuzunun tedricen ülke politikasında hissedilmesiyle sonuçlanır. Avrupa'nın imparatorluk üzerinde artan ekonomik nüfuzunun temel kaynağı girişimcilerin altyapı yatırımlarına yönelişleridir.⁶¹ Ulaşım ve taşıma sürelerinin kısalması, kapasitelerinin arttırılması ve maliyetlerin ucuzlaması ile Avrupa'nın mamul malları Osmanlı pazarındaki ağırlığını arttırırken Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen ürünlerse Avrupa'ya hammadde olarak gider. Artan ticaret hacmi için maden sektörü de payına düşeni alır. Yabancı yatırımcı madene harcadığı paranın karşılığında en yüksek verimi almak istediğinden sahip olduğu sermaye ile imparatorluğa getirdiği makinelerle cevher üretim seviyesini arttırır. Yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu maden sektöründeki etkisi zamanla artar ve bu sektörün 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki payı %75'e ulaşır.⁶²

1.2 Bor Cevheri ve Sultançayırı Borasitli Alçı Madeni Taş Ocağı

Osmanlı İmparatorluğu'nda Karesi Sancağında Sultançayırı'nda bulunan borasitli alçı madeninin geçmişi daha önceki yüzyıllara kadar götürülebilir. Hatta bir rivayete göre maden Cenevizliler zamanında da çalıştırılmıştır.⁶³ Elimizdeki kaynaklara göre bu maden sahası 18. yüzyıldan itibaren tekrar işletilir.⁶⁴

⁶¹ Bu duruma gösterilebilecek en güzel örnek Lord Stratford de Redcliffe'in Alsancak İstasyonu'nun açılışında yaptığı konuşmadır: "Bu demiryolunun, sanayi ürünlerimizin Türkiye'ye girişini kolaylaştıracak faydalı bir sermaye yatırımı olacağını umuyoruz". Bkz. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1977, s. 8.

⁶² Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," *Prof Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 894.

⁶³ BOA, ŞD, 2431/21, 7 Şubat 1880 (25 Safer 1297).

⁶⁴ Werner Bühler, *Borasit*, s. 31.

Eyüp Mustafa Ağa adlı birisi Eldiniz (Yıldız) köyü yakınlarında bir alçı madenine sahiptir.⁶⁵ 1708 yılında Ali adlı bir kişi Mustafa Ağa'dan tarlayı ve alçı madenini satın alır.⁶⁶ Bu maden arazisinin ilk sorunu 1780 yılında arazi sahibi Ali Efendi'nin ölümüyle başlar. Maden ve madeni içeren arazinin Ali'nin oğlu Halil'e kalması beklenir ancak Hacı Süleyman meydana çıkarak Alizâde Halil'in hakkı olan arazi ve madene el koyar. Alizâde Halil miras yoluyla kendisine ait olduğunu düşündüğü arazi ve madeni geri almak için yetkililere başvurur. Osmanlı İmparatorluğu, Halil Efendi'nin yaptığı müracaatı neticelendirerek arazi ve alçı madenin ona ait olduğuna karar verir.⁶⁷ Halil'e 2 Temmuz 1780'de alçı madenini işletmesi için imtiyaz fermanı verilirken⁶⁸ Halil'in arazi ve maden üzerindeki hakkı 7 Kasım 1780'de verilen şer'i hüküm ile sağlamlaştırılır.⁶⁹

Eldiniz köyündeki alçı madeni hakkında çıkacak olan tartışmaya kadar Alizâde Halil ve onun mirasçılarının üzerinde kalmaya devam eder. 1866 yılına gelindiğinde arazi üzerinde çıkarılan alçı 32 hisse üzerine dağılmıştır. Halil'in o dönemdeki mirasçısı Hatipzâde Ali'nin ölmesi üzerine tarla ve alçı madeni doğal olarak onun varisleri Hacı Mehmet ve Hüseyin Efendilere kalır, ancak yasal devir teslim işlemleri hemen yapılmaz. Bu sırada alçı madeni işletmek için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı ve Polonyalı göçmen Henri Groppler, Hacı Mehmet ve Hüseyin Efendilerle temasa geçer. 26 Ocak 1868'de iki varis ve Henri Groppler arasında anlaşma imzalanır. Varılan mutabakata göre alçı madeninin işletmesi 10 yıllığına Henri Groppler'e verilir. Groppler kiralama bedeli olarak senelik 40 Osmanlı lirasının yanı sıra madende çalışan 20'den fazla amelelerin her biri için ikişer Osmanlı lirasını ödemeyi kabul eder. Kiralık kontrata eklenen bir madde ile kontratın biteceği tarihte Groppler'e madeni 10 sene daha kiralama opsiyonu eklenir.⁷⁰

Henri Groppler ile kiralık kontratın imzalanması Hacı Mehmet ve Hüseyin Efendileri atalarından miras kalan arazi ve alçı madenini resmi olarak kendi üzerlerine almaya teşvik eder. Bu amaçla gereken dilekçeleri hazırlayıp gerekli başvuruyu yaparlar. Alçı madeniyle ilgili olarak Karesi Mutasarrıflığınca 27 Mayıs 1868 tarihinde bir mazbata hazırlanır.⁷¹ Karesi Mutasarrıflığından aldığı mazbatayı değerlendiren

⁶⁵ BOA, T. 1449/41, 16 Ağustos 1868 (26 Rebiülahir 1285).

⁶⁶ BOA, ŞD, 2896/51, 4 Eylül 1879 (17 Ramazan 1296).

⁶⁷ BOA, T. 1449/41, 16 Ağustos 1868 (26 Rebiülahir 1285).

⁶⁸ BOA, ŞD, 2896/51, 4 Eylül 1879 (17 Ramazan 1296); BOA, ŞD, 2431/21, 6 Aralık 1879 (22 Zilhicce 1296).

⁶⁹ BOA, T., 1449/1, 17 Kasım 1780 (20 Zilkade 1194).

⁷⁰ BOA, ŞD, 2896/51, 4 Eylül 1879 (17 Ramazan 1296).

⁷¹ BOA, ŞD, 2896/51, 4 Eylül 1879 (17 Ramazan 1296).

Hüdavendigâr Vilayeti valisi adı geçen mazbatayı 29 Haziran 1868'de Maliye Nezaretine gönderir.⁷² Ancak Maliye Nezaretinden beklenen izinin gelmesi beklenenden uzun sürecektir, çünkü nezaret maden hakkında bilgi toplamak için diğer nezaret ve kalemlerle yazışmaya başlar.

Genel olarak devir teslim işlemlerin uzamasının nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nda sürdürülen reformların alçı madeninin statüsünü etkilemesidir. Reform çalışmaları kapsamında uygulamaya konulan iki kanun alçı madeninin durumu ile doğrudan ilgilidir: 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1861 Maadin Nizamnamesi. Yukarıda da bahsedildiği üzere Arazi Kanunnamesinde madenler hakkında çok fazla detaya girilmez. Kanunnamede madenlerin mülkiyeti ve madenlere uygulanacak vergilendirme konusuna açıklık getirilir.

Varidat Muhasebesi, Arazi Kanunnamesinin uygulandığını hesaba katarak, mirî arazi üzerinde ortaya çıkarılan altın ve gümüş gibi madenler ile alçı madenlerinin kime verilmiş olursa olsun hepsinin Osmanlı hazinesine ait olduğunu hatırlatır. Varidat Muhasebesi bu amaçla Hacı Mehmet ve Hüseyin Efendiler tarafından Groppler'e kiralanan alçı madeni kapsayan sahanın hangi arazi kategorisine girdiğini öğrenmek için Defterhane-i Âmire'ye müracaat eder.⁷³ Yapılan araştırmada arazinin mirî olduğu ortaya çıkar.⁷⁴ Taş ocağıyla ilgili daha önce yapılan kanuni işlemlere ait evraklar bulunamamasından dolayı Defterhane-i Âmire'ye alçı madeni için kanunlara uygun olarak yapılacak uygulamanın ne olacağı sorulur.⁷⁵ Alınan cevap Varidat Muhasebesi'ni haklı çıkarır. 1858 yılından itibaren uygulanan Arazi Kanunnamesinin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren mirî arazi üzerinde verilen tasarruf hakları feshedilecektir. Sonuç olarak 1780 yılında Ali Efendi'nin oğlu Halil'e ve ondan da varislerine geçen alçı madeni ruhsatı iptal edilecektir.

Alçı madeninin statüsünü etkileyen diğer şeyse Maadin Nizamnameleridir. 1861 Maadin Nizamnamesi taş ocaklarını da kapsar. Kireç ve alçı gibi madenler "mevâdd-ı gayr-i madeniye" sınıfına sokulur. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, yabancıların toprak sahibi olamamaları Groppler'in bu madenlere sahip olamamasına neden olur. 1869'da ilan edilen yeni Maadin Nizamnamesinin kapsamına alınmayan taş ocakları

⁷² BOA, T., 1449/41, 30 Temmuz 1868 (9 Rebiülevvel 1285).

⁷³ BOA, T., 1449/41, 3 Eylül 1868 (15 Cemaziyelevvel 1285).

⁷⁴ BOA, T., 1449/41, 10 Eylül 1868 (22 Cemaziyelevvel 1285).

⁷⁵ BOA, T., 1449/41, 6 Ekim 1868 (18 Cemaziyelahir 1285).

için ayrı bir nizamname hazırlanır. Taş ocaklarıyla yapılacak her türlü işlemin Maliye Nezaretinin yetki alanına dâhil edilir.

Camille Desmazes'ün Eldiniz'deki alçı madenine sahip oluşu tam da bu ortamda gerçekleşir. Maliye Nezareti 9 Nisan 1870'te Hüdavendigâr Vilayetine Karesi'de mîrî arazide bulunan alçı madeninin tekrar ihaleye verileceğini duyurur. İhale için en yüksek teklifi veren Groppler'in ortağı Fransa vatandaşı Camille Desmazes 24 Mayıs 1870'te alçı madeni işletmesini 20 yıllığına Osmanlı İmparatorluğu'ndan kiralar.⁷⁶ Camille Desmazes'ün diğer taliplerden daha yüksek teklif vererek basit bir taş ocağı üzerinde ısrar etmesinin sebebi alçının içinde varlığını tespit ettiği borasittir.

1.3 Dünyada Bor'un Keşfi, Kullanım Alanları ve *Compaigne Industrielle Desmazes*

Bor kelimesinin kökeni İbranice borith kelimesinden gelir. 1702 yılında Wilhelm Homberg borik asidi keşfeder. Bu keşfi “milh-i mesken-i Homber” (Sel Sedatif de Homberg) adı ile anılır.⁷⁷ Bor cevheri Avrupa'da bulunmadan önce yani 19. yüzyıla kadar, Hindistan⁷⁸ ve Tibet'ten ithal edilir. Tibet'in tek kaynak olması cevheri pahalılaştırır. 1787'den sonra cevher ile ilgili Avrupa'da makaleler yayınlanır.⁷⁹ Aynı yıl İtalya'da Toscana'da borik asidin bulunması ile Tibet tek kaynak olma özelliğini yitirir.⁸⁰ 1808 yılında Joseph Louis Gay-Lussac ve Louis Jaques Thenard adlı Fransız kimyagerler tarafından bulunur. Sir Humphry Davy, Gay-Lussac ve Thenard'dan ayrı olarak aynı yıl bor cevherini keşfeder. İki grupta boru potasyum sayesinde bulurlar. 1857 yılında ise bor ve alüminyum ile deneylerde tuz şekli elde edilir.⁸¹

Bor cevherinin kullanımını eski çağlara kadar götürenler vardır. Ansiklopedi maddeleri incelendiğinde Babiller, Mısırlılar veya Çinlilerin milattan önce boru kullandığı görülür. Bu maddelerin aksini savunan Werner Bühler'e göre cevherin o dönem kullanıldığına dair elimizde somut kanıtlar yoktur.⁸² 18. yüzyıla kadar mücevherlerin düzleştirilmesinde ve parlatılmasında gizli bir üründen yararlanılır ancak ismi gizli tutulur. Yüzyılın ikinci yarısında Tibet'te Yamdok Cho Gölü'nden bor

⁷⁶ BOA, ŞD, 2431/21, 6 Aralık 1879 (22 Zilhicce 1296).

⁷⁷ Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tibbi Cild-i Evvel*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbuası, Dersaadet 1318, s. 522.

⁷⁸ Vasil Naum, a.g.e., s. 522.

⁷⁹ Werner Bühler, *Borasit*, s. 36.

⁸⁰ Werner Bühler, *Borasit*, s. 37.

⁸¹ Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tibbi Cild-i Evvel*, s. 519.

⁸² Werner Bühler, *Borasit*, s. 23.

cevheri elde edildiği açığa çıkar.⁸³ Bor, Ortaçağa kadar metallerin kaynaklanması ve lehim yapımı,⁸⁴ 17. yüzyılın sonlarına doğru Çin seramiği ve 18. yüzyılın ortalarından itibaren emayeleme,⁸⁵ 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra cilalama,⁸⁶ cam yapımı, tıpta⁸⁷ ve porselen yapımında⁸⁸ ve isperçemet mumu fitillerinin iç yağında⁸⁹ kullanılır. Almanya’da da borosilicate camları bu maden kullanılarak bulunmuştur.⁹⁰ 19. yüzyılın son çeyreğinde bor cevherinin kullanım alanı genişler ve yiyeceklerin korunması için kullanılır.⁹¹ Kullanım alanı genişleyen bor cevherinin yeni bir kaynağı da Osmanlı İmparatorluğu’nda Sultançayırı’nda ortaya çıkarılan borasitli alçı madenidir.

Camille Desmazes, alçı madeni işletmesinde ortak olduğu Henri Groppler ile tanışıklıkları Osmanlı İmparatorluğu’nda yaptıkları fener mühendisliğine kadar uzanır. Yolları ayrılan ikiliden Groppler Osmanlı İmparatorluğu’nda yatırımlar yapmaya devam eder. Bandırma yakınlarında bir mermer ocağının işletmesini üstlenir. Groppler, Paris’e yaptığı seyahatlerin birinde eski ortağı Camille Desmazes’ü ziyaret eder. Mermer ocağı işletmesi için Desmazes’den maddi destek ister. Desmazes’ün yanından ayrılırken eski ortağına bir heykel hediye eder. Heykel mermer ocağında çalışan işçiler tarafından bilinmeyen bir materyalden yapılır. Aradan geçen zamanla birlikte heykelin yapı maddesini merak eden Desmazes araştırmalara başlar. Kimyager olmamasına rağmen bir zaman kimyaya duyduğu ilgi sayesinde heykelin sırrına vâkıf olduktan sonra hemen Groppler ile temasa geçer. Ondan heykelin yapıldığı alanı satın almasını ister. Mermer ocağı işletmesinden istediği kârı elde edemeyen Henri bu teklife olumlu bakar ancak o tarihlerde yabancılar Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak sahibi olamaz.

Desmazes, Groppler’i de yanına alarak Bandırma’ya hareket eder. Hedefi heykelin yapım maddesinin kaynağını bulmaktır. İstediklerine ulaşabilmek için bölge sakinlerinden yardım alırlar. Sırrı koruyarak saha araştırmasında bölge sakinlerinden faydalanırlar. Alçı kelimesinin zikredilmesiyle yerel halk Desmazes ve Groppler’e Hacı Mehmet ve Hüseyin Efendilere ait olan alçı madenini tarif eder. Desmazes ve

⁸³ *Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası*, nr. 5, 13 Nisan 1894 (7 Şevval 1311); Werner Bühler, *Borasit*, s. 24.

⁸⁴ Werner Bühler, *Borasit*, s. 24.

⁸⁵ Werner Bühler, *Borasit*, s. 26.

⁸⁶ Werner Bühler, *Borasit*, s. 27.

⁸⁷ Samuel Theobald, *Boracic Acid A New Remedy in Eye Diseases*, Trow’s Printing and Bookbinding Co., New York 1880; William Warren Greene, *Boracic in Surgery*, Riverside Press, Cambridge 1880.

⁸⁸ Werner Bühler, *Borasit*, s. 36; Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tıbbi Cild-i Sani*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbuası, Dersaadet 1318, s. 529

⁸⁹ Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tıbbi Cild-i Evvel*, s. 530.

⁹⁰ Vasil Naum, a.g.e., s. 529; Werner Bühler, *Borasit*, s. 37.

⁹¹ Werner Bühler, *Borasit*, s. 43; Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tıbbi Cild-i Evvel*, s. 530. Özellikle sıvıların ve etlerin dayanıklılıklarını arttırmada kullanılır. Bkz. Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tıbbi Cild-i Sani*, s. 157.

Groppler'in araziyi bulması ile başlayan süreç Groppler'in 1868'de alçı madeni işletmesini kiralamasıyla devam eder. Olaylar Hacı Mehmet ve Hüseyin Efendilerin arazi ve alçı madeni üzerindeki haklarının sonlandırılmasıyla gelişir. Nihayet Camille Desmazes 1870 yılında kendi adına alçı madeni işletmesini imparatorluktan kiralar.⁹² İmtiyaz fermanıyla birlikte Camille Desmazes ilk dört yıl için 600 Osmanlı altınını vergi olarak vermeyi kabul eder. Dörder sene ara ile arttırılacak vergi 20 yılın sonunda 9,000 adet Osmanlı altınına ulaşacaktır.⁹³

Olayların gelişimini iyi değerlendiren Camille Desmazes sırrına vâkıf olduğu borasiti değerlendirmek için 1865 yılında *Compaigne Industrielle Desmazes* şirketini kurar.⁹⁴ *Compaigne Industrielle Desmazes* çalışmalarıyla Sultançayırı'ndan çıkarılan borasit cevheri 1868 yılında Avrupa pazarında tanınır.⁹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun şirketin borasit ihracatını fark edene kadar Desmazes'ün ne kadar borasiti yurt dışına çıkardığına ilişkin elimizde veriler yoktur. İmparatorluk idaresi şirketin gerçek işini öğrenmesi ile birlikte Desmazes ve Groppler'in bundan önce Avrupa'ya ihraç ettikleri cevher miktarını hesaplayarak bu miktara göre bir vergilendirme yapar. Buna göre 1,649,860 kıyyeyi Avrupa'ya ihraç eder. Bu rakam dört eşit parçaya bölünerek her sene 412,460 kıyye ihraç edilir. Her kıyyeye 60 para değer verilir. Şirket toplamda 618,697,5 kuruş kazanır.⁹⁶

1870'te alçı madenini işletme imtiyazının Desmazes'e verilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun gayr-i resmi borasitli alçı madeni hikâyesi başlar.

⁹² Werner Bühler, *Borasit*, s. 39, 40.

⁹³ BOA, T., 733/61, 24 Mayıs 1870 (23 Safer 1287).

⁹⁴ Werner Bühler, a.g.e., 40; Hasan Çetin, *Bor Kapanı*, s. 42.

⁹⁵ Kamil Su, *Balıkesir Madenleri*, s. 30

⁹⁶ BOA, ŞD, 259/10, 1 Kasım 1874 (21 Ramazan 1291).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BORASİT'İN ORTAYA ÇIKMASI VE BORASİT İÇİN YAPILAN İLK GİRİŞİMLER

2.1 Osmanlı İmparatorluğu'nun 1873-1881 Yılları Arasındaki Ekonomik Durumu

19. yüzyılın son 30 yılı genelde Avrupa kıtası özelde ise Osmanlı İmparatorluğu açısından zor yıllardır. 1873 yılında dünya ölçeğinde tahıl fiyatlarının düşmesi üzerine tarımsal ekonominin şekillendirdiği Osmanlı İmparatorluğu bu durumdan olumsuz etkilenir.⁹⁷ 1875 yılında Bosna, 1876'da Bulgaristan'da çıkan isyanlar ve iç karışıkların yanında⁹⁸ 1874-76 yıllarında Anadolu'da yaşanan kıtlıkla⁹⁹ beraber 1875 yılında aldığı borçların ancak yarısını ödeyebilen¹⁰⁰ imparatorluk maliyesi 1876 yılında tüm ödemelerini durdurur.¹⁰¹ Bunun yanında, İsmail Paşa'nın Nisan 1876 yılında Mısır'ın ekonomik iflasını ilan etmesinin ardından Fransız, İngiliz ve İtalyan komiserlerin bulunduğu bir komisyon Mayıs 1876'da *Caisse de la Dette Publique*'i kurar¹⁰² ve komisyon çalışmalarını İsmail Paşa'nın azledilip Tevfik Paşa'nın Mısır valisi olarak atandığı 1879'dan sonra yoğunlaştırır.¹⁰³ 1876'da Balkan Yarımadasında çıkan isyanların sonucunda İstanbul'da 1293 (1877-1878) Osmanlı Rus Harbi sırasında İngilizlerin Osmanlıları Rus tehdidinden korumak amacıyla Kıbrıs adasını filli olarak yönetmeye başlamasının¹⁰⁴ ardından 1882 yılında İngiltere Mısır'ı *de facto* olarak işgal

⁹⁷ Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire and 'Great Depression of 1873-1896'", *The Journal of Economic History*, 44 (1984), s. 112.

⁹⁸ M. Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 2008, s. 111.

⁹⁹ Yener Bayar, *1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

¹⁰⁰ Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire", s. 114.

¹⁰¹ Herbert Feis, *Europe The World's Banker, 1870-1914: An Account of European Foreign Investment and the Connection*, Yale University Press, New Haven 1930, s. 314; Roger Owen, *The Middle*, s. 108.

¹⁰² Osmanlı Hâriciyesinin Mısır üzerine hazırladığı uzun bir raporda Mısır Duyûn-ı Umumiyesi'nin *kararname-i hidivî* ile (*Decret Khéval*) ile kurulduğunu belirtir. Bkz. Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun (hızl.), *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 378-79; M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, Macmillan, London 1966, s. 241.

¹⁰³ Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun (hızl.), *Osmanlı Arap*, s. 385, 388. Tefvik Paşa 1879 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmasına rağmen, Tefvik Paşa'nın resmen atanması 1882 yılına kadar geciktirilir. Bu geciktirilmenin nedeni ise Bâbiâli'nin Kavalalı ailesindeki 1840'ta verilen 1866 ve 1873'de değiştirilen veraset fermanını yeniden düşünmektir. Bkz. Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun (hızl.), *Osmanlı Arap*, s. 385. Veraset fermanının sorgulanmasının ardından Tefvik Paşa'ya siyasi, askeri ve mali hakları Bâbiâli tarafından bildirilmiştir. Bkz. BOA, A.DVN.MSR.d, 15, 74-75, hüküm no: 42.

¹⁰⁴ F.A.K. Yasme, *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers, 1878-1888*, The Isis Press, İstanbul 1996, s. 53-72.

eder.¹⁰⁵ Bu gelişmelerin ardından İngiltere, Kırım Savaşı'ndan itibaren sürdürülen Akdeniz'deki Rus tehdidine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlendirilmesi ve desteklenmesi politikasında¹⁰⁶ değişikliğe gider. Doğu Akdeniz'deki ve Hindistan'daki kolonilerine yoğunlaşan İngiltere, 1897'de Lord Salisbury'nin Doğu Akdeniz'deki İngiliz politikasının merkezinin artık İstanbul (Osmanlı İmparatorluğu) olmadığını ve bu politikanın merkezinin artık Mısır olacağını açıklaması¹⁰⁷ üzerine Osmanlı İmparatorluğu da farklı politika arayışlarına başlar. Ancak, Osmanlı maliyesi, aşağıda detaylı bir biçimde açıklanacağı üzere, 1870'lerde yaşadığı ekonomik krizleri 1881 yılında Duyûn-ı Umumiye İdaresinin (*Administration de la Dette Publique Ottoman*) kurulmasıyla aşacaktır.¹⁰⁸

Yukarıda bahsedilen siyasi ve ekonomik problemlerin yanında ülkede çıkarılan madenlerin zamanın gereklerine göre bir kurallar bütününe ulaştırılması için kurulan bir komisyon, değişen zaman ile imparatorluğun madenlerinin işletilmesinde çıkan problemlerin çözümü için yeni bir maden nizamnamesi çalışmalarına başlar. Bu nizamname 1887 yılında hazır hale getirilir.¹⁰⁹ 1874 yılında Hüdavendigâr Vilayetinde Karesi Sancağında Fırt Nahiyesinde resmen bulunan ve dolaylı olarak krizden etkilenecek olan borasit madenleri doğrudan doğruya yeniden düzenlenecek olan maden nizamnamesine katkıda bulunacaktır. Borasit madenlerinin işletilmesi hem maddi olarak zor durumda bulunan imparatorluk hem de bölgede bulunan mültezimler ve dolaylı olarak halk için yeni imkânlar getirecek olmasına rağmen bu madenin statüsünün imparatorluk ve mültezimler arasında yeni tartışmalar başlatacaktır.

Bahsedilen mücadeleler, cevheri keşfedip madeni çıkartma ve işletme imtiyazını alan Fransalı Desmazures ve Avusturyalı Groppler Şirketi ile İngiliz Hanson ve İtalyalı Giove Şirketi ve ortaya çıkacak yeni talipleri arasında yaşanacaktır. Mültezimler arasında meydana gelen imtiyaz mücadelesinin son karar mercii Orman ve Maadin İdaresi, madenin imtiyaz süresini kısa tutarak imparatorluk sınırları içinde yeni bulunan bu cevherin özelliklerini ve dünya piyasasındaki değerini araştıracaktı. Araştırmalarının neticesinde mültezimlerle tekrar masaya oturan devlet cevherden alınacak vergi miktarı konusunda uzun zaman sürecek olan görüşmelere başlayarak madenlerden sorumlu

¹⁰⁵ Ali Akyıldız, Zekerîya Kurşun (hızl.), *Osmanlı Arap*, s. 388-405; F.A.K. Yasmee, *Ottoman Diplomacy*, s. 87-100. Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'ın işgaliyle beraber yürüttüğü politikaların analizi için bkz, Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasisi (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁰⁶ M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History*, s. 82.

¹⁰⁷ M. S. Anderson, *The Eastern*, 8. ve 9. Bölümler; M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History*, s. 131.

¹⁰⁸ Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Economic Control in the Late Nineteenth Century*, Tauris Academic Studies, London, New York 2010.

¹⁰⁹ Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin*, s. 166.

birim ile imtiyaz sahibi mültezimler arasında görüşmeler ve tartışmalar başlayacaktır. Bunun yanında, Giove ve Hanson Şirketinin Sultançayırı'ndaki faaliyetlerine engel olamayan Camille Desmazes, Demirkapı'daki borasitli alçı taşı sahaları için Osmanlı İmparatorluğu tebaasından Mihran Şirinyan ile karşı karşıya gelecekti.

2.2 İlk İmtiyaz: Camille Desmazes

1874 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde varlığı bilinmeyen bir maden cevherinin, toprak altından çıkarılarak ülke dışına ihraç edildiği Bandırma Rüşumat müdürü tarafından Osmanlı yetkililerine bildirilir. Verilen bilgiye göre, yeni cevher Hüdavendigar Vilayetinde Karesi Sancağında Susıgırlığı Nahiyesinden çıkarılarak Bandırma İskeleyi'ne götürülüp ülke dışına alçı madeni ismi ile gizli olarak (*ketm ü ihfa*) ihraç ediliyordu.¹¹⁰

Bölgedeki yetkililer alçı taşı imtiyazı sahibi *Compaigne Industrielle Desmazes* şirketinin kurucusu Camille Desmazes'ün bilgisine başvurur. Desmazes'ten alınan bilgilere göre yeni cevherin adının boratlı alçı taşı olduğu öğrenilir.¹¹¹ Alçının değersiz olmasından dolayı Desmazes, daha fazla para getirecek olan cevheri çıkarıp borasit işleme rafinesinin bulunduğu Paris'e ihraç ediyordu. Borasit, kendisinin sahibi olduğu ve Maisons Lafitte'de kurduğu boraks rafineri tesisinde işletilip satılıyordu.¹¹²

Divan-ı Muhasebat üyelerinden Osman Efendi ve maden mühendisleri yeni keşfedilen cevher hakkında araştırmalar yapmak üzere görevlendirilir. Bu araştırmanın iki sebebi olabilir. *Compaigne Industrielle Desmazes* şirketinin güvenilmezliği ilk sebeptir. Desmazes'ün yıllarca borasit madenini farklı bir adla Osmanlı ülkesinden ihraç etmesi bütçe açıkları yüzünden dış borçlara daha da bağımlı hale gelen imparatorluğu topraklarında daha sıkı bir araştırma yapmaya iter. İkinci sebepse yeni cevherin Karesi Sancağı'nın dışında da bulunup bulunmadığı sorunsalıdır. Ayrıca, Divan-ı Muhasebat, madenin “alçı” kelimesi ile kullanılmasından dolayı borasitin bütün alçı taşında bulunup bulunmayacağını merak ediyordu. Sonuçta Osmanlı

¹¹⁰ BOA, T., 733/61, 2 Mart 1881 (30 Rebiülahir 1298); K. Karakoç, “Osmanlı'dan Günümüze Maden Mevzuatı ve Bor Madenciligi Özelleştirme ve Bor Politikaları Üzerine Düşünceler”, *II. Uluslararası Bor Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2004, 19; C. G. Warnford Lock, “Pandermite: A New Boracic Mineral”, *Journal of the Society of Arts*, 28 (1880), s. 767-768.

¹¹¹ O dönemde yazılan veya tercüme edilen kimya kitaplarında yapılan maden ve cevher kategorilerine bakıldığında borasit cevherinin ismi biliniyordu. Bkz. Kırımlı Aziz Bey, *Kimya-yı Tıbbî*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, Dersaadet 1285.

¹¹² Werner Bühler, *Borasit*, s. 39; Donald E. Garrett, *Borates*, s. 273. Daha sonraki yıllarda Paris'te La Fayette'de kurulan fabrikada işlenen cevher miktarı için bkz. Hasan Çetin, *Bor Kapani*, s. 42; BOA, T., 733/50, 20 Aralık 1880 (17 Zilhicce 1297).

mühendislerinin raporuna göre cevherin bütün alçı madenlerinde bulunmadığı ve borasit cevherinin de ayrıca bir maden olduğu ortaya çıkar.¹¹³

Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olan maden nizamnamesine göre, işletilen herhangi bir maden arazisinde işletilenden farklı bir maden bulunduğunda bu cevheri de işletmek isteyen mültezim yeni keşfettiği cevher için de devletten yeni bir izin almak zorundaydı.¹¹⁴ Bu kuraldan dolayı Desmazes, daha önceden alçı ve alçı taşı madeni olarak işlettiği taş ocaklarında boratlı alçı taşı adlı bir maden işletmek için yeni bir imtiyaz ister. Geçmişte borasitli alçı taşını yasadışı yollardan ihraç eden Desmazes'ün başvurusu Osmanlı yetkilileri tarafından olumlu bir biçimde karşılanır.

Yeni imtiyaz talebinin olumlu karşılanması dört sebebe bağlanabilir. İlk olarak imparatorlukta yürürlükte olan maden kanuna göre bir arazide yeni bir maden çıkarsa öncelik aynı topraktaki diğer madeni işleten kişiye verilmesi kuralıdır. Daha borasit cevheri imparatorlukça bilinmediği dönemlerde aynı alan üzerindeki alçı madeni işletme imtiyazı talebinde bulunan mültezimlerin içinden en yüksek teklifi Camille Desmazes verir ve bu kuraldan dolayı yeni işletme imtiyazını da alır.

Desmazes'ün, imparatorluğa yeni bir maden kazandırması onun bu imtiyazı almasındaki ikinci önemli nedendir. İmparatorluk topraklarında işletilen madenlerin imtiyazlarının birçoğunun geçmişte verilmesi ve imparatorluğun jeolojik durumunu gösteren haritaların hazırlanmamış olması¹¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun madensel potansiyelinin halen buzdağının altında olduğunun bir göstergesidir.

İmparatorluğun Desmazes'ün teklifini olumlu karşılanmasının üçüncü nedeni ise onun imparatorluğun borasit cevheriyle ilgili sonradan alacağı herhangi bir karara uyacağını beyan etmiş olmasıdır. O andaki kurallara göre “alçı madeni” ve “alçı taşı” ile ilgili izin ve kurallar Maliye Nezaretinin denetimindedir; ancak, imparatorluğun hangi nezaretinin yeni bulunan cevherin yönetim sorumluluğunu alacağı meselesi açığa çıkarılmadığından ve bununla ilgili mevzuata sonra karar verilmesi kararlaştırıldığından Desmazes'e imtiyaz yirmi seneliğine verilir.

Desmazes'e verilecek imtiyaza sıcak bakılmasının son nedeni ise, yukarıda da bahsedilen, imparatorluğun maliyesinin yaşadığı buhrandır. 1873'de dünyadaki tahıl üretiminde meydana gelen artışa paralel olarak ortaya çıkan tahıl fiyatındaki gerileme mali gelirlerinin omurgasını tahıl ürünlerinden sağlayan imparatorluğun maliyesi için

¹¹³ BOA, ŞD, 259/10, 20 Kasım 1874 (10 Şevval 1291); *1323 Senesi Maden İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi*, I. Sene, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1325, s. 22.

¹¹⁴ BOA, ŞD, 259/10, 20 Kasım 1874 (10 Şevval 1291).

¹¹⁵ Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s. 175.

tam bir yıkımın göstergesiydi. Bunun yanında imparatorluk yabancı tarım ürünlerinin sınırlarından geçişine de mâni olamamaktaydı.¹¹⁶ Ayrıca bu tür krizlerden payını alan Osmanlı madencilik sektörü 1873-1878 arasında, 1875 yılında Monsieur Fraus'un Cezayir Bahr-i Sefid Vilayetinde linyit madeni için aldığı imtiyaz hâriç tutulursa, ilgi görmez.¹¹⁷ 1874 yılında Orta Anadolu'da meydana gelen kıtlıkla beraber imparatorluk mali olarak büyük bir yükün altına girer.¹¹⁸ 1872 tarihinde ihraç edilen hazine bonolarının vadesi 1874 biter, ancak imparatorluk maliyesinin bu ödemeleri yapabilecek gücü olmadığından 1874 yılında borçlanma yoluna gidilir.¹¹⁹

Bu nedenlerden dolayı Camille Desmazes 1875 yılında önceden alçı taşı çıkarttığı otuz yedi buçuk dönümlük arazide borasitli alçı-taşı işletme imtiyazını elde eder.¹²⁰

2.3 Rekabetin Başlaması

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz zaman ilerledikçe kötüleşir. Ayrıca yayınlanan bütçelere bakıldığında gelirlerde artış görülmesine rağmen ¹²¹ iç ve dış borçlar o güne kadarki en yüksek seviyeye ulaşır.¹²² Devletin toplam gelirinin yarısından fazlası dış borçlar için kullanılır.¹²³ İmparatorluğun mali durumunun kötüye gitmesi halkın üzerindeki vergi yükünü de artırır.¹²⁴ 1875 ilkbaharında vergilerin toplanması sırasında Bosna ve Hersek'te çıkan isyan ve sonrasında Sırp ve Karadağlılara karşı askeri harekâtlar düzenlenir. Yukarıda açıklanan durumun

¹¹⁶ 1873'te meydana gelen kriz sonucunda daha önce Viyana'daki olumlu hava ile ortaya çıkan 70 tane kuruluşun 1874 yılının başlarında sadece 33 tanesi ayakta kalabilmişti. Bkz. A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Tetkik Kurulu (der.), Maliye Bakanlığı, Ankara 1978, s. 196.

¹¹⁷ Alaaddin Tok, *The Ottoman Mining Sector in the Age of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 42-44.

¹¹⁸ Roger Owen, *The Middle East*, s. 109. Kıtlıktan dolayı devlet vergi toplamakta güçlük çekiyordu. Ayrıca mahsulün az olmasından nedeniyle halk ellerinde bulunan gelecek senenin tohumlarını tüketir. Bkz. Reşat Kasaba, *The Ottoman and The World Economy*, State University of New York, New York 1988, s. 65. Çiftçilere para ve baharda tarlalarını ekmeleri için tohum yardımı yapıyordu. Hayvanlar ise hastalıklardan kırılıyordu. Çiftçiler vergilerini ödeyememekle birlikte vergilerinin hafifletilmesi için şikâyetlerde bulunuyordu. Bkz. A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s. 207; Donald C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt*, Columbia University Press, New York 1929, s. 76.

¹¹⁹ A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 198, 199.

¹²⁰ BOA. T., 1464/69, 8 Temmuz 1875 (4 Cemaziyelahir 1292). Yeni imtiyaz fermanına göre alçı taşı için ödediği altın miktarına zam yapılır.

¹²¹ Gelirlerdeki artış 200 milyon franktan fazladır. Bkz. A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 203.

¹²² Donald C. Blaisdell, *European Financial*, s. 76, 77.

¹²³ Donald C. Blaisdell, a.g.e., s. 38.

¹²⁴ Osmanlı vergi sistemindeki değişikliklerin farklı bir yorumu için bkz. Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı'da Vergi Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

sonucunda Sadrazam Mahmut Nedim Paşa maliyenin iflasını ilan eder.¹²⁵ Yarıya indirilen dış borç ödemeleri de 1876'da tamamen durdurulur.

Ekonomik sıkıntıların yanında, Balkan Yarımadası'ndan 1856 Paris Anlaşması ile geri çekilen Rusya'nın yeniden sahneye çıkmasıyla yeni bir krizin eşiğine gelinir ve İngiltere'nin imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması konusundaki kararlığı yerini tereddüde bırakır.¹²⁶ Balkanlar'daki durumun vahameti başkent İstanbul'daki muhalefetin elini güçlendirir. 1876'da hal edilen Sultan Abdülaziz'in yerine Sultan Murat tahta geçer. Kısa bir süre sonra akli dengesinin bozuk olması sebebiyle Sultan V. Murad tahttan indirilerek yerine Şehzade Abdülhamid Efendi, II Abdülhamid adıyla tahta çıkar. İstanbul'da Balkanlar'ın durumunu görüşmek üzere toplanan Tersane Konferansı'nın ilk gününde, 23 Aralık 1876'da, Birinci Meşrutiyet ilan edilir. Camille Desmazes'ün borasit cevherini Avrupa'ya kaçırması Osmanlı İmparatorluğu için önemli siyasi ve ekonomik gelişmelerin yaşandığı bu dönemde imparatorluk idaresi tarafından tespit edilir.

İmparatorlukta keşfedilen boratlı alçı taşının imtiyazı için Desmazes'ten başka yatırımcılar da imparatorluğa başvururlar. Desmazes'ün ilk işletme imtiyazını aldığı sırada İsviçre vatandaşı Marina Lankiyeviç imparatorluktan Sultançayırı, Yıldız ve Ömer köyleri civarındaki 59.667 dönümlük bir alan- ki bu alanın içine Desmazes Şirketinin 37,5 dönümü de dâhildi- boyunca maden çıkarma imtiyazını ister.¹²⁷ Bunun yanında, imparatorlukta arazisi ve imtiyaz başvurusu olan Cecil Jenner ise bütün haklarını İngiliz tüccar James Whittall'a¹²⁸ devrederek onunla bir ortaklık kurar.¹²⁹

¹²⁵ Mahmut Nedim Paşa'nın ilan etmesi ile Rus elçisi Nicholas Ignatieff arasında kurulabilecek bir bağlantı için kanıt yoktur ancak bu ilişki bazı yazarlar tarafından vurgulanır. Onlara göre iflas ile birlikte imparatorluğu yabancı ülkeler nezdindeki itibarı sarsılacak ve Doğu Sorunu (The Eastern Question) tekrar tartışılmaya başlanacak ve 1856 Paris Anlaşması ile geri çekilen Rusya yeniden konuya dâhil olabilecekti. Bkz. Donald C. Blaisdell, *European Financial*, s. 78, 79; Leland Hamilton Jenks, *The Migration of British Capital to 1875*, Thomas Nelson and Sons Ltd., London, New York 1963, s. 320.

¹²⁶ Özellikle Süveyş Kanalı hisselerinin Disraeli tarafından alınması ile Doğu Akdeniz'de başlayan süreç 1882'de Mısır'a İngiltere tarafından düzenlenen askeri operasyon ile tamamlanır. Mısır, İngiltere'nin yeni gözdesi olur. Osmanlı İmparatorluğu'na nazaran daha küçük olması ve imparatorluk genelinde başarılmak istenilen reformların çoğu Mısır'da hayata geçirilmesi ve imparatorluğa göre daha başarılı olunması İngilizlerin tutumundaki temel etkindir. Kısacası, Mısır'da İngiltere'yi bekleyen hazır bir sistem vardır. Bkz. Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*, s. 44, 45. İngiltere'nin tutumundaki değişimin bir sebebi de Amerikan İç Savaşı'nın bitmesi ile İngiltere'nin pamuk ve buğday gibi hammadde ihtiyaçlarının temininde sağlanan kolaylıklardır. Ayrıca imparatorluğun İngiltere'yi reformlar konusunda hüsrana uğratması, İngiltere'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünden çok Doğu Akdeniz'de imparatorluğa ait stratejik noktalara yönelmesini sağlar. (Leland Hamilton Jenks, *The Migration*, s. 310, 311). Lord Stratford 1858'de istifa eder. Bkz. Donald C. Blaisdell, *European Financial Control*, s. 33. 1865'te ise Lord Palmerston'un ölür. Bkz. A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 185. İngiliz çıkarlarını temsil eden iki şahsın yerleri doldurulamaz ve İstanbul'daki nüfuz boşluğu için mücadeleler başlar.

¹²⁷ BOA. T., 733/52, 15 Mayıs 1875 (9 Rebiülahir 1292).

¹²⁸ İmparatorluğun 19.yüzyılda yıldızı yükselen liman şehri İzmir'e 1811 yılında yerleşen ve kurdukları ticarethanenin bir şubesini İstanbul'da açan Whittall ailesi, imparatorlukta kurulan ticarethaneler içinde en güçlüsü haline gelir. Bkz. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1977, s. 32.

¹²⁹ 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda taşınmaz mallar satın almasını vaat eden bir madde içerir. Yabancı girişimciler 1867'de çıkarılan irade ve yabancı devletlerle yapılan protokole göre

Whittall şirketi, Marina Lankiyeviç'ten farklı olarak, yalnızca başvurdukları alanlardaki borasit madeni için imtiyaz talep eder.¹³⁰ Bir süre sonra Whittall şirketi, Jenner'den aldığı tarlaları ve borasit üzerindeki imtiyaz haklarını Alman vatandaşı Adolphus Vokt'a devreder. Vokt, kanunlara uygun olarak Jenner ve Whittall'ın arazilerinde bulunan borasit madeni imtiyazı için Maliye Nezaretine başvurur.¹³¹

Bu sırada maden niteliğine rağmen borasitin işletme imtiyazı Maliye Nezareti kurallarına dâhildir. Bu durumun değişmesi için, yani boratlı alçı taşının Maden Nizamnamesi çerçevesinde değerlendirilmesi için, Camille Desmazures ve Henri Groppler Şirketi başvuruda bulunur.¹³² Bu iki şirketin böyle bir başvuruda bulunmalarının nedenlerini birkaç başlık altında toplayabiliriz: Borasitin Maden Nizamnamesine geçmesiyle beraber şirketlerin ellerindeki imtiyazlar yenilecek ve imtiyaz süreleri 20 yıl gibi kısa bir süreden 99 yıl gibi uzun bir süreye devrolacaktır. Bunun yanında şirketlerin ödedikleri vergi miktarları da değişecektir. Değişimle birlikte yıllık olarak verilen *bedel-i maktu*' yerine belirli bir yüzdeyle vergilendirilme gerçekleşecektir. Borasitle ilgili uygulamalar Maden Nizamnamesine uygun biçimde yapıldığında ise mültezimler çıkarttıkları cevheri Paris yakınlarındaki fabrikalarında işleme şansına sahip olacaklar ve bu durum onların Avrupa'daki satışlarından elde ettikleri paranın da devamını garanti altına alacak, böylece Avrupa'nın ihtiyacını İtalya Toscana'da ürettikleri borik asitten sağlayan *Larderello*¹³³ şirketi ile rekabet edecek seviyeye ulaşmasını sağlayacaktır. Kuzey ve Güney Amerika'da bulunan madenlerin Avrupa piyasalarında hâlâ sınırlı olduğunu düşündüğümüzde, Avrupa kıtasının bütün borasit ihtiyacının İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu pazarının sürekliliğine de bağlı olduğu görülür.¹³⁴ Bu tür fikirleri değerlendiren Şura-yı Devlet, borasitin de Maden Nizamnamesine eklenmesine karar verir.¹³⁵

Osmanlı ülkesinde, Hicaz hâriç tutularak, taşınmaz mal edinme hakkına sahip oldular. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların", s. 117-118. Yayınlanan iradenin ardından 1869 yılında yeni bir maden nizamnamesi hazırlanır. Yeni maden kanunu ile yabancı yatırımcılar artık bireysel olarak veya şirket kurarak imparatorluk topraklarında maden işletebileceklerdi. Bkz. Alaaddin Tok, *The Ottoman Mining*, s. 33. Ayrıca önceden hükümet yetkililerini bilgilendirmek suretiyle alınan imtiyaz alınıp satılabilir veya miras bırakılabilir. Bkz. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun", s. 131.

¹³⁰ BOA, T., 733/61, 14 Ekim 1875 (14 Ramazan 1292).

¹³¹ BOA, T., 733/61, 21 Mayıs 1876 (26 Rebiülahir 1293).

¹³² BOA, T., 733/61, 28 Ocak 1877 (13 Muharrem 1894).

¹³³ Borax Toscana'da 1787 yılında bulunur. Larderel, 1818'de Montecerboli yakınlarında küçük borik asit fabrikasını kurar. Borik asitin İtalya'da bulunup üretime başlanmasıyla Amsterdam'daki rafineri ve Tibet'ten gelen boraks ortadan kaybolur. 1830'dan sonra Toscana'daki boraks İngiltere'de rafine edilir. 1846'da Dük 2. Leopold bölgeyi ve fabrikayı Larderello olarak adlandırır. Bkz. <http://www.boren.gov.tr/tr/bor/turkiye-bor-kronolojisi>; Werner Bühler, *Borasit*, s. 37.

¹³⁴ Başmühendis Ernst Weiss, Borasit madeni için bu miktar %1 ile %5 arasında olması gerektiğini belirtir. Ayrıca tonilatosu 600 frank değerinde olan borasit madeninin fiyatının ¼ oranında düştüğünü belirten Weiss borasitin zımpara ve lületaşı gibi farklı bir vergiye tabii tutulmaması gerektiğini savunur. Bkz. BOA, T., 733/61, 22 Eylül 1877 (14 Ramazan 1294). ABD'de bor madeni bulunmadan önce ihtiyaç İtalya'daki madenden sağlanır.

Adolphus Vokt, Şura-yı Devletin kararının ardından %5 vergi oranı ile 99 seneliğine borasit madeni işletme imtiyazına başvurur.¹³⁶ Maadin İdaresi, başmühendis Ernst Weiss'tan bu konuda görüş bildirmesini ister. Vokt'un istediği yerlere Desmazures'ün de talip olduğunu ve madenin imparatorluğun başka yerlerinde de bulunmasından¹³⁷ dolayı Desmazures'ün bu maden için bir tekel oluşturmayacağını bildiren Weiss, Vokt'un vadettiği vergi oranının Desmazures tarafından karşılanabileceğini de görüşlerine ekler.¹³⁸ Weiss'ın tarafgir raporundan sonra Vokt, Whittall'dan aldığı arazileri Desmazures'e devreder.¹³⁹

2.3 Frederic Giove ve Charles Hanson Şirketinin Ortaya Çıkması

Bir başka girişimci ise İtalya'dan çıkar. İtalyalı Frederic Giove, 1876 yılında Karesi Sancağına bağlı Söğütçe'deki arazisinde bulduğu borasitli alçı taşı madeninden çıkardığı 100 tonilato cevheri numune olarak Avrupa'ya götürmek ister¹⁴⁰ ve bu numunelerden bir kısmını incelenmek üzere devlete teslim eder.¹⁴¹ İncelenen örneklerin Avrupa'ya çıkarılması Osmanlı mühendisleri tarafından uygun görülür.¹⁴² Bu başvurunun ardından Desmazures bu duruma tepki gösterir. Kendisinin istediği ve Giove'nin de fenni olarak bulduğu maden tabakasının aynı olduğunu belirten Desmazures imparatorluğun hakkını koruması gerektiğini belirtir. Ancak Giove ve Hanson Şirketi geçici ruhsatlar alarak cevheri Avrupa'ya ihraca başladılar.¹⁴³ Desmazures için cevherin geçici ruhsatlarla Avrupa'ya gönderilmesi Giove ve Hanson Şirketinin ilerleyen zamanlarda bu madenin imtiyazını alacağını da göstergesiydi.

Laderello'nın sınırlı kapasitesi ve ABD'ye gönderilecek olan cevherin taşınma masrafları cevheri pahalı kılıyordu. Bkz. Hasan Çetin, *Bor Kapanı*, s. 18. California'daki madenler 1856 yılında keşfedilmesine rağmen 1873 yılına kadar çok fazla çalıştırılmaz. Bkz. Byron W. Holt, *The Borax Trust*, American Economic Association, England, s. 3. 1790 yılında Bolivya'da Potosi'de üleksit keşfedilir ancak 1850'lilere kadar ticari olarak üretilmez. Yine üleksit 1890 yılında Peru'da bulunur, fakat *Compania Boratera de Arequipa* 1897'de çalışmalara başlayıncaya kadar işletilmez. Şili Ascotan'da 1852 yılında keşfedilen üleksit rezervleri 19.yüzyıl sonuna doğru Avrupa pazarına girer. California'da 1856 yılında bulunan maden 1864'te *California Borax Company* tarafından ticari olarak işletilmeye başlanılır. Bkz. Werner Bühler, *Borasit*, 37-38. Madenin bulunduğu alanın 13.300 İngiliz dönümü olarak hesaplanması için bkz. C. G. Warnford Lock, "Pandermite", s. 767.

¹³⁵ BOA, T., 733/61, 31 Haziran 1877 (21 Şaban 1294).

¹³⁶ BOA, T., 1475/56, 15 Eylül 1877 (7 Ramazan 1294).

¹³⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda madencilik sahasında önemli problemlerden biri de ülkenin yeraltı zenginliklerini gösteren jeolojik haritaların eksikliğidir. Bkz. Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, 229 (1997), s. 703; Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s. 175.

¹³⁸ BOA, T., 733/61, 1 Ekim 1877 (23 Ramazan 1294).

¹³⁹ BOA, T., 1475/56, 3 Aralık 1877 (27 Zilkâde 1294).

¹⁴⁰ BOA, T., 735/41, 17 Mayıs 1877 (4 Cemaziyelevvel 1294).

¹⁴¹ BOA, T., 731/70, 25 Mayıs 1878 (23 Cemaziyelevvel 1295).

¹⁴² BOA, T., 1482/9, 5 Mayıs 1879 (13 Cemaziyelevvel 1296). Keşif sırasında çıkarılan cevherin saflık derecesinin anlaşılması için mühendisler bir kısmını Maden İdaresine göndermek zorundaydılar. Bkz. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku," s. 138. Maden İdaresi de elinde bulunan örneklerle bakarak madenin işletilmeye değer olup olmadığına karar verecektir. Bkz. *1323 Senesi Maden İstatistiği*, s. 3).

¹⁴³ BOA, T., 1484/58, 26 Haziran 1878 (25 Cemaziyelahir 1295). Giove ve Hanson ortaklığı 1,500 tonilatuluk cevher ihracında bulunurlar.

Sonunda geçici izinlerle çalıştıkları arazilerin yanında, çevre araziler için de kalıcı bir imtiyaz talebinde bulunurlar ve bu süre içinde geçici ruhsatlarla ellerindeki işlere devam ederler.

Hüdavendigâr Vilayeti başmühendisi, iki şirketin çekişmesi hakkında bir rapor hazırlayarak iki arazide de farklı şirketlerin çalışması onların karşı karşıya gelmesine neden olacağını belirtir.¹⁴⁴ Ernst Weiss bu durumu raporunda tekrar ederek, Giove ve Hanson Şirketinin arazisindeki madenin Desmazes ve Groppler ile fenni olarak aynı tabakada olduğunu ve maden kanunlarına göre Desmazes şirketinin haklı olduğunu ve şirkete 4900 dönümlük arazinin 99 seneliğine imtiyazının verilmesinin uygun olacağını İstanbul'a bildirir.

Camille Desmazes'ün 99 sene olmak üzere 4900 dönümlük alanın imtiyazını istemesinin tesadüf olmadığı burada da ortaya çıkar. Devlete herhangi bir masraf yüklemeyen Susurluk Çayı'nın yeniden düzenlenmesine girişen Desmazes nehrin üzerinde maden cevherinin taşınmasını amaçlar. Bu vesile ile nehrin yakınında bulunan şehirler de deniz ulaşımına açılır. Böylece ticari ürüne dönüştürülecek borasitin taşıma masrafları azaltılır. Ayrıca nehrin yakınında bulunan şehirler de gemi işletmeciliğine açılır. Bunun yanında bu düzenleme ile nehrinden kaynaklanan su baskınları biter. Mihaliç Ovasında nehirden kaynaklanan kirliliğin zarar verdiği tarım üretiminde de artış yaşanır.¹⁴⁵

Raporla sürdürülen tartışmalar devlet kurumları arasında devam ederken Şura-yı Devlet imtiyazın Desmazes'e verilmesini onaylar. 13 Şubat 1878'de¹⁴⁶ Vakit gazetesinde Desmazes'ün imtiyaz bilgileri yayınlanır, ancak Giove ve Hanson Şirketinin itirazlarıyla süreç durdurulur. Desmazes, Giove ve Hanson Şirketi ile arasındaki tartışmada daha avantajlı konuma geçmek için hem aldığı 99 senelik imtiyazın 30 yıllık vergisini peşin olarak ödemeyi hem de İstanbul'da çıkan yangından dolayı zarar gören Bâbîâli'nin duvarları ve Hereke fabrikasını¹⁴⁷ da onarmayı önerir. Bu teklif minvalinde, Giove ve Hanson Şirketi de Desmazes'ün teklifinden yola çıkarak benzer bir başvuruda bulunur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ BOA, ŞD, 2431/21, 12 Haziran 1879 (22 Cemaziyelahir 1296).

¹⁴⁵ BOA, ŞD, 2431/21, 18 Temmuz 1879 (28 Recep 1296).

¹⁴⁶ BOA, ŞD, 2431/21, 13 Şubat 1878 (10 Safer 1295).

¹⁴⁷ BOA, ŞD, 2431/21, 4 Ekim 1879 (17 Şevval 1296). Hereke fabrikası 1878'de geçirdiği önemli bir yangının ardından onarıma alınarak 1882 yılında yeniden üretime geçildi. Bkz. Önder Küçükerman, *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*, Sümerbank, İstanbul 1987, s. 51.

¹⁴⁸ BOA, HR.TO, 465/8, 16 Ekim 1879 (29 Şevval 1296).

1877-78 savaşı sonuçlarının savaş öncesinden gelen ekonomik sorunlara eklenmesi iki şirketin yeni tekliflerini şekillendirir. 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Anlaşması’yla sona eren 93 Harbi, hem Osmanlı’nın iki cephede savaşması hem de imparatorluğun Rusya’ya ağır bir savaş tazminatı ödeyecek olmasından dolayı Osmanlı ekonomisini daha zor bir duruma sokar.¹⁴⁹ Bunun yanında savaş sonunda imparatorluk zengin ve gelişmiş Balkan topraklarını nüfuslarıyla beraber yitirirken Osmanlı ordusu, dolayısıyla imparatorluğun işçi gücü, savaş sırasında tükenir.¹⁵⁰ Kaybedilen topraklardan göç edenler nüfus kaybına bir çare olarak düşünülebilir ancak göçmenler kısa vadede hem devletin hem de yerli halkın durumunun daha da kötüleşmesine sebep olur.¹⁵¹

Osmanlı maliyesi artan krizi durdurmak için borç para bulmaya çalışır, ancak imparatorluğun 1876’da ödemeleri durdurmasından dolayı yabancı ülke ve bankalar nezdindeki itibarını yitiren Osmanlı İmparatorluğu yeni bir borç alamaz.¹⁵² Ancak, Osmanlı Bankası 1877 yılında Rus ordularının Plevne’yi ele geçirmesinin ardından Londra’daki kuruluşlardan 125 milyon franklık borç alabilir.¹⁵³ Berlin Konferansı’nda ödemelerin durdurulmasını protesto eden alacaklılar, İtalyan delegesi Kont Corti’yi ikna ederek imparatorluğun maliye sorununu gündeme getirirler. Corti, büyük güçlerin imparatorluk bünyesinde mali bir komisyonun kurulmasını arzu ettiğini ilan eder.¹⁵⁴ Zor durumda bulunan imparatorluk 22 Kasım 1879’da İstanbul’da bulunan bankerlere gelirlerinin bir kısmı iltizam olarak verir.¹⁵⁵ Yapılan bu anlaşma 1881’de Düyun-ı Umumiye’nin kuruluşuna kadar devam edecektir.

Yeni teklifinde ekonomik vaatlerinin yeterli olmayacağını düşünen Camille Desmazes, hükümete yazdığı dilekçelerde haklarını korumak, imtiyaz fermanını almak ve Hanson-Giove Şirketini saf dışı bırakmak için Maden Nizamnamesinin ilgili maddelerini kullanır. Ona göre kendisi borasitli alçı taşının kâşifidir. Maden Nizamnamesinin yirmi ikinci maddesine dayanarak kendi madeninde yürüttüğü çalışmaların Hanson-Giove Şirketi tarafından zarara uğratıldığını ve rakibine ruhsat verilirse kısa süre içinde cevherlerin çıkarıldığı kuyularda kendi şirketi için çalışan amelelerin Giove ve Hanson Şirketi işçileriyle karşı karşıya kalacağını kaçınılmaz

¹⁴⁹ E. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Serkan Özburun (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 430.

¹⁵⁰ Roger Owen, *The Middle East*, s. 109; Donald Quataert, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı*, s. 737-738.

¹⁵¹ Donald Quataert, a.g.m., s. 739; A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 263.

¹⁵² Donald C. Blaisdell, *European Financial*, s. 78.

¹⁵³ A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 240.

¹⁵⁴ Donald C. Blaisdell, *European Financial*, s. 85.

¹⁵⁵ Charles Morawitz, *Türkiye*, s. 46; A. Du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 258; Donald C. Blaisdell, *European Financial*, s. 88; Roger Owen, *The Middle East*, s. 110; Murat Birdal, *The Political Economy*, s. 46.

olduğunu vurgular. Ayrıca Bâbîâlî'nin onarılması için yaptığı teklifi değiştirerek peşin vereceği otuz senelik vergisinin Bâbîâlî'nin tamir edilmesi için yeterli olacağını söyler.¹⁵⁶

Arzuhallerle devam eden ve başmühendis Weiss'ın raporuyla kuvvetlenen Desmazes'e karşı Giove ve Hanson Şirketi de kendini savunur. Bunun yanında Giove ve Hanson Şirketi Maden Nizamnamesini kullanarak yeni bir fikir üretir. Nizamnameye göre Maadin İdaresi istediği kişiye imtiyaz verebilir. Bu nedenle, bu maddeyi de dikkate alarak, Maadin Meclisinin bir üyesi, sorunun çözümünü tartışmalı arazilerin bölünmesinde bulur. Bunun yanında bölge halkı imtiyazın yalnızca Desmazes'e verilmesinin bölgedeki işçi ücretlerini düşüreceğini ve bu durumun bölgenin ekonomik olarak kalkınmasını önleyeceğini bildiren bir dilekçeyi İstanbul'a gönderir. Bu nokta bölgedeki şirketlerin arasındaki imtiyaz savaşlarının bölge halkı tarafından da yakından takip edildiğini gösterir.¹⁵⁷

İmtiyaz kavgası iki şirket arasında sürer ama bu kavga ileride iki şirket arasında fiziki bir çatışmaya dönüşmez. Camille Desmazes'ün bilinçli bir hareketle yeni maden sahaları elde etme isteği sorunun halledilmesine engel olur. İmparatorlukta ilk borasitli alçı taşını keşfeden Desmazes bulduğu madenden yola çıkarak maden yataklarının hangi yöne doğru ilerlediğini saptar. Kendisine ihale edilen 37,5 dönüm arazinin sınırlarından başlayarak yönünü saptadığı maden yataklarının haklarını kazanma yolunda Adolphus Vokt'u saf dışı bırakarak yeni sınır komşusu Giove ve Hanson arazisi içinde girişimde bulunur ancak Giove ve Hanson Şirketi, kendi madenlerini işletmek istediği için sahibi oldukları arazileri satmaz. Desmazes'ün inatçı davranması ve Giove ve Hanson Şirketinin arazilerini satmamakta direnç göstermesi sorunun devam etmesine sebep olur.

Sorunun kısa zamanda çözüme kavuşturulamaması Desmazes ve Groppler'in yanında Glasgow'da bulunan boraks fabrikatörü Townsend'i (Tausend)¹⁵⁸ de devlete müracaat etmeye mecbur bırakır. Fabrikatör Townsend göre, Frederic Giove'nin Charles Hanson'u ortak seçmesinin sebebi İngiliz desteğini sağlamaktır. Hanson maden imtiyazını almak için İngiliz Sefaretini kullanırken Townsend, Hanson Giove Şirketinin aksine, imparatorluk yönetiminin adaletine güvenerek İngiliz Sefaretini devreye sokmaz. İmtiyazın ortağı Camille Desmazes'e verileceği inancıyla Desmazes ile

¹⁵⁶ BOA, ŞD, 2431/21, 31 Aralık 1879 (17 Muharrem 1297).

¹⁵⁷ BOA, ŞD, 2431/21, 7 Şubat 1880 (25 Safer 1297).

¹⁵⁸ Türkiye'de çıkarılan borasit madenleri için çok fazla kaynak yoktur. Konu hakkında yazan yazarların eserlerinde ayrıntılara rastlanmadığı için ismin okunuşundan Townsend kelimesini çıkarıyorum.

beraber yirmi bin İngiliz lirası harcarlar.¹⁵⁹ Ortaklıklarının hangi tarihte başladığına dair bilgi bulunmamasına rağmen Glasgowlu fabrikatör Paris yakınlarında kurulan boraks rafinerisinin inşasında Camille Desmazes'e yardım etmiş olabilir. Desmazes imparatorluktan yardım beklemeden Susurluk Nehri'ni taşıma ve ulaşım açmak üzere düzenlemeler yaparken ortağı Townsend'ten maddi destek alması ihtimal dâhilindedir. Townsend'in fabrikası Desmazes'e ait olan madenden çıkarılan cevherin maliyeti azalınca ucuz ve sürekliliği olan bir kaynağa kavuşacaktır.¹⁶⁰ Avrupa'nın iki borasit tedarikçisinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda borasitin hem Paris hem de Glasgow'daki fabrikalarının ihtiyaçlarına göre işletilmesi borasitin talebini arttırırken fiyatını da yükseltir. Giove ve Hanson Şirketine verilecek bir imtiyaz rekabet ortamında Avrupa'da talebinden fazla üretilen borasitin fiyatının düşmesi muhtemeldir. Hal böyle olunca Desmazes'ün ve Glasgowlu fabrikatörün kazanacağı kâr da azalacaktır.¹⁶¹ Kısacası fabrikatör Townsend, Susurluk'ta bulunan madenlere yaptığı yatırımın karşılığını Desmazes ihaleyi kazandığında ziyadesiyle almak için çabalamaktadır.

Ortağı Townsend'in aksine Camille Desmazes, borasitli alçı madeni için Fransa Sefaretine, Giove ve Hanson Şirketinin İngiliz Sefaretine başvurmasından daha önce,¹⁶² müracaat eder.¹⁶³ 1867'de çıkan iradenin ardından imparatorluk içinde taşınmaz mal satın alma hakkına sahip olan yabancılar imparatorluğun ilgili yasalarına da uymayı kabul etmişlerdir. Ayrıca, yabancılar sahip oldukları taşınmaz mallar ile alakalı bir sorun ile karşılaştıklarında imparatorluk mahkemelerine başvurmak zorundadırlar.¹⁶⁴ Dolayısıyla hem Fransa hem de İngiltere konsoloslukları tarafından yapılan baskının bertaraf edilmesi için her iki şirketin yöneticilerine de Osmanlı mahkemelerine başvurmaları hatırlatılır.¹⁶⁵

Maadin Meclisi, Desmazes ve Groppler Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketinin arasında ortaya çıkan problemi çözmek için toplanır. Eğer yasal süreç içinde Giove ve Hanson Şirketi itirazını yapmasaydı Desmazes madenleri işletme hakkını elde edecekti. İtirazdan dolayı Maadin Meclisi itirazı değerlendirmek için toplanır. Weiss'ın raporunda 99 yıllık süreç içinde iki farklı şirket çalışanlarının maden çalışmaları

¹⁵⁹ BOA, ŞD, 2431/21, 10 Şubat 1880 (28 Şubat 1297).

¹⁶⁰ Camille Desmazes'ün İngiliz ortağına hammadde sağladığını Charles Hanson ve Frederic Giove'de belirtir. Bkz. BOA, T., 733/17, 3 Mart 1880 (22 Rebiülahir 1297).

¹⁶¹ BOA, ŞD, 2494/15, 9 Kasım 1882 (27 Muharrem 1299).

¹⁶² BOA, T., 733/8, 15 Mart 1880 (3 Rebiülahir 1297).

¹⁶³ BOA, T., 733/9, 16 Mart 1880 (4 Rebiülahir 1297).

¹⁶⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde", s. 118; E. Engelhardt, *Tanzimat*, s. 198. A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 150. Roger Owen, *The Middle East*, s. 119.

¹⁶⁵ BOA, T., 733/11, 18 Mart 1880 (6 Rebiülevvel 1297).

esnasında karşı karşıya geleceği iddia edilse de, Maadin Meclisi, Desmazes'e verilen imtiyaz süresince kendisine kiralanan topraklardaki maden işletmesine kimsenin tecavüz edemeyeceğini bildirir ancak Meclis, Desmazes'e mevcut maden hudutlarını imtiyaz süresiyle doğru orantılı olarak genişletmesini önerir. Bunun yanında Maadin İdaresi Desmazes'e bazı uyarılarda bulunur. Bu uyarılardan ilki gazetelerde imtiyaz hakkında yayınlanan bilgilerin imtiyaz verildiği anlamı taşımayacağıdır. Bunun yanında Desmazes'e daha sert bir uyarı yapılır: Madenlerin aynı tabaka bulunmasının imtiyazını aldığı damarı sınırsızca genişletebileceği anlamına gelmiyordu. Bu durumu böyle olsaydı sınırları belirten haritalara gerek kalmayacağı bildirilir. Maadin İdaresi, bu uyarılarla Desmazes'e son karar merciinin kendisi olduğunu gösterir.

İki şirket arasındaki sorunun çözümü için üç seçenek sunulur: Desmazes'e imtiyaz verilmesi, Giove ve Hanson Şirketine imtiyaz verilmesi veya iki maden arasında tarafsız bir bölgenin oluşturulup iki madenin birbiriyle kesişmesinin önüne geçilmesi. Meclis ilk iki seçeneğe soğuk bakar. İmtiyaz bir şirkete verilirse imparatorluk gelir kaybına uğrayacaktır. Giove ve Hanson Şirketine imtiyaz verilmemesi halinde Maadin İdaresi kendisinin uygulamakla yükümlü olduğu Maden Nizamnamesini çiğneyecektir. Maadin Meclisinin ileriye sürdüğü son seçenek ise hem Desmazes'e hem Giove ve Hanson Şirketine imtiyaz verilmesidir. Nitekim Meclis daha pratik olan üçüncü yolu benimser. Camille Desmazes, sahip olacağı yeni imtiyazın süresine göre verilen süreyle orantılı olarak bir miktar arazide cevher çıkarma hakkı elde edecektir. Giove ve Hanson Şirketi de sahibi oldukları arazilerde kendi madenlerini işletebilecektir.¹⁶⁶

Maadin İdaresi üçüncü seçeneği tercih ederek yerel halkı, devlet hazinesini ve yabancı yatırımcıları zarara uğratmamaya çalışır. Borasitli alçı madenleri, savaşlar ve kıtlıklarla fakirleşen bölge halkı için yeni bir ekmek kapısı haline gelir, ancak bölgede faaliyet gösteren ve madenleri *yed-i vahidine* alan bir şirket, işçi maaşlarını istediği gibi yönlendirebiliyordu. Giove ve Hanson Şirketi kendi madenlerinin çalıştırılması için yeterli sayıda işçi bulmak için bölge sakinlerini madenlerinde çalışmaya teşvik etmek için Desmazes'den daha iyi teklifler sunarak kendi işçi grubunu genişletmeye çalışır. Nitekim *Compaigne Industrielle Desmazes* şirketi işçileri günlük 5-6 kuruşa çalışırken Giove ve Hanson Şirketi de işçilerine günlük olarak 8-10 kuruş vermektedir.¹⁶⁷ Desmazes'ün savaşların ve kıtlıkların gölgesinde nüfus yoğunluğu

¹⁶⁶ BOA, ŞD, 2431/21, 24 Mart 1880 (13 Rebiülahir 1297).

¹⁶⁷ BOA, T., 731/70, 22 Mart 1878 (18 Rebiülevvel 1295).

azalan bölgede rekabet ortamında işçi bulma zorluğu çektiğinden madenlerinde çalışan amelelerine öncekinden daha iyi seçenekler sunmaya mecburdur.

İki şirkete imtiyaz verilmesi imparatorluk hazinesinin de yararınadır. Hem kendi rafinerisi hem İngiliz ortağının ihtiyacına göre cevher çıkarıp ihraç eden Desmazes, Giove ve Hanson Şirketinin bölgede faaliyete geçmesiyle üretimini arttırmak zorunda kalacaktır. Giove ve Hanson Şirketi de Desmazes ile aynı yolu izleyerek Avrupa pazarında söz sahibi olarak yapılan yatırımdan en yüksek kârı alabilmek adına üretimini üst seviyeye çıkarmaya çalışacaktır. Doğal olarak rekabet ortamında artan üretim imparatorluk hazinesine girecek vergi miktarının da artması anlamına geliyordu. Çıkarılan madenden alınan vergiye ek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun cevherin yurtdışına ihracıyla elde ettiği gümrük vergisi de artıyordu. İşletilen maden sahasının genişliği arttıkça bu alanın her birim karesi için hazineye ödeme yapılmasından dolayı imparatorluk bölgede bulunan tüm maden sahasını Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri arasında paylaştırmaz. Bu yolla Maadin İdaresi bu alanı şirketlerin rekabet alanı haline getirmeyi planlar.¹⁶⁸

Her iki şirkete imtiyaz vermek istenmesinin son sebebiyse ülkede faaliyet gösteren yabancı yatırımcıların şevkini kırmamaktır. Yabancı sermaye imparatorluğun tüm sektörlerinde etkindir.¹⁶⁹ Bunun yanında, imparatorluk ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için ne yerli sermaye, ne yeterli parası, ne de teknik elemanı yoktur. Desmazes çıkardığı cevherin taşıma maliyetini düşürmek için Susurluk nehrini yeniden düzenlemesi yabancı sermayenin ülkenin gelişimine olan katkısına örnektir. Bu nedenle imtiyazı alan şirketler ülkenin alt ve üst yapısal gelişmesine katkıda bulunur.

Maadin Meclisinin verdiği karardan memnun olmayan Camille Desmazes itirazlarına devam eder. Ülke içindeki tüm borasit madenlerinin *yed-i vahidinde* veya *inhisarında* olmadığını belirtir. Desmazes'ün iddiasına göre Giove ve Hanson Şirketi, Desmazes'ün maden damarının uzantısını bularak yeni keşfedilmiş gibi göstermiş ve damarın üzerinde çalışabilmek için Maadin İdaresini kandırmıştır.¹⁷⁰ Kısacası Desmazes, Maadin İdaresinde nihai kararın lehine sonuçlanması için, ekonomik olarak cazip tekliflerinin yanında iddialarını bilimsel temelde de ispatlamaya çalışır.

Desmazes, maden damarı üzerinde iddia ettiği hakkını korumak isterken Giove ve Hanson Şirketi henüz imtiyaz alamadığı içim geçici ruhsatlarla Avrupa'ya

¹⁶⁸ BOA, ŞD, 2431/21, 24 Mart 1880 (13 Rebiülahir 1297).

¹⁶⁹ Herbert Feis, *Europe*, s. 315.

¹⁷⁰ BOA, ŞD, 2431/21, 30 Mart 1880 (19 Rebiülahir 1297).

sürekli maden ihraç eder.¹⁷¹ Teklifini sürekli yenilerken bölge halkının ekonomik durumunu kötü olarak tasvir eden şirket çıkarılan cevherin telef olmaması için ruhsat talebinde bulunur.¹⁷² Eğer cevher nakledilebilirse bu ekonomik gelişme kötü durumda olan bölge halkının faydalanmasının yanında devletin hazinesine de vergi yeni bir kaynak yaratacaktır. Maadin İdaresinden Giove ve Hanson Şirketi lehine çıkan sonuç da şirketin şevkini arttırır. İki şirkette kararın bir an önce çıkması için Şura-yı Devlet'e başvurur.¹⁷³ Bu sırada Giove'nin ruhsatsız çıkardığı belirtilen 1,000 tonilato cevherine el konulur ancak cevherin maden araştırması sırasında çıkarıldığı anlaşılr.¹⁷⁴

Maadin Meclisinin ardından konuyu devralan Şura-yı Devlet çözümü iki şirket arasında tarafsız bölge oluşturmakta bulur. Desmazures'ün amelelerinin 22 yıl sonra Giove ve Hanson işçileriyle karşılaşılacağı düşünüldüğü için Giove ve Hanson Şirketi ile Desmazures ve Groppler Şirketi arasında tarafsız bir bölge oluşturularak ileride iki şirketin aynı tabakada karşılaşmasının önüne geçilmesi planlanır. Giove ve Hanson Şirketine kendi arazileri üzerinde imtiyaz verilirken Desmazures'ün kaybettiği maden damarı için kendisine madenli olduğu bilinen yeni yerler tahsis edilir.¹⁷⁵ Desmazures'ün maden kuyusu ile Hanson'un işlettiği kuyu arasındaki yüz yirmi beş metrelik mesafe iki eşit parçaya bölünerek her iki şirkete de altmış iki buçuk metre arazi verilir.¹⁷⁶ Şura-yı Devlet kararından sonra Harbiye Nezaretinden maden sahasının işletilmesinin askeri açıdan bir sorun oluşturmayacağı cevabı da alınır.¹⁷⁷

Harbiye Nezaretinden alınan olumlu cevap neticesinde başmühendis Weiss, Giove ve Hanson Şirketinin imtiyaz sahasının sınırlarını belirleyerek bu alanın 1246 dönümlük bir araziye kapsadığını bildirir.¹⁷⁸ Camille Desmazures'ün imtiyazı altında bulunan maden sahasıysa 37,5 dönümlük ilk maden sahası ve tartışmalı bölgeden hissesine düşen 62,5 metre ile zararına telafi olarak verilen 125 metrelik alanı da kapsayarak 4298 dönüme genişletilir.¹⁷⁹ Yeni sınırlarını kabullenen Camille Desmazures Şirketinin bu madenleri işletebilmek için gerekli sermayeye sahip olduğu

¹⁷¹ BOA, T., 733/17, 3 Nisan 1880 (22 Rebiülahir 1297).

¹⁷² BOA, T., 1483/62, 14 Nisan 1880 (4 Cemaziyelevvel 1297); BOA, T., 733/23, 2 Mayıs 1880 (22 Cemaziyelevvel 1297).

¹⁷³ BOA, ŞD, 2431/21, 16 Mayıs 1880 (7 Cemaziyelahir 1297).

¹⁷⁴ BOA, T., 733/25, 6 Haziran 1880 (27 Cemaziyelahir 1297).

¹⁷⁵ BOA, ŞD, 2431/21, 15 Haziran 1880 (7 Recep 1297).

¹⁷⁶ BOA, ŞD, 1174/11, 30 Ağustos 1880 (24 Ramazan 1297).

¹⁷⁷ BOA, T., 733/42, 29 Eylül 1880 (24 Şevval 1297). Maden bölgesinin askeri açıdan önemli olup olmadığı Harbiye Nezaretine gönderilen haritalarla soruluyordu. Bkz. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku", s. 138.

¹⁷⁸ BOA, T., 733/46, 23 Ekim 1880 (19 Zilkâde 1297).

¹⁷⁹ BOA, T., 733/46, 30 Ekim 1880 (26 Zilkâde 1297).

belirtir Vasilaki Kalfa kendisine kefil olurken¹⁸⁰ Kazanova Efendi de Giove ve Hanson Şirketinin kefilliğini üstlenir.¹⁸¹

2.4 Vergilendirme: İmparatorluk Bürokrasisinin Zaferi

Alçıdan ayrı bir maden olduğunun bilinmesi borasiti Maden Nizamnamesi kapsamına sokarken nizamnamenin hangi kısmına dâhil edileceğine dair bir karar verilmez. Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri imtiyaz almak için sundukları tüm tekliflerde madenden alınacak vergi miktarı hakkında Maadin İdaresinin ileride vereceği karara uyacaklarını belirtirler. Her iki şirket yöneticileri nizamnamede belirtilen maden cevheri hasılatının %1'den %5'e kadar olan vergi miktarına güvenirler, ancak Maadin İdaresi cevherin nizamnamede hangi maden grubuna dâhil olduğunu tespit ederek Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri ile madenden kazanılan yıllık hasılatın alınacak *redevance propotionnelle*¹⁸² oranının yüzde kaç olacağını kararlaştıracaktır.

Maadin İdaresi borasit cevherini lüle taşı ve zımpara madeni gibi ayrı bir vergilendirmeye tabii tutmak niyetindedir. Bu grupta yer alan madenlerin masrafları az olup madenleri işleten girişimciler büyük paralar kazanarak kâr ederler. Borasit cevheri de böyle bir maden grubuna dâhil edilerek madenlerden alınan %5'lik vergi miktarı Avrupa'da satılan borasitin satış fiyatına göre yukarılara çekilecektir.

Desmazes ve Groppler Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketi ise Maadin İdaresinin vergiyi arttırmaması gerektiğine dair iki sebep gösterir: Madenin maliyeti ve Toscana ve ABD'de çıkarılan boraks. Her iki şirket de 55-70 metrelik kuyulardan çıkardıkları borasit cevherini beş gün mesafede bulunan Bandırma İskelesi'ne nakleder. Cevher buradan deniz yoluyla Avrupa'daki rafinerilere taşınır. Borasit, rafinerilerde boraks kullanılarak ticari değeri olan bir ürüne dönüştürülür. Osmanlı borasitinin Avrupa'daki rakibi *Larderello*'nun kaynağı Toscana'dan boraks çıkarılır.¹⁸³ Sultançayırı'nda çıkarılan borasitten alınacak vergiler arttırılırsa ürünün Avrupa pazarındaki satış fiyatının da artacağından diğer boraks üreticisi Toscana ile mücadele

¹⁸⁰ BOA, T., 736/61, 21 Kasım 1880 (18 Zilhicce 1297).

¹⁸¹ BOA, T., 736/61, 10 Mayıs 1881 (10 Cemaziyelevvel 1298).

¹⁸² Osmanlı İmparatorluğu belgelerinde resm-i nisbi olarak geçer. Bu tür vergi çıkarılan cevher üzerinden alınır. Mağaza ve galeride çıkarılan cevher için %1 ile %5 arasındadır. Bunun dışında kalıp yığınlar halinde bulunan madenler için belirlenen oran %10 ile %20 arasındadır. Bkz. Gabriel Bie Ravndal, *Turkey*, s. 130; 1323 *Senesi Maadin İstatistiği*, s. 3-4; BOA, ŞD, 1173D/56, 20 Mart 1880 (8 Rebiülahir 1297).

¹⁸³ Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tibbi Cild-i Evvel*, s. 523-524-525; Vasil Naum, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tibbi Cild-i Sani*, s. 157; Mehmed Derviş Paşa, *Usul-i Kimya*, Darü't-tıbaatü'l-Âmire, Dersaadet 1264, s. 125; C. G. Warnford Lock, "Pandermite", s. 767; Yazar Yok, "Boracic Lagoon of Italy", *Journal of the Society of Arts*, 31 (1882), s. 416..

etmesi zorlaşacaktır, çünkü Toscana madenlerinden kullanıma hazır olarak çıkan ticari boraks, hiçbir işlem yapılmadan doğrudan doğruya tüketicilere satılır. ABD’de keşfedilen boraks madenleri de ilk başlarda kârı masraflarını karşılayamadığı için tercih edilmez, ancak artan fiyatlar tüketicileri pahalı Osmanlı borasiti yerine ABD’de çıkarılan boraksa da yönlendirebilir.¹⁸⁴

Maadin İdaresi, Avrupa sanayisinin borasiti hâlâ imparatorluk ve İtalya’dan ihraç etmek zorunda olmasından dolayı, her iki şirketin itirazlarını iki sebebe dayanarak reddeder:¹⁸⁵ Borasitin dünyadaki değeri ve her iki şirketin izin sürelerinin sonuna yaklaşılması. İlk olarak imparatorluk içinde çıkarılan borasit Avrupa sanayisince talep edilen bir üründür ve zamanla bor cevherinin kullanım alanının daha da genişleyeceğinden kimsenin şüphesi yoktur. İkinci olarak Desmazes’ün çıkardığı maden Toscana ile rekabet edebilecek seviyeye ulaşır. Her iki şirketin madenin masraflarından yakınması anlamsızdır, çünkü Sultançayırı’nda çıkarılan borasitin içeriğinde %50’ye yakın borik asit bulunur ki bu oran ile diğer ticari boraksların üzerinde yer alır.¹⁸⁶ Zengin cevherin basit uygulamalarla ticari ürüne dönüştürülmesi¹⁸⁷ mültezimlerin yükseltilecek vergilerle zarar etmeyeceklerinin göstergesidir. Ayrıca ABD boraks madenlerinin kârı düşük olduğu için henüz Avrupa piyasasına giremediğinden Maadin İdaresi şirketlerin zarar etmemesi için boraks piyasasında yaşanacak fiyat dalgalanmalarında vergileri yeniden düzenleyerek hem şirketlerin hem de imparatorluk hazinesi çıkarının zedelenmemesini sağlayacağını garantisini verir.¹⁸⁸

Maadin İdaresinin başarısındaki diğer sebepse Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerinin sahip oldukları ruhsatların müddetinin bitimine yaklaşmasıdır. Camille Desmazes’ün 1870 yılında aldığı imtiyazın bitimine dokuz sene kalır. Desmazes yaptığı yatırımların devamı için dokuz sene sonra Maadin İdaresinden yeniden imtiyaz fermanı elde etmek mecburiyetinde kalacaktır.¹⁸⁹ Giove ve Hanson Şirketine gelince Desmazes’e karşı kazandıkları zaferin devamında istedikleri imtiyazı alabilmek için imparatorluğun koyduğu vergi miktarını kabul etmeye mecburdur, çünkü vergi konusunda Maadin İdaresi ile yaşanacak anlaşmazlık hayallerini kurdukları işletme hakkının kendilerine verilmemesine neden olabilirdi.

¹⁸⁴ BOA, ŞD, 1173 D/56, 5 Nisan 1880 (24 Nisan 1297); BOA, ŞD, 1173 D/56, 22 Haziran 1880 (14 Recep 1297).

¹⁸⁵ BOA, ŞD, 1173 D/56, 6 Haziran 1880 (27 Cemaziyelahir 1297).

¹⁸⁶ Yazarı Yok, *Türkiye’de Madenler ve Kömürler*, T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ankara 1935, s. 23; C. G. Warnford Lock, “Pandermite”, s. 767; Elliot G. Mears, *Modern Turkey*, s. 318; Hagop A. Karajian, *Mineral Resources of Armenia and Anatolia*, Armen Technical Book Co., New York 1920, s. 29.

¹⁸⁷ C. G. Warnford Lock, “Pandermite”, s. 767; Vasil Naum, *İlm-i Kimya Cild-i Evvel*, s. 526; Vasil Naum, *İlm-i Kimya Cild-i Sani*, s. 157.

¹⁸⁸ BOA, Y.A.RES, 9/57, 14 Haziran 1880 (6 Recep 1297).

¹⁸⁹ BOA, T., 733/31, 22 Haziran 1880 (14 Recep 1297).

Maadin İdaresinin politikalarıyla köşeye sıkıştırılan iki şirket yöneticileri, kendi aralarında anlaşarak Maadin İdaresince kararlaştırılacak verginin üst eşliğini %15 olarak belirlerler.¹⁹⁰

Nihayet Şura-yı Devlet kararınca borasit, Maden Nizamnamesinin 41. maddesine eklenerek lüle taşı ve zımpara gibi farklı bir maden grubuna dâhil edilir. Bunun yanında borasit cevherinden alınacak vergi konusunda mültezimlerle yapılan görüşmeler devam ettirilecektir. Ayrıca Maadin İdaresi de cevherin vergisini Avrupa ve dünya piyasalarındaki fiyatında yaşanacak düşüş ve yükselişlere göre yeniden düzenleyecektir.¹⁹¹

Maadin İdaresi zımpara ve lületaşı tecrübelerinden dolayı aynı sınıfa koyduğu borasit madenin vergisini belirlemek için acele etmez. Maadin İdaresi zımparayı diğer madenlerden hâriç tutarak ondan %5 vergi yerine hasılatından masrafları çıkarılınca kalan meblağın %20'sini vergi olarak alır.¹⁹² Ancak bir süre sonra madenlerin değeri düşünce madeni işleten şirketler zarar ederek çalışmalarını durdurur. İdare lületaşını da %25 oranında vergilendirir fakat yüksek vergiler madeni çalıştıran girişimcileri yasalara aykırı yollar kullanmaya teşvik eder. Maadin İdaresi hatasından dönerken lületaşından senelik 3500 lira kazandığı %25 vergi oranını %15'e düşürür ve lületaşından elde ettiği gelir 10000 liraya yükselir. Bundan dolayıdır ki Maadin İdaresi borasit madenlerini yüksek oranda vergilendirip büyük paralar kazanmak arzusuna düşmeyerek bunun yerine gelir kaybına uğramadan madenin devamlı işletilmesi için uygun bir vergi miktarı koymaya çalışır.¹⁹³

2.5 İki Yeni Girişimci: Mari Lankieviç ve Mihran Şirinyan

İsviçre Cumhuriyeti vatandaşı Mari Lankieviç ilk başvurusunu 15 Mayıs 1875'te yapmasına rağmen borasit madeni imtiyazı Desmazes ve Groppler Şirketine verilir. Lankieviç ilk imtiyaz talebine cevap verilmemesine rağmen işletme hakkını alabilmek için ikinci kez başvurur,¹⁹⁴ ancak yine yazdığı dilekçeye cevap verilmez. Üçüncü başvurusunda cevapsız kalan dilekçelerine değinirken bazı iddialarda bulunur. Cecil Jenner'ın Ömerköy ve Sultançayı'nda var olmayan arazisinde Whittall maden çıkarmak arzusundadır. Desmazes'e verilecek 4225 dönümlük imtiyaz ile diğerlerine

¹⁹⁰ BOA, T., 733/39, 30 Temmuz 1880 (22 Ramazan 1297).

¹⁹¹ BOA, Y.A.RES. 9/57, 12 Ekim 1880 (7 Zilhicce 1297).

¹⁹² BOA, ŞD, 1181/19, 16 Haziran 1881 (19 Recep 1298).

¹⁹³ BOA, T., 733/81, 8 Kasım 1881 (15 Zilhicce 1298).

¹⁹⁴ BOA, T., 733/52, 24 Kasım 1875 (25 Şevval 1292).

verilen ruhsatların iptal edilerek bölgede Desmazures'ün 37 dönümlük alanı hâricindeki yerlerin kendisine verilmesini ister.¹⁹⁵ Lankiyeviç 4 Kasım 1880¹⁹⁶ ve 8 Şubat 1881'de¹⁹⁷ yazdığı dilekçelerle işletme hakkı talebini yeniler, ancak Desmazures ve Groppler Şirketinin imtiyazının yenilenmesi ve Giove ve Hanson Şirketine de imtiyaz verilmesi kararlaştırılınca Mariyana Lankiyeviç ve ortaklarının Sultançayırı bölgesinde bulunan borasit madenlerinin işletme haklarını alma girişimi başarısızlıkla sonuçlanır.¹⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu tebaası olan Mihran Şirinyan 1875 ve 1876 yıllarında Karesi Sancağına bağlı bulunan Sultançayırı, Yıldız, Ömerköy ve Demirkapı'da dağınık halde bulunan arazileri içeren bir sahada borasitli alçı taşı madeni aramak için Maliye Nezaretine başvurur.¹⁹⁹ Divan-ı Muhasebat Hüdavendigâr Vilayetinden 1876 yılının Mart ve Ağustos aylarında konunun araştırılmasını ister.²⁰⁰ 1877'de yılında borasitli alçı taşı Maden Nizamnamesi kapsamına alındığında Divan-ı Muhasebat'ın da lağvedilmesi Şirinyan'ın elde etmek istediği arama ruhsatına ulaşamamasına sebep olur.²⁰¹

Camille Desmazures maden sahasını 4225 dönüme çıkartmak istemesiyle bu arazilerde faaliyet göstermek isteyen diğer mültezimler harekete geçer. Mihran Şirinyan, Giove ve Hanson Şirketi gibi, Desmazures'ün istediği 4225 dönümlük sahada üzerindeki bazı arazilerde araştırma yapar. Şirinyan, Giove ve Hanson Şirketi gibi gazetede Desmazures'ün imtiyaz sahasının genişletilmesiyle ilgili haberi görünce bu duruma Maadin İdaresine yazdığı bir dilekçe ile itiraz eder,²⁰² çünkü Desmazures'ün elde edeceği 99 yıllık imtiyaz için gerekli maden sahası Sultançayırı, Ömerköy, Yıldız ve Demirkapı'daki arazilerden sağlanacaktır. Ayrıca Desmazures'ün bölgedeki rakiplerinin madenli arazilerini tüm hakları ile beraber satın almak niyetindedir. Şirinyan'ın itirazının temel sebebi bahsedilen arazilerin Desmazures'e verilmesiyle kendisinin bu arazilerdeki imtiyaz hakkının yok olacağı düşüncesi idi.²⁰³

Şirinyan'ın Divan-ı Muhasebatta olan dilekçeleri Maadin İdaresine havale edilir.²⁰⁴ Maadin İdaresinden gönderilen emirler 1879'da Yıldız ve Ömerköy'e

¹⁹⁵ BOA, T., 733/52, 6 Haziran 1880 (28 Cemaziyelahir 1297).

¹⁹⁶ BOA, T., 733/56, 4 Kasım 1880 (1 Zilhicce 1297).

¹⁹⁷ BOA, T., 733/52, 8 Şubat 1881 (9 Rebiülevvel 1298).

¹⁹⁸ BOA, T., 733/65, 2 Nisan 1881 (2 Cemaziyelahir 1298).

¹⁹⁹ BOA, T., 1477/38, 31 Ocak 1878 (27 Muharrem 1295); BOA, T., 1477/38, 11 Şubat 1878 (8 Safer 1295).

²⁰⁰ BOA, T., 733/6, 14 Şubat 1880 (3 Rebiülevvel 1297).

²⁰¹ BOA, T., 1477/38, 5 Mart 1878 (1 Rebiülevvel 1295).

²⁰² BOA, T., 1477/38, 31 Ocak 1878 (27 Muharrem 1295).

²⁰³ BOA, T., 1477/38, 11 Şubat 1878 (8 Safer 1295).

²⁰⁴ BOA, T., 1477/38, 5 Mart 1878 (1 Rebiülevvel 1295).

ulaşırken²⁰⁵ Şirinyan da keşif sırasında orada bulunmak için Yıldız ve Ömerköy'e gider. Şirinyan ile Yıldız ve Ömerköy muhtarları ve imamı, Yıldız'da 2000 dönüm²⁰⁶ ve Ömerköy'de 2000 dönüm²⁰⁷ olmak üzere toplam 4000 dönümlük arazileri sahipleriyle birlikte saptılar. Yapılan incelemelerin neticesinde bu sahanın Desmazures'ün çalıştırdığı madenin sınırları dışında olduğu meydana çıkar. Bu arada Şirinyan tarafından istenilen arama ruhsatı Hüdavendigâr Vilayeti tarafından 24 Ocak 1880'de Camille Desmazures'e verilirken,²⁰⁸ Karesi Sancağı ve Hüdavendigâr Vilayetine gönderilen Yıldız ve Ömerköy raporlarıyla alakalı muamelelerin bitirilip Maadin İdaresine ulaştırılamaması Şirinyan'ın tepkisini çeker.²⁰⁹

Şirinyan 1875 yılında arama ruhsatını almayı beklemektedir, ancak Camille Desmazures'ün Demirkapı için sahip olduğu arama ruhsatının yasalar çerçevesinde altı ay daha uzatılması talebi Maadin İdaresi tarafından kabul edilir.²¹⁰ Bu esnada yaşanan bir gelişmeyle Şirinyan'ın istediği ruhsatı elde eder. 1881 yılında Biga Sancağı Karesi'ye bağlanarak Karesi, Hüdavendigâr Vilayetinden koparılıp ayrı bir vilayete dönüştürülür.²¹¹ Şirinyan, bu değişiklik sonrası Maadin İdaresinden aldığı izinle Karesi Vilayetine başvurarak, vilayetten 1 Eylül 1881'de Yıldız, Demirkapı ve Ömerköy civarında bulunan 5500 dönüm arazi için borasitli alçı taşı için arama ruhsatı elde eder.²¹²

Demirkapı, Yıldız ve Ömerköy'deki araziler üzerindeki Desmazures ve Şirinyan arasındaki tartışma Maadin İdaresinin gündemine getirilir. İdare, Yusuf Bey'i Desmazures ve Şirinyan arasında tartışma konusu haline gelen araziye araştırmak üzere görevlendirir. Yusuf Bey ve Hüdavendigâr Maden mühendisi ile bölgenin yetkilileri toplanarak incelemeler yapılır. Demirkapı Karagöl ile Yıldız arasındaki alanın haritası çizilerek raporlar ile bir mazbata hazırlanır.²¹³

Karesi Vilayetinde yapılan araştırmaların ardından Maadin İdaresi durumu tartışıp karara bağlamak için toplanır. Desmazures ve Şirinyan'ın haklılığını savunan üyelerin iddiaları sıralanırken, Yusuf Bey'in ilk hazırlanan rapordan ayrı olarak onunla çelişen ikinci bir rapor hazırlamasıyla bilirkişinin güvenilirliği sorgulanır. Neticede

²⁰⁵ BOA, T., 733/6, 14 Şubat 1880 (3 Rebiülevvel 1297).

²⁰⁶ BOA, T., 733/6, 26 Ekim 1879 (10 Zilkade 1296).

²⁰⁷ BOA, T., 733/6, 27 Ekim 1879 (11 Zilkade 1296).

²⁰⁸ BOA, T., 1485/41, 27 Temmuz 1881 (29 Şaban 1298).

²⁰⁹ BOA, T., 733/6, 14 Şubat 1880 (3 Rebiülevvel 1297).

²¹⁰ BOA, T., 1485/41, 27 Temmuz 1881 (29 Şaban 1298).

²¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Vilayeti Tarihçesi*, Abdülmecid Mutfak (der.), Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 2000, s. 121.

²¹² BOA, T., 1485/39, 1 Eylül 1881 (7 Şevval 1298).

²¹³ BOA, T., 1485/11, 5 Haziran 1881 (8 Recep 1298).

Maadin İdaresi, problemin ayrıntılarıyla çözülmesi için konuyu Bâbîâli ve Şura-yı Devlet'e gönderir.²¹⁴

1873'ten 1881'e kadar geçen süreçte Karesi Sancağında keşfedilip mültezimler arasında mücadele konusu haline dönüşen borasitli alçı madenleri, zor durumda bulunan bölge halkı ve tükenmiş imparatorluk maliyesi için yeni bir gelir kapısı olur. Madenler üzerinde hak iddia eden mültezimler ise imparatorluğun o günkü mevcut durumundan istifade etmeye çalışırlar, ancak önce Divan-ı Muhasebat sonra Maadin İdaresi, madeni işletmek isteyen yatırımcıların arasındaki mücadeleden faydalanarak başarılı bir politika uygularlar. Öncelikle madenin imtiyaz süresi kısa tutulurken madenin cinsi araştırılır. Bu esnada borasitli alçı taşı Maden Nizamnamesine eklenir. Keşfettiği borasitin ilk imtiyazını alan Camille Desmazes bölgede kendisi hâricinde maden işletmek amacı güden Adolphus Vokt, Giove ve Hanson Şirketi ile Mihran Şirinyan'ın karşısında üstün konuma gelir. Desmazes, Adolphus Vokt'un arazisini almasına rağmen Giove ve Hanson Şirketinin arazisini ele geçirememiş ancak imtiyaz sahasını istediğince genişletmeye yakınlaşır. Desmazes Demirkapı'da ise Mihran Şirinyan'ın borasitli alçı madeni arama ruhsatını Şirinyan'dan önce alarak imtiyazını talep eder. Şirinyan ise Desmazes'ten sonra istediği ruhsatı elde eder. Maadin İdaresi, Desmazes'ü Giove ve Hanson Şirketi ve Demirkapı'da Şirinyan ile dizginlemeye çalışır. Bunun yanında borasitli alçı taşından alınacak vergi miktarı da hemen kararlaştırılmaz. İdare, borasitin Avrupa piyasasındaki değerinin yüksek olduğunu görerek borasiti ayrı bir maden grubuna dâhil eder. Desmazes'ün imtiyaz müddetinin bitimine yaklaşılrken Giove ve Hanson Şirketinin de geçici ruhsatlar elde etmesini Maadin İdaresi yatırımcılara karşı kullanarak vergi oranını yükseltir. Borasitli alçı madenlerinden alınacak vergi miktarının Maadin İdaresinde kararlaştırılmasıyla her iki şirkete imtiyaz verilmesi için evraklar 10 Kasım 1881'de Bâbîâli'ye ulaştırılır.²¹⁵ Sonuç olarak, imtiyaz fermanıyla borasitli alçı madenini işleten tek yatırımcı olan ve rakipleri arasında üstün konuma gelmeyi başaran Camille Desmazes Maadin İdaresinin temel düsturu olan temkinlilik ilkesine uyum sağlamak zorunda kalır.

²¹⁴ BOA, T., 1486/39, 26 Haziran 1882 (9 Şaban 1299).

²¹⁵ BOA, ŞD, 1181/19, 10 Kasım 1881 (17 Zilhicce 1298).

3. BÖLÜM

BORASİTLİ ALÇI MADENİ İMTİYAZLARI İÇİN MÜCADELELER

1878’de imzalanan Berlin Anlaşmasının ardından içte ve dışta yaşadığı sorunlara yeni önlemler almaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu tıpkı dönem Avrupası’nın yaşadığı gibi farklı bir ekonomik ve siyasi dönemin içine girer. Avrupa kıtasında üstün konuma gelen Almanya İmparatorluğu İngiltere’nin gücünü zayıflatarak onu Hindistan’daki sömürgelerine yöneltir.²¹⁶ 1878’de imzalanan Berlin Anlaşması’yla başlayan süreçte Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda ömrünün kalan kısmını etkileyecek yeni siyasi ve ekonomik gelişmeler yaşanır. Osmanlı İmparatorluğu iç siyasetini etkileyecek önemli değişiklik ülke yönetiminin Bâbîâlî’den Yıldız Sarayı’na geçmesidir. 1878 yılından itibaren Sadrazam/başvekil ile nazırlar imparatorluğun mühim konularını konuşmak üzere Mabeyn-i Hümayun’a gelirler. Bu tarihten sonra imparatorluk idaresinde temel rol oynan teşkilatın tepesinde II.Badülhamid’in başı olduğu Mabeyn-iHümayun’un olduğu görülür.²¹⁷ 1908’e kadar sürecek olan Sultan II. Abdülhamid saltanatında imparatorlukta siyasi muhalefet 1878’de meclisin tatil edilmesiyle yeniden canlanacaktır. İmparatorluk idaresi muhalefetin bastırılması için gerekli tüm önlemleri alacaktır. II. Abdülhamid, kaydedilen topraklarla artan müslüman nüfusun etkisiyle imparatorluğu bir arada tutabilmek için Panislamizm politikasını uygulamaya başlar. Askeri açıdan 1878’de Rus Savaşının bitişiyle imparatorluk 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı hâriç tutulursa önemli bir askeri çatışmaya girmez ancak 1878’den sonra kaybedilen topraklarla hem imparatorluğun dış siyasetinde hem de yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uyguladıkları siyasette önemli değişiklikler meydana gelir. Almanya’nın kıta Avrupası’nda yükselişi ve 1878’de Kıbrıs’ın ve 1882’de Mısır’ın İngiliz idaresine bırakılmasıyla Büyük Britanya’nın Ortadoğu siyaseti Osmanlı İmparatorluğu’ndan Mısır’a kayar. Dünyada kurulan yeni güç dengelerine göre Osmanlı İmparatorluğu Almanya İmparatorluğu’na yaklaşarak kendisine yer edinmeye çalışır.

II. Abdülhamid yönetiminde yaşanan ekonomik gelişmelere gelince, 1881’de Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin kuruluşuyla Osmanlı maliye tarihinde yeni bir dönem

²¹⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin*, s. 184.

²¹⁷ Ali Karaca, “II. Abdülhamid’in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yâverlik Kurumu”, *TTK Bildiriler*, XIII (1999), s. 1702-1703.

açılır. 1878 Berlin Anlaşması'nda tartışılan Osmanlı borçları hakkında uluslararası bir komisyonun kurulmasına karar verilir. 1881'de Osmanlı yönetimi ve alacaklılar arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan Muharrem Kararnamesi ile Düyun-ı Umumiye İdaresi kurularak Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin kargaşa ortadan kaldırılır. Osmanlı Maliye Nezaretinden ayrı bir kuruluş olan Düyun-ı Umumiye İdaresi alacaklıların temsil edildiği bir şirket mekanizması gibi hareket ederek Osmanlı maliyesinin 1875'te iflasının ilanıyla kaybettiği itibarını yükseltirken kendisine tahsis edilen imparatorluk gelirlerinden en yüksek verimi alabilmek adına imparatorluğun gelişimine katkıda bulunur.

İmparatorlukta yaşanan siyasi ve mali istikrar borasit madenleri imtiyazlarının verilmesini de etkiler. 1880'de Desmazes ve Groppler Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketi arasında Susıgırlık'ta yaşanan sorun çözüme kavuşturulur, ancak Desmazes ve Groppler Şirketi ve Mihran Şirinyan'ın Demirkapı madenleri konusunda yaşadıkları sorun Maadin İdaresi'nde görüşülmesine rağmen karara bağlanamaz. Madenlerin vergisi konusunda borasitten elde edilecek senelik hasılatın %15'inin vergi olarak alınması konusunda Maadin İdaresi ve Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri arasında mutabakata varılır. Camille Desmazes ile Groppler Şirketi ve Frederic Giove ile Charles Hanson Şirketi arasında yaşanan sınır kavgasının sona ermesi ve Maadin İdaresi imtiyaz fermanının çıkması için konuyu evraklarıyla beraber Bâbiâli'ye gönderilir.²¹⁸ İmtiyazın kendilerine verilmesini ümit eden Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri bekleyişlerini sürürler ancak istedikleri imtiyazın olgunlaşması için altı senenin daha geçmesini beklemeleri gerekecektir.

Borasitli alçı madenlerinin 1881 yılından 1888 senesine kadar geçen dönemin anlatılacağı bu bölümde ilk olarak Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri arasında kurulacak ortaklığa ek, olarak bu birlikteliğin başlangıç tarihi sebepleriyle birlikte mültezimler, devlet ve yerel halk üzerindeki olması muhtemel etkileriyle tartışılacaktır. İkinci olarak, Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerince kendilerine verilmesini umdukları borasit madeni imtiyazının ertelenmesiyle başlayan tartışmalar neticesinde Orman ve Maadin İdaresi Susıgırlık ve Demirkapı'daki borasitli alçı madenlerinde yapılan çalışmaları irdelenecektir. Üçüncü olarak imparatorluk idaresi borasitli alçı madeni yasağına karşı ilk tepkiler verilirken madenlerin geleceği için farklı seçenekler değerlendirilecektir. Dördüncü olarak

²¹⁸ BOA, ŞD, 1181/19, 10 Kasım 1881 (17 Zilhicce 1298).

borasitli alçı madeni çalışmalarının yasak olduğu dönemde Camille Desmazes'ün birlikte hareket ettiği Giove ve Hanson Şirketinin geçici ruhsatlarla borasiti ihraç konusu işlenecektir. Devamında Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri borasit kaçakçılığı ile suçlanacaktır. Son olarakta bölümlerinde de Osmanlı İmparatorluğu'nda Desmazes ve dolayısıyla ortakları Giove ve Hanson Şirketinin imparatorluk borasit madenleri üzerindeki faaliyetinin nasıl son bulduğu anlatılacaktır.

3.1 Rekabetten Doğan Ortaklık

1880 yılında Susıgırlık'ta Desmazes ve Groppler Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketleri arasında çözüme kavuşturulan sorunun ardından ilginç gelişmeler yaşanır. İki şirket arasında meydana gelen arazi probleminin çözülmesine rağmen imtiyaz fermanları her iki şirkete de verilmez. Sorunun halledilmesiyle Desmazes'ün yasal yollardan kaybettiği borasitli alçı damarını denetimi altına alabilmek için değişik bir yola başvurur: Giove ve Hanson Şirketi ile ortaklık kurmak. Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri arasında kurulan ortaklığın ayrıntıları yazılı bir anlaşma üzerinde görülemez, ancak eldeki mevcut kaynaklardan yola çıkılarak Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson'un birlikte hareket ettikleri çıkarımında bulunulabilir. Bu ortaklık üç olayla kanıtlandırılabilir.

Haziran 1880'de iki şirket arasındaki tartışma Şura-yı Devlet kararıyla bitirilince Desmazes'ün itiraz yolları kapanır. İmparatorluktaki borasit madenlerinden çıkarılan cevherden alınacak vergi konusunda Maadin İdaresi, Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleriyle müzakerelere devam eder. Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson kendi aralarında imzaladıkları anlaşmayla %15'i üst eşik olarak kabul ederek Maadin İdaresi ile aralarındaki görüşmeleri sürdürürler.²¹⁹ Buradaki uzlaşma iki şirketin arazi tartışmasını geride bıraktıklarını gösterir. Haziran ve Temmuz aylarında başlayan yeni dönemde iki şirket Osmanlı İmparatorluğu'yla yürütülecek olan imtiyaz görüşmelerinde birbirlerinin haklarını savunmaktan geri durmayacaktır. Kısacası hükümetin vergi politikası rekabetin uzlaşmaya dönüşmesi yolunda ilk adımların atılmasına neden olur.

Borasitli alçı madeni yasağı Camille Desmazes ve Henri Groppler'i yürürlükte olan imtiyaz fermanından dolayı cevher ihracından alıkoyamaz, ancak aynı durum

²¹⁹ BOA, T., 733/39, 30 Temmuz 1880 (22 Ramazan 1297)

Giove ve Hanson Şirketi için geçerli değildir. Giove ve Hanson Şirketi maden araştırması yaptıkları arazide buldukları borasiti Avrupa'ya ihraç etmek için Maadin İdaresince verilecek ruhsatlara muhtaçtır. 1881 yılında Giove ve Hanson Şirketi 495089 kıyye (kilogram) borasit cevherini Bandırma İskeleyi'nden *Lepisyat* adlı bir vapurla Avrupa'ya gönderilir. Buradaki ilginç nokta şudur: Giove ve Hanson Şirketince vergisi ödenen cevher Groppler'in işlettiği borasit madeninden çıkarılmıştır.²²⁰ Bandırma'dan Avrupa'ya gönderilen bu cevher Desmazes ile Groppler'in Giove ve Hanson Şirketiyle kurulan ortaklığın ikinci kanıtıdır.

İmtiyaz işlerinin Bâbîâli'de görüşülerek hızlandırılması için en fazla çaba sarf eden şirketin Giove ve Hanson olduğu aşikârdır. Geçici nakil ruhsatlarından kurtulmak isteyen Giove ve Hanson'un atacağı adımlarda birisi mensup oldukları devletlere ait konsolosların Bâbîâli üstünde baskı kurmasını sağlamaktır. İngiltere veya İtalya konsoloslarının aksine İstanbul'da bulunan Fransa konsolosu Giove ve Hanson'a verilecek imtiyazın hangi aşamada olduğunu öğrenmeyi talep ederek, imtiyaz işlemlerinin hızlandırılması konusunda Ticaret Nezareti ile iletişime geçer.²²¹ Konsolosun isteğini değerlendiren Ticaret Nezareti, Giove ve Hanson'a verilecek olan imtiyaz fermanı ile alakalı mazbatanın 10 Kasım 1881'de Bâbîâli'ye göndererek imtiyaz hakkında Bâbîâli'de yapılacak inceleme sonuçlarının beklenildiği belirtilir.²²² Fransız konsolosunca Desmazes yerine Giove ve Hanson adına yapılan soruşturma Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson arasında oluşturulan ortaklığı kanıtlayan son delildir.

Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson'un birlikte hareket ederken üç amacı benimserler: Maadin İdaresinin borasit politikası karşısında güçlü bir ittifak, borasit kaynakları ve boraks üreticilerinin arasındaki rekabeti dengelemek ve Karesi Vilâyeti'nde potansiyel rakiplerin ortaya çıkmasını engellemek.

İki şirket arasında varılan uzlaşmanın ilk hedefi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet aygıtları tarafından borasitli alçı madeni hakkında mültezimlerin aleyhine değişikliklerin yapılmasına mâni olmaktır. Borasitli alçı madeninden alınacak vergi miktarı konusunda yaşananlar ile Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerinin ortak tepkisi bunun somut göstergesidir. İki şirketin Osmanlı

²²⁰ BOA, T., 1486/12, 12 Eylül 1881 (17 Şevval 1298).

²²¹ BOA, HR. İD. 1346/20, 22 Aralık 1881 (30 Muharrem 1299).

²²² BOA, HR. İD. 1346/20, 14 Ocak 1882 (22 Safer 1299).

bürokrasisinin ileride yapacağı sürpriz hamlelerini boşa çıkarmak için başlattığı birliktelik gelecekte meydana gelecek olaylarla meyvesini fazlasıyla verecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan borasit ilerleyen zamana rağmen Avrupa sanayisi için önemini korur. Osmanlı İmparatorluğu'nda borasitli alçı madenlerini çalıştıran Desmazes Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketi birbirlerine sadece rekabetle bağlı değildir. Camille Desmazes'ün ortağı konumunda bulunan Glasgowlu iş adamı Townsend Giove ve Hanson Şirketi tarafından çıkarılan borasiti de satın alarak kendi rafinerisi için kullanır. Yani Townsend bu hareketi ile borasitin işlenmesini sabit tutarak borasitin ve boraksın fiyatlarında yaşanan düşüşün önüne geçmeye çalışır. İtalyan *Larderello* firması hâricinde kurulan bu organizasyonda Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson, Karesi Vilayetinde borasit üretimini sabit bir miktarda tutarak cevheri öncelikle Paris rafinerisi ile Glasgowlu Townsend'in rafinerisi olmak üzere,²²³ Avrupa'nın çeşitli fabrikalarına hammadde sağlayarak,²²⁴ üretilen boraks miktarını azaltmayı amaçlıyor olabilirler. Avrupa piyasasında boraksın azalması ile birlikte fiyatlarda yaşanan düşüşler durdurulup yükseltilebilir. Görünürde üç şirket arasında ortaya çıkan bu uzlaşma genişleyerek, Avrupa çapında bir şirket haline dönüşmesine veya büyük şirketlerin bünyesine katılma potansiyeline sahip bir birliğin oluşturulmasına neden olması muhtemeldir.

Bölgenin jeolojik yapısı düşünüldüğünde başka borasitli alçı madenlerinin bulunmaması için hiçbir sebep yoktur. Zaten Karesi Vilayetinde Demirkapı'da bulunan borasit madenlerinin imtiyazına sahip olmak için Osmanlı İmparatorluğu tebaasından Mihran Şirinyan ile Camille Desmazes arasındaki mücadele devam etmekteydi. Her iki şirketin önünde Mihran Şirinyan ve onun gibi ortaya çıkacak yatırımcılardan korkmak için yeterli örnekler mevcuttur. Giove ve Hanson da Mihran Şirinyan gibi Desmazes'e rakip olarak ortaya çıkıp karşısında tutunmayı başararak istediklerini elde ettiler. Bu sırada Mihran Şirinyan'ın da direnerek imtiyaz elde etme tehlikesi halen sürmektedir. Desmazes ve Groppler'in Giove ve Hanson ile ortaklığı, Osmanlı İmparatorluğu Maadin İdaresi, Karesi Vilayeti idaresi ile yerel halk üzerinde kuracağı nüfuzla Şirinyan ve bu tarz yatırımcıların imtiyaz elde etmesine engel olmaya çalışacaktır. Kısacası Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson arasında kurulan

²²³ Giove ve Hanson tarafından çıkarılıp geçici ruhsatlarla Avrupa'ya taşınan cevherin bir kısmı Townsend tarafından satın alınır. Bkz. BOA, ŞD, 2494/15, 9 Kasım 1882 (27 Zilhicce 1299).

²²⁴ Osmanlı borasiti Desmazes ve Glasgowlu işadamlarının fabrikalarının yanı sıra Liverpool ve Ravena gibi Avrupa şehirlerine de taşınır. Bkz. BOA, T., 1486/12, 12 Ağustos 1881 (16 Ramazan 1298).

ortaklığın son hedefi Karesi Vilayetinde çıkan ve ortaya çıkarılacak olan tüm borasit madeni arazilerini kontrolleri altına almak ve burada borasitli alçı madeni çalışmalarını yürütecek diğer şirketlere mâni olmaktır.

Bu hedeflerin başarılması imparatorluk Maadin İdaresinin kısa vadeli çıkarlarına ve Susıgırlık'taki yerel halkın yararına aykırıdır. Uzun vadede borasitli alçı madenlerinde üretimin sınırlandırılması gümrüklerden alınacak vergilerin düşmesine neden olacaktır, ancak borasitin tonilato fiyatının yükseltilmesi durumunda yıllık hasılatın alacağı %15'lik oran Osmanlı hazinesine girecek paranın miktarını arttıracaktır. Diğer yandan yeni kurulan ortaklık karşısında Maadin İdaresi borasit cevheriyle ilgili yapacağı değişikliklerde güçlü bir muhalefetle karşılaşabilirdi. Ayrıca bu uzlaşma Maadin İdaresinin borasit hakkında ileride alacağı kararların önüne bir engel teşkil edecekti. Kaçınılmaz olarak Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson birlikteliğinin sonuçlarından bölge sakinleri de etkilenecektir. Üretimin sınırlandırılması borasitli alçı madenlerinde çalışan amele ihtiyacını azaltacaktır. Bu durumda işçi sayısının ve işçi ücretlerinin düşürülmesine sebep olacaktır.

Sonuçta rekabetle başlayan Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson'un ilişkisi ortaklıkla devam edecektir fakat iki şirketin Bâbîâli'ye gönderdiği evrakların incelenmesinin sonucunda umdukları imtiyazı alamayacaklardır.

3.2 Borasitli Alçı Madeni İşletmelerinin Yasaklanması

Osmanlı İmparatorluğu II. Abdülhamid döneminde, 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı hâriç tutulursa, barış dönemi yaşar. Ekonomik açıdan 1873'te başlayan krizlerin yerini istikrar alır, ancak bu dönemde imparatorluk mali idaresinde çift başlılık da ortaya çıkar. 1875 yılında iflasını ilan etmesiyle uluslararası ekonomik saygınlığı azalan Osmanlı maliyesi, 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi ile kaybettiği itibarını yeniden kazanır.²²⁵ İmparatorluk ve alacaklılar arasında varılan mutabakat gereğince belirlenen Osmanlı borçlarının ardından, alacaklılara düzenli ödeme yapılması maksadıyla kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresine imparatorluğun bazı gelirler bırakılır.²²⁶ Artık imparatorlukta Osmanlı mali teşkilatının

²²⁵ Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire*, s. 111; Roger Owen, *The Middle East*, s. 194; Donald C. Blaisdell, *European Financial*, s. 152; Edhem Eldem, "Ottoman financial integration with Europe: foreign loans, the Ottoman Bank and the Ottoman public debt", *European Review* 13/3(2005), s. 442.

²²⁶ Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakılan vergiler şöyledir: Tuz, pul, ipek, alkol, İstanbul'da balıkçılığında elde edilen vergiler, tütün tekeli, Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Kıbrıs adasından gelecek vergiler. Bkz. A. du Velay, *Türkiye Maliye*, s. 281, 282; Murat Birdal, *The Political*, s. 104).

yanında alacaklıların temsilcileri tarafından oluşturulan ve özel bir şirket gibi idare edilen Düyun-ı Umumiye İdaresi vardır. Bir yandan kontrol ettiği emvali daha nitelikli biçimde değerlendiren Düyun-ı Umumiye İdaresi ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlarken diğer yandan bunlardan faydalanamayan imparatorluk maliyesinin de kullanabileceği gelirler azalır.

1870’lerde meydana gelen ekonomik ve siyasi krizlerin içinde borasitli alçı madenlerini başarıyla kontrol eden Maadin İdaresinin önüne 1880’lerde daha da karmaşık bir süreç çıkar. İlk olarak Karesi Vilayetinde bulunan tüm borasit madenleri için Osmanlı tebaasından Yusuf Asım ve Mehmed Raşid Beylerin ayrı ayrı ortaya çıkmaları ve Demirkapı’da Mihran Şirinyan’ın ve Camille Desmazes arasında yaşanan rekabetin devam etmesi imtiyaz sürecini 1883’te tıkanma noktasına getirir. Maadin İdaresi de Karesi Vilayetinde borasitli alçı madenlerinde faaliyet gösteren tüm şirketlerin madenlerde çalışmalarını yasaklayarak borasitli alçı madenleri sorununu sona erdirmeyi planlar.

Nitekim Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson ortaklığının arzulamadığı üç ihtimalden olan potansiyel rakiplerin ortaya çıkma tehdidi, ortaya çıkar. Desmazes ve Groppler Şirketi, Giove ve Hanson Şirketi ile potansiyel rakip Mihran Şirinyan’ın ardından borasitli alçı madenlerine iki yeni talip daha çıkar. Karesi Vilayetindeki borasitli alçı madenlerini işletmek için harekete geçen Mehmed Raşid Efendi’nin isteği yürürlükte bulunan kanuna uygun görülmeyle reddedilir. Ancak Raşid Efendinin Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson’a verilmesi tasarlanan maden sahalarının dışında kalan alanlar için başvuru yapmasında sakınca görülmez.²²⁷ Yazdığı dilekçe ile reddedilme tepkisini dile getiren Raşid Efendi, Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri ile kendisi gibi ortaya çıkan Asmaaltı tüccarlarından Giritli Yusuf Asım hakkında da bazı iddialarda bulunur. Camille Desmazes’ün yıllarca cevheri kaçak olarak imparatorluk dışına ihraç etmesiyle Osmanlı hazinesinin gelir kaybına uğradığını hatırlatan Raşid Efendi, Giove ve Hanson Şirketi’nin hem arama ruhsatının sonlandırılmasını hem de imtiyaz işlemlerinin durdurulmasını ister. Yusuf Asım’ın gerçekte bir İngiliz konsolosu adına borasitli alçı madeni imtiyazını talep ettiği iddiasında bulunur. Kendisinin padişah tarafından verilen bir nişana da sahip olduğunu belirtmekten geri durmayan Raşid Efendi yabancıların verdikleri verginin üç katını

²²⁷ BOA, ŞD, 1181/19, 16 Haziran 1881 (19 Recep 1298); BOA, T., 733/81, 8 Kasım 1881 (15 Zilhicce 1298).

vermeyi teklif ederek gerçekte padişaha ait olan borasit madenlerinin imtiyaz fermanının kendisine verilmesini ister.²²⁸

Borasitli alçı madenlerine talip olan diğer kişi ise Asmaaltı tüccarların Yusuf Asım Bey 11 Aralık 1881'de padişah tarafından kendisine bir imtiyaz fermanı verildiğini iddia eder. Yusuf Asım'ın imtiyaz fermanı alabilmek adına yaptığı teklif dikkat çekicidir: Osmanlı hazinesine %8 faizli 40,000 Osmanlı lirası²²⁹ ve %20 oranında vergi vermeyi²³⁰ ve Karesi Vilayetinde bulunan karayollarını tamir edip İstanbul'a iki tane posta vapurunu işletmesini teklif edecektir. Vilayete taşınacak veya vilayetten İstanbul'a taşınacak erzak ve mühimmatların sorumluluğunu da üstlenir. Giove ve Hanson'un geçici ruhsatlarla Avrupa'ya borasit ihraç etmesine izin verilip de müslüman olan kendisine verilmiş imtiyaz fermanı işlemlerinin neden geciktirildiğini sorgulayarak evraklarının Meclis-i Hassa-i Vükelâya gönderilmesini talep eder.²³¹ Yusuf Asım, imtiyaz fermanıyla ilgili evraklarının Meclis-i Vükelâya gönderilmesine rağmen hâlâ işlemlerin tamamlanmamış olmasından şikâyetçi olan Yusuf Asım imtiyaz sahibi olmayan kişilere geçici ruhsatlarla sağlanan kolaylığı eleştirir.²³²

Mehmed Raşid ve Yusuf Asım'ın borasitli alçı madenleri için yaptıkları tekliflerin ayrıntıları benzerlik gösterir. Her iki şahısta imtiyaz fermanı için resmi dairelerde gerekli muameleleri atlamak niyetindedirler. Maden Nizamnamesinin ilgili maddelerini bile yok sayarlar. Desmazes ve Groppler ile Giove Hanson'un isimlerini Maadin İdaresi katında yıpratarak devletin borasitli alçı madenlerini bu şahıslardan alıp kendilerine verilmesini umarlar. Üstüne üstlük kendileri Karesi Vilayetinde Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson gibi borasitli alçı madeni araştırması yapıp numune cevher ihracına kalkışmayarak hazırda konmak niyetindedirler. Onlar için Mihran Şirinyan bile Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson'a göre rakipten bile sayılmaz, fakat asıl kendileri borasitli alçı madeni araştırarak cevher ihracatı yapmadıkları için ne Desmazes'ün ne de Giove-Hanson Şirketinin potansiyel rakipler listesine girmeyi başarabilirler.

Karesi Vilayetinde Demirkapı madenleri Camille Desmazes ile Mihran Şirinyan arasında Demirkapı'da borasitli alçı madeni bulunan araziler konusunda da çözüme ulaşamayan Maadin İdaresi konuyu Bâbîâli vasıtasıyla Şura-yı Devlet'e havale

²²⁸ BOA, Y. PRK. OMZ, 1/11, 22 Şubat 1882 (3 Rebiülahir 1299)

²²⁹ BOA, ŞD, 1181/19, 4 Mayıs 1882 (16 Cemaziyelahir 1299).

²³⁰ BOA, ŞD, 1181/19, 30 Kasım 1882 (19 Muharrem 1300).

²³¹ BOA, ŞD, 1181/19, 4 Mayıs 1882 (16 Cemaziyelahir 1299).

²³² BOA, ŞD, 1181/19, 30 Kasım 1882 (19 Muharrem 1300).

eder.²³³ Bir yandan yaşananların sorumlusu olarak birbiriyle çelişen iki rapor hazırlayan maden mühendisi Yusuf Bey'i hedef tahtasına oturtur. Diğer yandan Orman ve Maadin İdaresinin Osmanlı hazinesini zarar uğratan ecnebi Camille Desmazures'ün seçilmesiyle sadık Osmanlı tebaasının uğrayacağı hayal kırıklığını dile getiren Mihran Şirinyan kendisinin tercih edilmemesi durumunda da hem Maadin İdaresinin hem de Karesi Vilayetinin zor durumda kalacağını hatırlatmaktan da geri durmaz.²³⁴

Var olan problemlerin üstüne yenilerinin eklenmesiyle borasit Ticaret ve Ziraat Nezareti nezdinde ciddi bir soruna dönüşmeye başlar. Hâlihazırda Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson'a verilmesi planlanan imtiyaz fermanları için Bâbîâlî'ye gönderilen evrakların sonucu nezarete bir türlü bildirilmez. Bâbîâlî'den evraklar ve Giove ile Hanson'a verilecek imtiyaz fermanlarının onayını bekleyen Ticaret ve Ziraat Nezareti Bâbîâlî'nin yeni teklifiyle imtiyaz tartışmalarını daha farklı bir boyuta taşır: Borasitli alçı madenlerinin emaneten idaresi.²³⁵ Hükümet madenlerin emaneten idare edilmesinin Osmanlı hazine için daha fazla kârlı olduğunu düşünür. Bâbîâlî'nin böyle bir karar vermesi birkaç sebebe indirilebilir.

Siyasi ve ekonomik sorunlar nispeten çözüm ile birlikte oluşan düzenli ödemelerin ardından Sultan II. Abdülhamid yönetimi borasitli alçı madenlerinin işletilmesinde yabancı ve yerli özel sektörün tek seçenek olmadığına karar verir. 1869 Maden Nizamnamesinin yetersizliği ile Orman ve Maadin İdaresinin elindeki işleri bitirememesi ikinci neden olarak gösterilebilir. Mevcut maden yasaları borasitli alçı madeni sorununda yetersiz kalırken Orman ve Maadin İdaresi borasit ile ilgili sorunları çözemeyerek sorunları Bâbîâlî ve Şura-yı Devlet'e havale eder.²³⁶ Çok basit sorunların üstesinden gelemeyen ve Desmazures ve Mihran Şirinyan arasındaki problemin çözülmesi için bölgeye maden mühendisi Yusuf Bey'i gönderen, ancak Yusuf Bey'in birbiriyle çelişkili raporları sonucunda sorunu çözemeyen Orman ve Maadin İdaresi sorunun çözümü için Bâbîâlî'ye başvurur. Hem Orman ve Maadin İdaresinin hem de Maden Nizamnamesinin sorunları çözmedeki yetersizliği Giove ve Hanson'un Avrupa'ya cevher ihraç ettiği sırada da görülür. Yasalara göre arama ruhsatı süresince çıkarılan cevherin yurtdışına ihraç edilirken %5 vergi alınacaktır. Taharri ruhsatının süresi biten Giove ve Hanson'dan ne kadar miktar vergi alınacağını ilgili nezaretlere

²³³ BOA, T., 1486/39, 26 Haziran 1882 (9 Şaban 1299).

²³⁴ BOA, ŞD, 1181/19, 29 Temmuz 1882 (14 Ramazan 1299).

²³⁵ BOA, ŞD, 2494/15, 18 Ekim 1882 (5 Zilhicce 1299).

²³⁶ BOA, A. AMD. MV, 39/65, 20 Şubat 1883 (22 Rebiülahir 1301).

sorar. Nihayet bu tür konulardan bunalan Bâbîâli nezaretin sorumlu olduğu bu tür basit sorunları kendisinin çözmesini ister. Bâbîâli'yi emaneten idareye yönlendiren son sebep ise Mehmed Raşid ve Yusuf Asım gibi işletmecilerin ortaya çıkmasıdır. Şöyle ki hükümetle Desmazes ve ortakları ile Maadin İdaresi arasında varılan uzlaşmaya göre borasitli alçının senelik hasılatından alınacak vergi oranı %15 olacaktır. Orman ve Maadin İdaresiyle pazarlıklara girişmeden Mehmed Raşid yabancıların verdikleri verginin üç katını vermeyi taahhüt etmesi ve Yusuf Asım ise hasılatının %20'sini hazineye ödemeyi teklif etmesi Bâbîâli'nin kafasını karıştırmış olabilir. Bu şahsaların teklifleri ile madenlerin Osmanlı bürokrasisi nezdindeki değeri artması imtiyaz verilmesi planlanan Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson'un teklifleri tekrar değerlendirilmeye alınmasına²³⁷ ve değerli madenin emaneten işletilmesinin daha faydalı olacağı görüşünün öne çıkmasıyla açıklanabilir. Bu nedenlerden dolayı Bâbîâli, Ticaret ve Ziraat Nezaretine borasitli alçı madenlerini emaneten idare edilmesi için tavsiyede bulunur.

Orman ve Maadin Meclisi, Bâbîâli'den gönderilen emir üzerine Maden Nizamnamesini emaneten idare usulüne dayanarak yaptığı yorumlarla Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson'un elinde bulunan borasit madenlerini kendi denetimine almaya çalışacaktır. Yukarıda da belirtildiği üzere maden yasalarının 17. maddesi madenleri işleten şahıs veya şirketlere arama ruhsatı süresince meydana çıkarılan cevherin kalitesinin anlaşılması için Avrupa'ya ihraç etmelerine izin verirken arama ruhsatının yürürlükte olduğu sırada cevher nakleden işletmeciler gönderdikleri cevherin hasılatının %5'ini vergi olarak hazineye ödeyecektir. Giove ve Hanson'un aldıkları ruhsatın süresinin sona ermesini kullanacak Meclis, borasit madeninden çıkarılıp Avrupa'ya taşınan cevherden kazanılmış hasılatı tespit edecektir. Giove ve Hanson Şirketinin yaptıkları masraf karşılayıp karşılamadığını tetkik edildikten sonra şirketin işlettiği borasitli alçı madenini elinden alınacaktır. Giove ve Hanson'un itirazlarını bertaraf etmek amacıyla Orman ve Maadin Meclisi nizamnamenin 23. maddesine dayanarak yeni çıkarılacak bir madenin imtiyazını arazi sahibine, madenin kâşifine veya başka birisine kanunen verilebileceğine dikkat çekecektir. İmtiyazını almaya teşebbüs edip de bu hakkı kazanamayan bir kişi, imtiyazı alacak kişiden tazminat alabilecektir. Tazminat maddesi de imtiyaz fermanına eklenecektir. İdare bu madde sayesinde madenleri Giove ve Hanson'a vermek mecburiyetinde kalmayacağı gibi şirketin olası

²³⁷ BOA, Y.A.RES. 25/28, 5 Ekim 1884 (15 Zilhicce 1301).

protestolarını engellemiş olacaktır. Son olarak da Desmazures'ün 37,5 dönümlük imtiyazının yenilenmesi durdurularak bu sahalar da emaneten idare kapsamına sokulacaktır. Meclis, Maden Nizamnamesinin imparatorluk idaresine yeni keşfedilen madenleri, arazi sahibine veya madenin kâşifine, tazminat ödeyerek emaneten idare etme hakkını verdiği 37. maddesine dayanarak bu hakkın devlete verildiğini savunarak kendi koyduğu kanunların açıklarını kullanmaya çalışacaktır.²³⁸

Orman ve Maadin Meclisi, sadece kanunlara dayalı senaryolar kurmakla da yetinmeyeceği gibi borasitli alçının diğer madenlerden farklı yapısını da göz önünde bulundurur. Simli kurşun ve gaz madenleri gibi eritmeye ihtiyacı olmamasından dolayı borasitli alçı cevheri çıkarma masraflarının daha az olacağını iddia edecektir. Orman ve Maadin İdaresinin varsayımlar üzerine kurduğu senaryoda senede 5000 tonilato borasit cevheri çıkarılacak ve cevherin tonilatosu 10 veya daha fazla liradan satılacaktır. Böylece bir senede en az 50000 lira Osmanlı hazinesinin kasasına gelir olarak girecektir. Kısacası imparatorluk borasitli alçı madenlerini çıkarabilecek kapasiteye sahip olduğu ispatlamaya çalışarak Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson gibi şirketlere gerek kalmadığını göstermeye çalışır.

Orman ve Maadin İdaresi borasitli alçı madenlerinin idaresi konusuna da açıklık getirmeye çalışır. Borasitli alçı madenini işletmek için iki yol gösterir: İlk yöntem imparatorluğun bir miktar sermayeyi borasitli alçı madenlerine tahsis ederek buradan çıkarılacak cevheri Bandırma İskeleyi'ne taşıyacak ve cevheri doğrudan doğruya isteyen kişi ve şirketlere satma olacaktır. Diğer yöntem ise belirli bir miktar cevher çıkarılarak taliplerine satılmasıdır. Bu yöntemde diğerinden farklı olarak cevherin yeraltından çıkarılmasından sonra taşıma masraflarının cevherin alıcısına yüklenmesidir.²³⁹

Orman ve Maadin İdaresinin oy çokluğuyla aldığı kararların uygulanabilirliğini sorgulayanlar üç konuyu tartışmaya açarlar. İlk önce Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerince işletilen borasitli alçı madenlerine el konulması kanunlar çerçevesinde değerlendirilir. Kanunlar Camille Desmazures'e imtiyaz süresini 20 yıldan 99 yıla uzatma hakkı tanırken imtiyaz fermanının kapsadığı alanların bu süreye uygun miktara getirilmesine kesin olarak izin vermez, ancak Desmazures'ün de böyle bir talepte bulunması doğal karşılanmalıdır çünkü Fransız mühendis işletmesini genişleterek daha fazla kâr elde etmek niyetinde olabilir. Ayrıca kanunlar Orman ve

²³⁸ BOA, ŞD, 2494/15, 21 Ekim 1882 (8 Zilhicce 1299).

²³⁹ BOA, ŞD, 2494/15, 21 Ekim 1882 (8 Zilhicce 1299).

Maadin İdaresine Giove ve Hanson'a Hüdavendigar Vilayeti tarafından verilen ruhsatları feshetme yetkisini vermez. Kararlar hayata geçirilirse Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerinin mahkemeye başvurmaları halinde her iki şirketin de davayı kazanma olasılıkları yüksektir.

Diğer taraftan Desmazes-Groppler ile Giove-Hanson Şirketlerinin imparatorluğa sağladıkları katkılar sıralanır. Desmazes, Mihaliç nehrinde yaptığı düzenlemelerin hâricinde, imparatorlukta varlığı bilinmeyen bir madeni bulup onu ticari bir emtiaya dönüştürmeyi başaran ve kendi madeninde 700-800 civarında amele çalıştırıp imparatorluğa senelik 60000 liraya ulaşan fayda sağlayan bir girişimcidir. Giove ve Hanson Şirketi'ne verilen maden işletme izni Desmazes'ün cevher üretimini arttırarak hazinenin kasasına daha fazla gelir girmesini sağlar. Osmanlı hazinesi Giove ve Hanson'un çalıştırdıkları madenden senelik 10000 lira gelir elde eder.

Son olarak emaneten idare kararının uygulanmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına aykırı olduğu tartışılır. Bu müdahale imparatorluğun ülke içi ve dışındaki güvenilirliğini zedeleyecektir,²⁴⁰ çünkü idarenin keyfi uygulamaları imparatorlukta madenleri çalıştıran diğer yabancı şirketleri de tedirgin edecek ve ülkeye daha fazla yatırım yapılmasına mâni olacaktır.²⁴¹

Orman ve Maadin Meclisi borasitli alçı madeninin izabe gerektirmeyen bir yapısı olduğuna karar verip bu madenlerin iki şekilde emaneten işletilebileceğini belirtirken hataya düşer. Meclis ya dağın suyun üzerindeki kısmını görüyor ya da suyun altındaki kısmını görmek istiyorlar, çünkü borasit cevher olarak çıkarılmasına rağmen üzerinde yapılan işlemlerle ticari bir ürüne dönüştürülebiliyordu. Toscana'nın yıllık ürettiği 3000 tonilato ile birlikte bu maden Avrupa'da yıllık 7000 tonilato imal ediliyordu. Ancak, 7000 tonilato boraksın elde edilmesi için 10000 tonilato ham cevherin kullanılması gerekiyordu. Yani, Meclis, çıkarılan borasitin işlem gerektirmediği konusunda düşüncesizce bir karar vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun emaneten idarenin zararlarını görmek için uzağa bakması da gerekmez. Simli kurşun ve gaz gibi emaneten idare edilen diğer madenlerden devlet istediği ölçüde verim alamaz. Osmanlı İmparatorluğu'nda emaneten idare edilen madenlerin çoğu o dönemin çağ dışı kalmış yöntemleri ile işletilirken imparatorlukta çıkarılan madenler Avrupa devletleri tarafından kullanılmak üzere

²⁴⁰ *The Times*, nr. 30941, 3 Ekim 1883.

²⁴¹ BOA, ŞD, 2494/15, 9 Kasım 1882 (27 Zilhicce 1299); BOA, T., 734/66, 7 Aralık 1882 (26 Muharrem 1300).

ihracata yönelik olarak işletilir. Devletin kendi çıkarları aleyhine işleyecek süreçte son olumsuzluk borasitin nasıl pazarlanacağıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda boraks rafinerisi olmadığı için imparatorluğun madeni ihraç etmekten başka seçeneği yoktur. Meclis, borasiti ihraç edebilmek için öncelikle kendisine müşteriler bulmak zorundadır. Avrupa'da kurulduğunu farz ettiği geniş boraks ağına mensup olan her iki şirketin gücünü ve sınırlarını bilmemesine rağmen Orman ve Maadin İdaresinin müşteri bulmak için doğrudan veya dolaylı olarak Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson'a muhtaç olacağı aşikârdır.

Bâbîâlî'nin emriyle Orman ve Maadin İdaresinin borasitli alçı madenlerini yeniden değerlendirmesi İngiltere Sefaretini Giove ve Hanson Şirketine maden işletme hakkının teslim edilmesi için harekete geçirir. Sefaret, işlemlerinin hızlandırılması için Hâriciye Nezaretine müracaat eder.²⁴² Ticaret Nezareti, Hâriciye Nezareti vasıtasıyla kendisine ulaşan isteğe borasitli alçı imtiyazları için hazırlanan evrakların 11 Ağustos 1880 tarihinde Bâbîâlî'ye ulaştırıldığını²⁴³ ve konunun kendisinin sorumluluğundan çıktığını Hâriciye Nezaretine iletir.²⁴⁴ Hâriciye Nezareti, Ticaret Nezaretinden aldığı cevaba İngiltere Sefaretinin borasit ile alakalı ilgisini de ekleyerek durumu Bâbîâlî'ye bildirir.²⁴⁵

Mehmed Raşid ve Yusuf Asım Efendilerin teklifleri, Desmazes ve Şirinyan arasında Demirkapı'da çözilemeyen sınır problemi, Bâbîâlî'nin borasitli alçıdan alınacak resm-i nisbi konusundaki tutumu emaneten idare usulüne gidişin temel dayanakları olarak algılanabilir. Bunların yanı sıra İngiltere Sefaretinin Giove ve Hanson'a verilecek imtiyaz fermanları için de aracılık eder. İmparatorluk idaresi bu gelişmelerin meydana gelmesiyle borasitli alçı madenleri konusunda farklı bir çözüme başvurur. 23 Temmuz 1883 tarihinde Bâbîâlî Ticaret Nezaretine Camille Desmazes'ün 37,5 dönümlük arazisi dışında kalan tüm borasitli alçı madeni sahalarında yürütülen çalışmaların durdurulmasını emreder.²⁴⁶ Bâbîâlî'nin kararı Orman ve Maadin Meclisince de uygun bulunarak²⁴⁷ hem Camille Desmazes'ün 37,5 dönümlük imtiyazının dışında maden faaliyeti yürüten şirketler hem de Desmazes-

²⁴² BOA, T., 734/66, 25 Nisan 1883 (17 Cemaziyelahir 1300).

²⁴³ BOA, ŞD, 3206/3, 12 Ağustos 1880 (8 Ramazan 1296).

²⁴⁴ BOA, T., 734/66, 6 Haziran 1883 (30 Şaban 1300).

²⁴⁵ BOA, T., 734/66, 17 Haziran 1883 (11 Ramazan 1300).

²⁴⁶ BOA, T., 734/66, 23 Temmuz 1883 (18 Ramazan 1300).

²⁴⁷ BOA, T., 734/66, 27 Eylül 1883 (25 Zilkade 1300).

Groppler ile Giove-Hanson Şirketlerinin almayı tasarladıkları imtiyaz fermanları için yeni bir süreç başlar.

3.3 Yasağa Tepkiler ve Çözüm Önerileri

İmtiyazsız sahalarda maden çalışması yürüten Giove ve Hanson ile Mihran Şirinyan hükümet ve nezaret tarafından alınan karara hemen tepki gösterirlerken²⁴⁸ Bâbiâli'nin borasitin yasaklanmasına ilişkin kararın sonrasında Mihran Şirinyan'ın maden işletmesinde beklenmedik bir gelişme yaşanır. Desmazures ve Groppler'in Giove ve Hanson ile güç birliği yapması Mihran Şirinyan'ı gücünü arttıran Desmazures Şirketi karşısında zayıf bırakır. Borasitli alçı madenleri işletmesinde yaşanacak sorunlarda Desmazures Fransa Sefaretine başvururken Giove ve Hanson da İtalya ve İngiltere Sefaretlerine sırtını dayayarak Şirinyan'ın tebaası bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kurmaya çalışırlar. Mihran Şirinyan'ın ise elinde sadece tebaası bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'na müracaat edebilir. Şirinyan borasitli alçı madeni işinde yalnızlıktan kurtulmanın çaresini imparatorluk içinde nüfuzlu Levanten bir aileye mensup olan James William Whittall ile ortaklık kurarak bulur. James William Whittall, Şirinyan'ın Demirkapı'da borasitli alçı madeni imtiyazını almak için faaliyet gösteren şirketinin %50 hissesini alarak zaman kaybetmeden borasitli alçı madeni işletmesinin kendilerine verilmesi talep eder.²⁴⁹

Borasitli alçı sahalarının çalıştırılmasının yasaklanmasının ardından madenlerin geleceği konusunda yeni fikirler ortaya atılır. İlk öneri veya teklif, borasitli alçı madenlerini işletmek isteyen bir Osmanlı tebaasından gelir. Bir taraftan Giove ve müflis Hanson hilelere başvurarak borasitli alçı madenlerini işletmeye kalkışmakla itham edilirken diğer taraftan Desmazures sahip olduğu ruhsatın dışına çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya 100,000 lira değerinde cevheri izinsiz ihraç ettiği bildirilir. Bunun üzerine hareket geçen Maadin İdaresi bu gibi olayların yaşanmasını önlemek için uğraşır. Bu örnekle yabancı şirketlerin Osmanlı ülkesini adeta istila ettiklerine değinilir. Ecnebler kazandıkları imtiyazlar vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu sürekli zarara uğratıldığı vurgulanır. Borasitli alçı madeni imtiyazında da aynı durumun oluşmaması ve madenlerin sürüncemeden kurtulması için kendisinin kuruculuğunda bir *Rumeli ve Anadolu Borasit Madenleri Anonim Şirketi*'nin

²⁴⁸ BOA, T., 734/66, 7 Ekim 1883 (5 Zilhicce 1300).

²⁴⁹ BOA, T., 735/14, 6 Ağustos 1883 (2 Şevval 1300).

oluşturulmasını önerir. Kendisi şirkete ortak olmak isteyen yerli ve yabancı sermayeyi bünyesine katarak Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan tüm borasitli alçı madenlerini işletme hakkına sahip olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu da şirketin devletin çıkarlarına aykırı hareketlerinin sorumluluğu Osmanlı tebaasına yükleyerek onu muhatap alacaktır. Bu şekilde yabancı sermaye kontrol altında tutularak imparatorluğa zarar vermesi engellenecektir. Ayrıca Desmazures'e ortaklık teklif edilerek şirketin bünyesine katılmaya davet edilecektir.²⁵⁰

Yukarıdaki teklifin hâricinde Orman ve Maadin Meclisinin önünde üç seçenek vardır. İlki Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson'un madenlerden ilişkisinin kesilerek madenlerin devlet eliyle işletilmesidir. Her iki şirketin madenlerle ilişkisinin bitirilmesi adına madenlere harcanan para ile nakledilen cevherin değeri araştırılıp iki şirkete de varsa alacakları ödenecektir. Diğer yol ise iki şirketin madenleri onarılarak senelik ödemelerle madenler bir şirkete verilecektir. Son seçenekse Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson'a izin verilerek yüzey üstünde kalan cevherin Avrupa'ya taşınmasına ruhsatlarla izin verilerek hazine madenlerden dolayı senelik 15-20000 lira zarardan kurtarılacaktır.²⁵¹

3.4 Giove ve Hanson'un Aldığı Geçici Ruhsatlar

Giove ve Hanson Şirketi imtiyaz taleplerinin onaylanmasını beklerken kendi arazileri üzerinde yaptıkları çalışmalar esnasında cevher de çıkarırlar. Camille Desmazures imtiyazlı maden sahasına ek olarak kendisine verilecek maden sahalarında da çalışmalar yapar. Giove ve Hanson yaptıkları araştırmalarda yeraltından 3000 tonilato cevheri meydana çıkarırken Desmazures imtiyazsız maden sahasında yürüttüğü operasyonlarda 3000 tonilato cevheri yerüstüne çıkarır. Her iki şirket de toplamı 6000 tonilatoyu bulan borasit cevherini imtiyazsız alanlardan çıkartmalarından dolayı geçici ruhsata muhtaçtır. Giove ve Hanson Şirketi kendi arazisinde yürüttüğü faaliyetlerin sonucunda çıkardıkları cevheri Avrupa'ya nakletmek üzere geçici ruhsat talep eder.²⁵² Desmazures de imtiyazsız maden sahasında yaptığı araştırmalarda elde ettiği 3000 tonilato borasit cevherini Avrupa'ya ihraç etmek için izin ister.²⁵³ Her iki şirketin yaptığı başvurular yetersiz kalınca İngiltere Sefareti devreye girerek resmi işlemler

²⁵⁰ BOA, Y.PRK.OMZ, 1/16, 30 Aralık 1883 (30 Safer 1301).

²⁵¹ BOA, Y.A.RES, 25/28, 13 Eylül 1884 (23 Zilhicce 1301).

²⁵² BOA, T., 736/41, 21 Haziran 1882 (4 Ramazan 1299).

²⁵³ BOA, T., 736/61, 31 Ağustos 1882 (16 Şevval 1299).

hızlandırılmak istenir, ancak Bâbîâlî'nin cevher çıkarılmasını yasaklayan kararın²⁵⁴ Orman ve Maadin Meclisinde de kabul edilmesi²⁵⁵ nakledilecek 6000 tonilato borasit cevheri iznini tehlikeye sokar. İngiltere Sefaretinin ardından devreye İtalya Sefareti girerek çıkarılan cevherin Avrupa'ya gönderilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapar.²⁵⁶

Giove ve Hanson Şirketinin madenlerin yasaklanması'nın ardından mensup bulundukları sefaretleri de baskı unsuru olarak kullanmaları geçerli sebeplere dayanır. Borasitli alçı madeni yasağı ilk zararı işletilen madene verir. Yaz aylarında maden içinde ve çevresinde bozulmalar meydana gelmez, ancak bahar ve kış aylarının gelişyle birlikte yağmurlar başlar. Sel sularının akıntısı yüzeye çıkartılan cevheri götürerek harcanan para ve emeğin ziyan olmasına sebep olur. Yağmur suları maden çalışmalarının yürütüldüğü kuyulardan mağaralara sızarak madenin içine de zarar verir. Mağaralara sızan su madenin içine hafriyatının doldururken madenin içinde bulunan kemerleri rutubetlendirerek çürütür. İçeri dolan suyun şiddetine göre duvarları göçürebilir. Yasaktan ikinci zararı gören Giove ve Hanson Şirketi bir yandan selden zarar gören madeni onarmak için para harcayacak diğer yandan sel sularının götürdüğü cevherin kârından mahrum kalacaktır. Son olarak Osmanlı maliyesi de borasitli alçı madeni yasağından olumsuz etkilenecektir. İmparatorluk hazinesi kaybedilen cevherin getireceği *resm-i nisbi* ve gümrük vergisinden faydalanamayacaktır. Giove ve Hanson yağmurların maden üzerindeki olumsuz etkilerini, dolayısıyla Osmanlı maliyesine olumsuz etkisini, maden mühendisi Pierre David'e²⁵⁷ ilettikten sonra madenlerin geçici olarak çalıştırılıp çıkarılan cevherin Avrupa'ya taşınması için ruhsat talep eder.²⁵⁸ Ayrıca İngiltere Sefareti de Giove ve Hanson ile imparatorluk hazinesinin bu durumdan zarar göreceğini belirterek girişimcilerin madenin geçici olarak çalıştırılıp Avrupa'ya cevher göndermelerine izin verilmesi talep eder.²⁵⁹

Bir yandan imtiyazsız işletilip çıkarılan borasit cevherlerin durumu belirsizliğini korurken diğer taraftan Giove ve Hanson'un ihraç etmek istediği cevher miktarı hakkında tartışmalar yaşanır. Eski ve yeni ölçü birimleri arasındaki fark Giove ve Hanson'un daha fazla cevher ihraç etmesine neden olacağı ileri sürülür. 3000

²⁵⁴ BOA, T., 734/66, 23 Temmuz 1883 (18 Ramazan 1300).

²⁵⁵ BOA, T., 734/66 27 Eylül 1883 (25 Zilkade 1300).

²⁵⁶ BOA, A.AMD. MV, 39/65, 17 Aralık 1883 (16 Safer 1301).

²⁵⁷ *The Times*, nr. 32247, 5 Aralık 1887, s. 13.

²⁵⁸ BOA, A.AMD. MV, 39/65, 26 Aralık 1883 (25 Safer 1301)

²⁵⁹ BOA, A.AMD. MV, 39/65, 20 Ocak 1884 (21 Rebiülevvel 1301).

tonilatonun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karşılığı 2.376.000 kıyye olarak hesaplanır, ancak bu hesabın yanlış olduğu anlaşılır. 2.376.000 kıyyenin 3038.026 kıyye olduğu anlaşılırken Giove ve Hanson'un fazladan 38.026 kıyye ihraç edeceği ortaya çıkar.²⁶⁰

Ticaret Ziraat ve Orman ve Maadin Nezaretinde Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson'a verilmesi planlanan imtiyazların yanı sıra madenlerin işletilmesinin durdurulması ve cevher nakledilmesinin yasaklanması da görüşülür. Nezaret, Giove ve Hanson ile sefaretlerin açıkta kalan cevherin nakledilmesi konusunda gösterdikleri delilleri yeterli görerek çözüm yolları arar. Açıkta durmasından dolayı zarar görecektir cevherlerin tonilato başı fiyatı belirlenerek alınacak yüzdelik verginin arttırılması önerilir. Diğer bir seçenekse olarak senelik madenin değerine göre yüksek bir ücret saptanarak devlete verilmesidir.²⁶¹

İmtiyazsız çıkarılan cevherin durumu hakkında kurumlar arası fikir alışverişleri devam ederken İtalya Sefiri Kont Curti Hâriciye Nezaretine başvurarak kış mevsiminin gelişle artacak zararları tekrar hatırlatır. Hâriciye Nezareti, Kont Curti'nin teklifini Bâbiâli'ye iletir.²⁶² Kısa bir süre sonra açıkta kalan cevherlerin durumu netleştirilerek Avrupa'ya ihraç edilmesine izin verilir.²⁶³

Desmazures ile birlikte hareket eden Frederic Giove sahibi olduğu borasitli alçı madeninden çıkarılan 4300 tonilato cevher için nakil ruhsatı talep eder. Giove ve Hanson ile yapılan görüşmelerde Orman ve Maadin Meclisinin karşısına iki sorun çıkar. İlk sorun nakil ruhsatının kime verileceğiyle alakalıdır. Frederic Giove sahibi olduğu borasitli alçı madeni işine yalnız devam etmeye karar verir. Giove, Charles Hanson'un iflasının olumsuz etkilerinden kaçmak için olacak ki Hanson ile bağlantısını kesmek ister. Hanson'un iflasının iki yan etkisi olabilir. Öncelikle Hanson Şirketinin iflası Giove'yi kendi madeninin imtiyazını alamamasına neden olabilir çünkü maden yasalarına göre girişimcinin madeni işletecek sermayeye sahip olması şarttır. Ortaklığın mali gücünün azalması Giove'nin imtiyaz almasını zorlaştıracaktır, ancak İtalya ve İngiltere Sefaretleri de konuya dâhil oluşuyla beraber ruhsat her iki şirketin adına talep edilerek bu soruna son verilir.²⁶⁴

²⁶⁰ BOA, T., 1501/29, 21 Mayıs 1884 (25 Temmuz 1301).

²⁶¹ BOA, Y.A.RES. 25/28, 13 Eylül 1884 (23 Zilhicce 1301).

²⁶² BOA, Y.A.HUS, 180/6, 29 Ekim 1884 (9 Muharrem 1302).

²⁶³ BOA, İ.DH. 1295-4/102191, 17 Aralık 1884 (18 Safer 1302).

²⁶⁴ BOA, ŞD, 2494/15, 17 Ocak 1885 (30 Rebiülevvel 1302); BOA, ŞD, 2494/15, 21 Mart 1885 (4 Cemaziyelahir 1302).

Diğer sorun gelince Orman ve Maadin İdaresi yurtdışına gönderilmek istenilen 4300 tonilato cevherden kazanacağı vergi miktarını arttırmaya niyetlidir. Giove ve Hanson Şirketiye imtiyaz görüşmelerinde kararlaştırılan %15 vergi oranının üstüne çıkmayı reddeder.²⁶⁵ Şirketin vergi artırımına gösterdiği tepkinin temel sebebi Avrupa piyasasında borasitin tonilato fiyatının 11,5-12 liraya kadar düşmesidir. Dersaadet Ticaret Odası'ndan gelen bilgilerde de İstanbul piyasasında borasitin tonilato fiyatının 12 lira civarında seyretmesi üzerine Orman ve Maadin Meclisi ihraç edilecek borasitin tonilato başına 12 lira değer biçerek %15 oranında alınmasına karar verir. Bâbîâli'ye giden evraklar burada yeniden gözden geçirilerek nakil ruhsatının sadece Giove'ye bir kereliğine verildiği ve Giove ve Hanson'a ruhsat verilmesi için araştırma ruhsatının tarihi, sınırları ve bu sınırların verilen senetlerle uyuşup uyuşmadığı ve çıkarılan cevher miktarının tespit edilmesi gerektiğini bildirir. Bu dört maddeyi araştırmakla görevlendirilen Ticaret Nezareti, Karesi Vilayeti ile bağlantı kurar.²⁶⁶

Orman ve Maadin Meclisi kendisinden araştırılması istenilen ilk üç maddeyi geçmişte hazırlanan evrakları tekrar gün yüzüne çıkararak açıklığa kavuştururken Giove ve Hanson Şirketinin nakil ruhsatının kapsayacağı cevher miktarı da Miralay İzzet Bey'in raporuna dayanarak²⁶⁷ 4000 tonilato civarında olduğu tespit edilir. Giove-Hanson Şirketinin Avrupa'ya 4300 tonilato borasit taşımaya müsaade edilmesi hakkında verilecek kararı içeren cevap beklenir.²⁶⁸ Nezaretler arasında bilgi alışverişinin ardından cevherin tam miktarının belirlenmemesine rağmen Meclis-i Âli kararı ile Giove-Hanson'a 4300 tonilato cevheri Avrupa'ya taşınmaları için izin verilir. Şurayı Devletin talebi üzerine²⁶⁹ Karesi Vilayetinin incelemelerinde de Meclis-i Âli kararıyla paralel biçimde Giove-Hanson'un ihraç edebilecekleri borasit miktarının 4300 tonilato olduğu ortaya çıkarılır.²⁷⁰ Nihayet Meclis-i Vükelânın kararının ardından Giove ve Hanson Şirketine 4300 tonilato cevheri Avrupa'daki rafinelere nakletme izni verilir.²⁷¹ Karesi Vilayetinden Orman ve Maadin Meclisine gönderilen rapor ve cetvellerin ışığında tüm cevher bir anda Avrupa'ya götürülmeyeceğine ve bunun yerine borasit farklı aylarda farklı miktarlarla Avrupa'ya taşınacağı bildirilir. 1887 Temmuz ayına gelindiğinde Giove ve Hanson Şirketi verilen izin kapsamında 4300 tonilato

²⁶⁵ BOA, ŞD, 2494/15, 17 Ocak 1885 (30 Rebiülevvel 1302).

²⁶⁶ BOA, ŞD, 2494/15, 22 Ocak 1885 (5 Rebiülahir 1302).

²⁶⁷ BOA, T., 735/36, 19 Ocak 1885 (2 Rebiülahir 1302).

²⁶⁸ BOA, ŞD, 2494/15, 4 Mart 1885 (17 Cemaziyelevvel 1302).

²⁶⁹ BOA, ŞD, 2499/34, 27 Nisan 1885 (12 Receb 1302).

²⁷⁰ BOA, ŞD, 1544/11, 22 Temmuz 1885 (9 Şevval 1302).

²⁷¹ BOA, MV, 5/33, 4 Ekim 1885 (24 Zilhicce 1302).

borasitin büyük bir kısmını Avrupa'ya naklettikten sonra geriye sadece 30,426 kıyye cevher kalır.²⁷²

Giove-Hanson'a 4300 tonilato borasiti nakletmeleri için verilen ruhsat uygulanırken Orman ve Maadin Meclisi ihraç edilecek miktar üzerinde sıkı bir denetim kurar. Akla gelebilecek ilk neden şirketin nakledilecek borasit miktarı üzerinde yaşanan tartışmadır. Eski ve yeni ölçü birimlerinin bir arada kullanılmasından dolayı Giove-Hanson'un izin verilen rakamın üzerinde cevher naklettikleri ortaya atılarak şirketin taşıdığı fazla borasitin vergisi talep edilir. Charles Hanson ise meydana gelen fazlalığın sebebini borasitli alçı madeni yasağından önce çıkarılan 187,874 kıyye borasitin varlığından kaynaklandığını Rüsumat Emaneti'nin pusulasıyla ispat etmeye çabalar. İncelemelerde Giove ve Hanson'un 1882 yılına kadar 5000 tonilato ve 1882 yılından sonra ruhsatlı taşıdıkları 3000 tonilatonun eklenmesiyle Avrupa'ya taşınabilecek izinler çerçevesinde cevher miktarının 8000 tonilatoya ulaştığı tespit edilir. Rüsumat Emanetinin hesaplamalarına göre eski ve yeni ölçüler arasındaki fark Hanson'un 38,026 kıyye fazla cevher nakletmesine neden olacaktır.²⁷³

Bu tür tartışmaların önüne geçmek için Giove-Hanson Şirketi tarafından çıkarılan borasit cevheri Avrupa'ya gönderildikçe Orman ve Maadin Müdürlüğüne düzenli raporlar ve cetveller gönderilir. Normal şartlar altında girişimcilerin hazırlayacakları defter ve cetvelleri artık Karesi maden mühendisi Bandırma gümrüğünden alınan bilgilerin ışığında hazırlayarak Orman ve Maadin Meclisine göndermesi kararlaştırılır. Yaşanan karmaşa bu tür cetvellerin hazırlanmasının tel sebebi değildir. Diğer sebep devletin imparatorluk genelinde kontrolünü arttırarak ve Osmanlı hazinesine verilecek zararın önüne geçilmek istenmesidir. Ülke genelinde uygulanan sıkı denetimin borasit cevheri üzerinde de uygulanmasının nedeni özellikle borasit hakkında ortaya atılan kaçakçılık iddialarıdır.

3.5 Borasitli Alçı Madeni Kaçakçılığı

Borasitli alçı madenlerinin tatil edilmesiyle başlayan süreçte Camille Desmazures'den elindeki maden sahasını işletmesi beklenir ancak meydana gelecek olaylar Desmazures'ün kendisine tanınan sınırları aştığını gösterecektir. Giove ve Hanson Şirketiye geçici ruhsatlarla diken üstünde çalışır.

²⁷² BOA, T., 1498/6, 30 Mayıs 1887 (7 Ramazan 1304).

²⁷³ BOA, T., 1501/29, 2 Mart 1885 (15 Cemaziyelevvel 1302).

Desmazures'ün Sultançayı'ndaki borasitli alçı sahasında yaptığı çalışmalar ne vilayet ne de Maadin İdaresi tarafından sıkı bir gözetim altında tutulur. Maden sahasının kontrolsüz bırakılmasına karşı ilk uyarı Karesi Vilayetinden gelir. Vilayet imtiyazsız sahaların çalıştırılmasının önüne geçmek için buraya bir memurun atanması için 7 Şubat 1882 tarihinde başvuruda bulunur.²⁷⁴ Maadin İdaresi de bu alanların denetlenmemesinin ileride bazı sorunlara yol açacağını düşünerek 6 Eylül 1882'de Eftem adlı bir kişi Sultançayı'ndaki madenlerin çalışmalarını kontrol altında tutmak üzere görevlendirilir.²⁷⁵

Borasitli alçı sahasını denetlemeye çalışan nezaret ve vilayet daha önce Camille Desmazures tarafından ıslah edilen Simav Çayı'ndaki deniz taşıtlarının çalıştırılmasını 18 Nisan 1882'de yasaklar.²⁷⁶ Aynı şekilde nehrin temizlik çalışmalarını bitiren Groppler'in çalıştırması da bu karar üzerine durdurulur. İki ay sonra Desmazures Simav Nehri'nde borasitli alçı cevherinin taşınması için imtiyaz talebinde bulunur,²⁷⁷ ancak herhangi bir netice elde edilemez. Groppler bir yıl sonra karşısına çıkacak gelişmeden faydalanmadan edemez. Karesi Vilayetinden İstanbul'a zehair-i öşriye taşınacaktır. Zehair-i öşriyenin İstanbul'a karayoluyla taşınmanın maliyeti arttıracığını iddia eden Groppler kendi gemisiyle Simav Çayı'ndan taşımayı teklif eder. Groppler'in başvurusu 17 Nisan 1883'te Maliye Nezaretine ulaştırılır. Bir süre sonra vilayette bulunan imtiyazsız borasitli alçı maden sahalarında yapılan çalışmalar da yasaklanır.

Groppler'in zehair-i öşriye için yaptığı teklif Karesi Vilayeti tarafından uygun görülür ancak verilen izin yakın gelecekte kaçaklık olayının yaşanmasına sebep olacaktır. Eski Fırt Müdürü İbrahim Efendi'nin Simav Çayı'nda bir Fransız tarafından izinsiz hareket ettirilen iki kayığı durdurma çabası da yetersiz kalır. Haberi alan Karesi valisinin kayıkları yakalamak için görevlendirdiği Bandırma kolcuları görevlerini başarıyla yerine getirirler. Yakalanan kayıkların içinde borasitli alçı cevherinin olduğu tespit edilir. Meydana gelen gelişmelerin sonucunda zor durumda kalan Orman ve Maadin Meclisi 23 Ekim 1884 tarihinde Miralay İzzet Bey'i Karesi Vilayetinde Simav Çayı'nda borasit kaçırma teşebbüslerini araştırmak üzere görevlendirir.²⁷⁸ İzzet Bey'in incelemesinin sonucunda Desmazures'ün cevher kaçırılmasının yanı sıra, bölgede imparatorluğun çıkarlarına ters düşecek birçok gelişme meydana çıkarılır.

²⁷⁴ BOA, T., 735/36, 19 Ocak 1885 (2 Rebiülahir 1302); BOA, T., 735/65, 10 Şubat 1885 (24 Rebiülahir 1302).

²⁷⁵ BOA, T., 735/65, 10 Şubat 1885 (24 Rebiülahir 1302).

²⁷⁶ BOA, T., 735/36, 19 Ocak 1885 (2 Rebiülahir 1302);

²⁷⁷ BOA, T., 735/41, 10.01.1885 (29 Rebiülevvel 1302).

²⁷⁸ BOA, T., 735/41, 10.01.1885 (29 Rebiülevvel 1302).

İzzet Bey'in tespitine göre Desmazures'ün son iki yılda kaçak olarak 4000 tonilato borasit madeni çıkarır. Cevher çıkarmak için kullanılan kuyu ve mağaranın Fen Odasına onaylatılmamışken madende çalışan işçilerin hayatlarının tehlikeye atılır. Fransalı yatırımcı borasitli alçı madeninden çıkardığı cevher miktarını gösteren defterleri hazırlamadığı belirlenir ve defterlerin yasalara uygun olarak hazırlanması gerektiği hatırlatılır. İzzet Bey hükümetin bölgeye atadığı ve maaşı şirket tarafından ödenen Eftem Efendi'nin işi borasitli alçı madenlerini kontrol etmektir ancak Eftem Efendi'nin aslında sarhoşun biri olduğu ve göreviyle uzaktan yakından bir alakasının bulunmadığını tespit eder. Eftem Efendi şirketlerin çalışmalarını kontrol etmediği için çıkarılan tüm cevhere imtiyazlı damgası vurulur. Eftem Efendi'nin görevini yerine getiremediğinden dolayı 11 Nisan 1884'e kadar şirketler istedikleri miktar cevheri yeraltından çıkarıp Avrupa'ya ihraç eder. Son olarak Miralay İzzet Bey Camille Desmazures'ün ve Giove ve Hanson Şirketinin kanunlara uymamakla suçlar. Şirket devletten habersiz kendi madenine yakın bir yerde kurduğu fırında borasiti yakarak halis borasit elde eder ve 1883'te 407,117 kıyye "halis borasiti" Avrupa'ya naklederler.²⁷⁹ Yapılan işlemin gizli olması sebebiyle Giove ve Hanson'da bir nevi kaçakçılık suçlamasıyla karşı karşıya kalır.

Kayıkların zehair-i öşriye taşınmasına Maliye Nezaretinin adının karışması üzerine nezaretten 29 Ocak 1885'te konu hakkında cevap vermesi istenir. Nezaretin cevabı ise açık ve nettir." Zehair-i öşriyenin İstanbul'a aktarılması hakkında hiçbir görüşmede bulunulmadı."²⁸⁰

Miralay İzzet Bey'in raporu üzerine Camille Desmazures'ün vekili Manolaki Dimitriyadi Orman ve Maadin Meclisine çağırılır. Dimitriyadi, İzzet Bey tarafından ortaya atılan imtiyazsız sahalardan cevher çıkarılması iddiasına daha önce izin verilen 3000 tonilato cevherin hâricinde maden sahasında kaçak çalışmaların yapılmadığı karşılığını verir. Maden direktörü Roberto da savunmaya katılarak İzzet Bey'in sınırları gösteren noktaları yanlış belirlemesinden dolayı kendilerinin sınırların dışına çıkmış gibi gösterildiğini belirtir. Ayrıca çalıştırılan madenin haritasının Fen Odası'nda bulunduğunu iddia eder. İzzet Bey Roberto'nun ifadesini onaylamasına rağmen Desmazures'ün sınırları hâricine çıktığı savından vazgeçmez.²⁸¹ İki tarafın iddialarında ısrarcı olmaları üzerine Orman ve Maadin İdaresi Karesi Vilayetiyle irtibata geçerek

²⁷⁹ BOA, T., 735/36, 19 Ocak 1885 (2 Rebiülahir 1302).

²⁸⁰ BOA, T., 735/82, 15 Şubat 1885 (19 Rebiülahir 1302)

²⁸¹ BOA, T., 735/53, 16 Mart 1885 (29 Cemaziyelevvel 1302).

Desmazes'ün cevher kaçııp kaçırmadığını, eğer kaçakçılığa başvurduysa ne kadar cevherin yurtdışına çıkarıldığının yerel hükümet görevlilerince araştırılması talimatını verir.²⁸² Desmazes hakkında hazırlanan evraklar Ticaret Ziraat ve Maadin Nezaretine gönderilir.²⁸³

Kayıklar ve imtiyazsız çıkarılan cevher hakkında yapılan soruşturmalar esnasında Desmazes'ün Bandırma'ya bir miktar cevher taşıdığı haber verilir. Gerekli incelemelerin bitirilmemesinden dolayı Karesi Vilayeti Desmazes'ün taşıdığı cevherin ne Bandırma limanından ne de Mihaliç'ten taşınmasına izin verir ve cevhere de el konulur.²⁸⁴ Cevhere el konulmasının ardından Camille Desmazes vekili Manolaki Dimitriyadi aracılığıyla imtiyazsız borasitli alçı sahasının çalıştırılmayacağını taahhüt eder ve aksi bir durum yaşanması durumunda kendilerine verilecek cezayı da kabul edeceklerini resmi makamlara iletirler.²⁸⁵

Camille Desmazes'ün borasiti kayıklarla kaçırdığı ve imtiyazsız borasit sahasını işlettiği iddiaları Orman ve Maadin Meclisi ve Bâbîâli tarafından da kabul edilip Camille Desmazes'ün bu olayın tekrarlanmayacağına garanti vermesinin ardından Bandırma İskeleyi'nde bekletilen borasitin üzerindeki yurtdışına çıkış yasağı kaldırılır. Desmazes'ün kaçakçılık dosyası kapatılır. Bâbîâli, Karesi Vilayetinde Desmazes'ün imtiyazsız sahalardan maden çıkarmaması için vilayeti 28 Ekim 1885'te uyarmaktan da geri durmazken imtiyazsız sahalarda Desmazes'ün faaliyet göstermemesi için bu sahalara vilayet tarafından zaptiyelerin yerleştirilmesi gündeme gelir.²⁸⁶

Borasit kaçakçılığından suçlu bulunan Desmazes olumsuz durumdan kurtulurken ortalıkta yeni bir kaçakçılık iddiası dolaşmaya başlar. Camille Desmazes ile birlikte hareket eden Giove ve Hanson Şirketi kendilerine verilen 4300 tonilato borasiti nakletme izninin hâricinde madenlere dolan suları boşaltarak yağmurlardan dolayı şirketin uğradığı zararları azaltmaya çalışır. Madende yapılan temizlik çalışması eski İran şehbenderi Sergiz Efendi'nin dikkatini çeker. Borasitli alçı kuyu ve mağaralarında yapılan temizlik çalışmalarını delil gösteren Sergiz Efendi Giove ve Hanson'un madende geceleri 80 tane işçi çalıştırarak izinsiz cevher çıkarıldığı iddiasında bulunur ve 19 Ağustos 1886 tarihinde Maliye Müfettişliğine yaptığı

²⁸² BOA, T., 735/65, 6 Nisan 1885 (20 Cemaziyelahir 1302).

²⁸³ BOA, T., 735/65, 9 Haziran 1885 (25 Şaban 1302)

²⁸⁴ BOA, T., 735/69, 24 Haziran 1885 (11 Ramazan 1302).

²⁸⁵ BOA, T., 736/61, 25 Eylül 1885 (15 Zilhicce 1302).

²⁸⁶ BOA, T., 1497/41, 23 Aralık 1886 (26 Rebiülevvel 1304).

başvuruyla araştırılmasını talep eder.²⁸⁷ Sergiz'e göre maden çalışmaları esnasında Giove ve Hanson Şirketi 60000 tonilato cevherin çıkarır.²⁸⁸ Araştırmaya dâhil edilen bölge sakinlerinin bir kısmına göre Giove-Hanson kendilerine ait borasitli alçı madeni çalıştırır ancak yerel halkın çoğunluğu borasitli alçı madeninin faaliyete geçirilmediği yönünde ifade verir.²⁸⁹ Kaçakçılık iddialarının tekrar hortlaması üzerine Ticaret Nezareti 2 Aralık 1886 tarihinde Rüsumat Emanetiyle iletişime geçerek Giove ve Hanson Şirketinin kaçakçılığa bulaşp bulaşmadığı yönünde bilgi talep eder. Rüsumat Emanetinin verdiği cevapta eski İran şehbenderi Sergiz Efendi'nin savlarının gerçeği yansıtmadığını ve şirketin cevher kaçakçılığına girişmediği yönünde görüş bildirir ve bunun üzerine şirket üzerindeki borasit kaçakçılığı dosyası tamamen kapanır.²⁹⁰

3.6 Borasitli Alçı Madenlerinin İmtiyaz Fermanlarının Verilmesi

Karesi Vilayetinde borasitli alçı madenlerinin işletilmesinin ve taşınmasının yasaklanmasına karşı verilen tepkilerin ve imparatorlukla şirketlerin müzakerelerinden doğan önerilerin ardından İtalya Sefareti vatandaşı Frederic Giove'yi korumak adına bir taraftan geçici ruhsat taleplerinde bulunurken diğer taraftan Giove'ye imtiyaz verilmesi için çalışmalarına devam eder. İtalya Sefaretinden imzasız gönderilen bir dilekçede Giove ve Hanson'a imtiyaz verilmesi istenirken²⁹¹ dilekçenin imzasız olması onun reddedilmesine neden olur. Hâriciye Nezareti de sefaretlere imparatorluk idaresinin Giove ve Hanson Şirketine bu hakkı tanımak zorunda olmadığını hatırlatır.²⁹² Aynı tarihlerde borasitli alçı madenlerinden çıkarılan cevherlerin geçici ruhsatlarla Avrupa'ya taşınması meselesi tartışılırken sorunun çözüme kavuşturulamaması hazinenin yıllık 15-20,000 liralık bir gelirden mahrum olması anlamına gelir. Bunun yanında madenlerde çalışan 700-800 civarında işçi borasitli alçı madenlerindeki işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır.²⁹³

Borasitli alçı madenlerinin imtiyazının Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson'a verilmemesinin iki nedeni vardır: İlk olarak hükümet ile yatırımcılar arasında borasitten alınacak verginin miktarı belirlenemez. Orman ve Maadin Meclisinde belirlenen esasları kabul etmeyen borasitten alınacak verginin madenin değerini

²⁸⁷ BOA, T., 1497/41, 4 Ekim 1886 (5 Muharrem 1304).

²⁸⁸ BOA, T., 1497/41, 10 Ekim 1886 (11 Muharrem 1304).

²⁸⁹ BOA, T., 1497/41, 30 Eylül 1886 (1 Muharrem 1304).

²⁹⁰ BOA, T., 1497/41, 29 Nisan 1887 (5 Şaban 1304).

²⁹¹ BOA, Y. A. HUS, 177/36, 13 Mart 1884 (15 Cemaziyelevvel 1301).

²⁹² BOA, HR. ID, 136/21, 1 Haziran 1884 (6 Ramazan 1301).

²⁹³ BOA, Y. A. RES, 25/28, 13 Eylül 1884 (23 Zilkade 1301).

yansıtmadığını düşünen hükümet yüzdelik oranı daha yüksek rakamlara çekmek niyetindedir. Diğer sebepten, borasitli alçı madenleri için mevcut tekliflerin üstünde çıkarak yüksek vergi ödemeyi öneren yeni bir talibin başvurusudur: Bu noktada sorulacak soru şu olabilir: Madenin imtiyazı kanuni yollarla tüm yükümlülüklerini yerine getiren şirketlere mi yok en yüksek teklifi veren kişiye mi verilecek? Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri %15'i vergiyi verip uygun süreliğine madeni işletecek mali kuvvete sahiptirler. Bunun yanı sıra kendi arazilerinde borasiti keşfederler. Cevher naklinin yasaklanmasından önce ve sonra ruhsatlar elde ederler, ancak Maden Nizamnamesinin 23. maddesi bu sorunun çözümünde yeterli derinliğe sahip değildir; çünkü maden yasalarının ön gördüğü koşulları yerine getiren şirketler ile en yüksek vergiyi verecek şahıs arasında yapılacak tercihleri içeren listenin baş kısmına kimin isminin yazılacağı muallaktır. 1869'da yürürlüğe giren Osmanlı maden kanunu olan 1869 yasaları 1810 Fransa Maden Nizamnamesinin tercümesidir ve mevcut problemin çözümünde yetersiz kalması üzerine 1810 tarihli Fransa Maden Nizamnamesine başvurulması kararlaştırılır. Bu minvalde ilgili maddelerin Fransız yasalarındaki karşılığının tespit yapılacak, belirlenen maddeler Osmanlı maden yasasındaki sorunlu maddelerle karşılaştırılacak ve kanunun Fransa'da nasıl yorumlanıp uygulandığı araştırılacaktır.²⁹⁴

Araştırmalarda Osmanlı maden yasasının 1810 tarihli Fransa Maden Nizamnamesinin tercümesi olduğu tekrarlanır. Osmanlı maden kanunun tartışmalı 23. maddesi Fransa maden yasasının 16. ve 17. maddelerine karşılık geldiği tespit edilir. Maden yasasında yeni bir madenin işletilmeye açılması için gereken 4 koşuldan birisine odaklanılır: madeni işletecek şahsın mali gücünün yeterli olması. Bu koşula göre maden imtiyazını alacak kişinin hem madenin işletecek hem de gerekmesi durumunda madenden kaynaklanan tazminatı karşılayacak mali güce sahip olması gerekmektedir. İlk işletmenin kime verileceği konusuna gelince imtiyaz fermanında öncelik madeni bulup onu ticari bir emtiaya dönüştüren kişidir ama kâşifin mali gücü yeterli değilse ilk olarak arazi sahibine ya da diğer şirketlere işletme hakkını alamadığı için başvurma hakkı tanır. İşletmeyi almaya hak kazanan şirket veya kişinin ödeyeceği tazminat miktarı verilecek olan imtiyaz fermanına eklenir. Böylelikle 22. maddenin ışığında 23. maddeye açıklık getirilir.²⁹⁵

²⁹⁴ BOA, ŞD, 2499/34, 27 Nisan 1885 (12 Receb 1302).

²⁹⁵ BOA, ŞD, 2499/34, 24 Ağustos 1885 (13 Zilkade 1302).

Giove ve Hanson Şirketinin 4300 tonilato borasiti ihraç etme girişimi görüşülürken Meclis-i Vükelâ Giove ve Hanson'a yeni bir teklifin iletilmesi kararlaştırır. Yeni karara göre Giove ve Hanson Şirketine borasitli alçı madeni 10 yıllığına kiralanacaktır.²⁹⁶ Camille Desmazures'ün vekili Manolaki Dimitriyadi, Ortaklık yıllarından önce Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson madenleri arasında yaşanan sınır kavgası iki işletmenin kaderini birbirine bağlamıştı ve 1881 yılında iki işletmeye de imtiyaz fermanı verilecekti. Giove ve Hanson Şirketi ile yeniden başlatılan imtiyaz görüşmelerini fırsat bilen Desmazures vekili Manolaki Dimitriyadi Efendi Desmazures'ün işletmesine talip olduğu borasitli alçı madeni için Ticaret ve Ziraat Nezaretinin kendileriyle de görüşmelere başlamasını talep eder.²⁹⁷ Aynı tarihte Giove ve Hanson Şirketi de Maden Nizamnamesinin kendilerine tanıdığı hakla %5 vergi oranı ve 99 yıllığına kendi madenlerini işletmek için başvuru yapar.²⁹⁸

Giove ve Hanson Şirketi kendilerine yapılan kiralama teklifini hem arazi hem de ruhsat sahibi oldukları gerekçesiyle reddeder. Giove ve Hanson daha önce %15 vergi oranında uzlaşıldığını hatırlatırken, Ticaret Nezareti de bu ihaleyi şirkete vermek zorunda olmadığını şirkete bildirir. Bu cevap üzerine Giove-Hanson tazminat talebini gündeme getirir; ancak, Ticaret Nezaretinin bu talebe karşı cevabı şöyledir: Şirketin borasitli alçı madeninden elde ettiği gelirler ile giderler karşılaştırılıp tazminat olarak istenen paradan daha fazlasını şirketin kazandığı ortaya konulacaktır. Hesaplamalara göre, Giove ve Hanson Şirketi 8000 tonilato cevherden 80.000 lira ve 4300 tonilato cevherden de 43.000 lira kazanır. Hükümet şirketin tazminat talebini bu verilerin ışığında belirleyecektir. Ayrıca Giove ve Hanson Şirketinde Charles Hanson'un iflas etmesi ve Frederic Giove'nin de durumunun belirsizliği şirketin imtiyaz talebini tehlikeye sokar. Bâbîâli şirketle uzlaşmak için Ticaret Nezaretinden Giove ve Hanson Şirketinin madeni ne kadar süre ile kiralamak istediklerinin sorulmasını ister.²⁹⁹ Mali kuvvetinin madeni işletmek için yeterli olduğunu Avrupa'daki çeşitli rafinerilere taşıdıkları borasit miktarıyla ispatlayan şirket³⁰⁰ verdiği cevapta daha önce verginin arttırılması ve ihale süresinin kısaltılmasını kabul ettiklerini hatırlatıp 45 yıllık sürenin altındaki hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini bildirir.³⁰¹ Diğer yandan Camille Desmazures elinde bulunan kiralık arazi için, eskiden aldığı imtiyaz gibi, devletin önerdiği kiralama

²⁹⁶ BOA, MV. 5/33, 4 Ekim 1885 (24 Zilhicce 1302); BOA, ŞD, 2499/34, 4 Ekim 1885 (24 Zilhicce 1302).

²⁹⁷ BOA, ŞD, 2499/34, 21 Ekim 1885 (12 Muharrem 1303).

²⁹⁸ BOA, ŞD, 2499/34, 21 Ekim 1885 (12 Muharrem 1303).

²⁹⁹ BOA, ŞD, 2499/34, 2 Kasım 1885 (24 Muharrem 1303).

³⁰⁰ BOA, ŞD, 2499/34, 23 Kasım 1885 (15 Safer 1303).

³⁰¹ BOA, ŞD, 2499/34, 13 Kasım 1885 (5 Safer 1303).

teklifini kabul eder ancak ona göre de 10 yıllık kiralama süresi borasitli alçı madenin işletilmesi için uygun değildir.³⁰²

Meclis-i Vükelâ Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketinin Şirketlerine %5 faiz, iki amortisman, 70-80.000 liralık bir avans ve cevherin senelik hasılatından %20 vergi alınmasını içeren bir teklif sunarak yeni bir anlaşma ortamı yaratmaya çalışır. Eğer iki şirketle de bu şartlar üzerinde uzlaşamazsa Meclis-i Vükelâ Ticaret Nezaretine diğer borasitli alçı madeni talimleri ile temasa geçilmesi için talimat verilir.³⁰³ Teklifin kabul edilmemesi ihtimali karşısında her iki şirketin imparatorluktan Avrupa'ya ihraç ettiği cevher miktarı ve bu nakliyattan elde ettikleri kazançların hesaplanarak şirketlere ödenecek tazminatın miktarı hesaplamalarının yapılması istenir. Bu şekilde borasitli alçı madeni imtiyazını alacak kişinin cevherin kâşiflerine ödemek zorunda kalacağı miktardan dolayı zarara uğramaması için çalışılır.³⁰⁴

Bu iki şirketle tekrar masaya oturulmasının temel sebebi Osmanlı maliyesinin o dönemde yaşadığı krizdir. Görüşmelerde hazinenin kötü durumundan imparatorluğun yapılacak imtiyaz anlaşmalarından elde edeceği paraya ihtiyacı olduğu anlaşılır.³⁰⁵ Hazinenin kötü durumu şu biçimde açıklanabilir: Düyun-ı Umumiye İdaresinin kurulmasıyla gelirlerinin bir kısmını bu kuruma devreden, bütçe açıklarını kısa vadeli borçlarla kapatmaya çalışan ve 1886 yılında 4.500.000 milyonluk borç ile yüzleşmek zorunda kalan imparatorluk oluşan bu borcun ödenmesi için Bank-ı Osmani'ye müracaat eder. 29 Mayıs 1886'da banka ile anlaşma imzalanarak bankadan 6.500.000 lira borç alınır. Borçların 4.500.000 lirası bankanın alacağına tahsis edilirken geriye kalan miktar ise kısa vadeli borçları ödemek için harcanır. Alınan bu borca karşılık bazı gümrüklerin gelirleri teminat olarak gösterilirken bu borç kredi gibi düşünülerek Düyun-ı Umumiye İdaresinin kapsamına alınmaz.³⁰⁶ Borcun geriye ödenmesi için gümrüklerin hasılatından 390.000 liranın ayrılıp Bank-ı Osmani'nin vilayetlerdeki şubelerine yatırılması kararlaştırılır.³⁰⁷

Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri maliyenin zor durumda bulunması fırsatından faydalanmak ister. Desmazures borasitli alçı madenleri için Manolaki Dimitriyadi'yi kendisinin vekili olduğunu tekrarlar ve Dimitriyadi Efendi

³⁰² BOA, ŞD, 2499/34, 16 Kasım 1885 (8 Safer 1303).

³⁰³ BOA, MV. 7/5, 30 Aralık 1885 (23 Rebiülevvel 1303); BOA, ŞD, 1181/19, 13 Ocak 1886 (7 Rebiülahir 1303).

³⁰⁴ BOA, ŞD, 2499/34, 10 Aralık 1885 (3 Rebiülevvel 1303); BOA, ŞD, 1181/19, 31 Aralık 1885 (24 Rebiülevvel 1303).

³⁰⁵ BOA, ŞD, 1180/13, 6 Ocak 1886 (30 Rebiülevvel 1303).

³⁰⁶ Rıfat Önsay, *Mali Tutsaklığı Giden Yolda Osmanlı Borçları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999, s. 244.

³⁰⁷ İsmail Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1964, s. 79.

Mihaliç ve civarında bulunan borasitli alçı madenlerinin işletme imtiyazlarının kendilerine verilmesiyle ileride ödenecek vergi miktarından düşülmesi şartıyla imparatorluğa borç verebileceğini bildirir.³⁰⁸ Charles Hanson ise, tıpkı Giove'nin 4300 tonilato borasit ruhsatını kendi adına istemesi gibi, 45,000 liralık bir avans ile bu paranın %20 vergiye denk gelen karşılığı süresince madeni işletmek ister³⁰⁹ ancak daha sonra böyle bir istek bulunmayacağını açıklar.³¹⁰

Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleriyle başlatılan yeni görüşmelerin odak noktası borasitli alçı madenlerinden alınacak vergi miktarıdır. Bâbiâli şirketlerden %20 vergi oranını itirazsız kabul etmesini beklerken şirketler dünya ve Avrupa yaşanan gelişmelerden dolayı, en fazla %15 oranında vergi verebileceklerini belirtirler. Gerçekten de California ve Şili'de bulunan borasit madenleri ticari işletmelere dönüştürülür. ABD'de kârı maliyetini karşılamayan madenler artık Avrupa pazarına girer. *New York Times*'in haberine göre 1885 yılında sadece bir haftada 775.000 poundluk bir kargo Avrupa'ya gönderilirken³¹¹ Şili'de çıkarılan içeriği zengin maden de Avrupa'ya aktarılır.³¹² Toscana madenlerinin de kapasitesi yükseltilir. Avrupa pazarında yaşanan bolluk borasite tonilato başına ödenen miktarı tedrici olarak düşüşüne neden olur.³¹³

Meclis-i Mahsusta yapılan müzakereler sonucunda işletmecilerin talepleri haklı bulunur.³¹⁴ Meclis-i Mahsus imtiyaz işlemlerinin uzamasının hazineyi zarara uğrattığını da belirtir. Madenlerin imtiyaz işlemlerinin uzamasından dolayı hazinenin uğradığı zarara vurgu yapılır. Verginin, şirketlerin istediği rakam olan, %15 seviyesinde tutulmasını kabul edilir ancak faizin %6, iki amortisman ve avansında 50,000 liradan 60,000 liraya yükseltilmesi yönünde karar çıkar.³¹⁵ Meclis-i Vükelânın kararı Ticaret Nezaretine iletilerek³¹⁶ Orman ve Maadin Meclisinde mukavele ve şartnameler üzerinde gerekli düzenlemeler yapılır.³¹⁷ Cevher kaçakçılığını araştırmak amacıyla Karesi

³⁰⁸ BOA, T., 1496/2 11 Şubat 1886 (7 Cemaziyelevvel 1303).

³⁰⁹ BOA, ŞD, 1181/19, 1 Mayıs 1886 (26 Receb 1303)

³¹⁰ BOA, ŞD, 1181/19, 12 Kasım 1886 (16 Safer 1304).

³¹¹ *New York Times*, nr. 10,568 s. 17 Temmuz 1885, s. 6.

³¹² Borasit madeninin hâricinde ABD'den Avrupa'ya ihraç edilen bazı madenler de maden piyasasında düşüşlere neden olur. Bu madenlere boraksın hâricinde verilebilecek diğer bir örnekte kurşun madenidir. 1870 yılında ABD'den Avrupa'ya 17830 tonilato kurşun taşınırken 1883 yılında bu rakam 145290 tonilatoya çıkar. Yine 1873'te tonilatosu 23 İngiliz altınına satılırken bu rakam ilerleyen zamanda 11 İngiliz altınına kadar düşer. Bkz. *Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası*, nr. 2, 13 Ağustos 1884 (20 Şevval 1301), s. 45-46.

³¹³ *Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası*, nr. 2, 13 Ağustos 1884 (20 Şevval 1301), s. 57.

³¹⁴ BOA. A. MKT. MHM. 492/66, 14 Kasım 1886 (18 Safer 1304).

³¹⁵ BOA, MV. 14/39, 25 Kasım 1886 (29 Safer 1304).

³¹⁶ BOA, T., 1497/71, 14 Aralık 1886 (17 Rebiülevvel 1304). .

³¹⁷ BOA, ŞD, 1181/19, 14 Aralık 1887 (9 Rebiülahir 1304).

Vilayetine gönderilen Miralay İzzet Bey, Orman ve Maadin Meclisi mukavele ve şartnameleri hazırladığı sırada imtiyazın bu şirketlere verilecek olmasına tepki gösterir. Fenni hesaplamalar yapan ve Karesi Vilayetinde çıkarılan cevheri ABD ve Toscana'dan çıkarılan cevherlerle karşılaştıran³¹⁸ ve Karesi'deki borasitin değerinin belirlenmesi için ısrarcı davranan İzzet Bey cevher fiyatının netleştirilmesiyle ileride çıkabilecek herhangi bir sorunun önüne geçilebileceğine inanır.³¹⁹ Orman ve Maadin Meclisi işlemleri tamamladıktan sonra evrakları Bâbîâli'ye gönderir.³²⁰ Bâbîâli ise Orman ve Maadin Meclisinin her iki şirketle de yaptığı anlaşmanın iki maddesini beğenmeyerek vergi oranının en düşük %16 seviyesinde ve avansın ise 80,000 liraya çıkarılması talimatında bulunur.³²¹ Bâbîâli verdiği cevabın ardından Şurayı Devletin hazırladığı ve borasit madenlerinin ihalesini içeren mazbata Evrak Odası'ndan Meclis-i Vükelâya gönderilir.³²² Meclis-i Vükelâ da borasitli alçı madenlerinin her iki şirkete verilmesini onaylamasıyla³²³ mukavele ve şartnamelerin Maliye Nezaretine gönderilerek gerekli düzenlemelerin yapılması istenir. Mukavele ve şartnamelerde borasit ismi geçerken avans mukavelesinde boratlı alçı isminin yazılmasından doğacak sorunlar düşünülerek madenin fenni isminin doğru yazılması istenir. Diğer yandan verilecek imtiyaz ile Desmazes ve Groppler Şirketinin 37,5 dönüm arazide sahip olduğu imtiyaz feshedilerek bu arazi yeni işletme sahasına dâhil edilir.³²⁴

Maliye Nezaretinde hazırlanan evraklar 9 Şubat 1887'de Bâbîâli'ye ulaşır.³²⁵ Maliye Nezareti işlemlerin daha fazla uzatılmasına tahammülü yoktur çünkü imtiyaz fermanlarının karşılığında şirketlerden alınacak parayla yeni alınan mavzer tüfeklerinin ilk taksiti yatırılacaktır.³²⁶

Bâbîâli'de imtiyaz işlemleri sürerken Camille Desmazes'ün karşısına yeni bir sorun çıkar. İmtiyaz işlemlerinin hemen sonuçlanacağını düşünen Desmazes 37,5 dönüm arazi için Mart ayında ödemesi gereken 650 lirayı yatırmaz. 2 Mart 1887'de Camille Desmazes'e tebligat gönderilerek bu paranın ne zaman yatırılacağı sorulur.

³¹⁸ İzzet Bey'e göre Karesi Vilayetindeki borasit asid borik, kireç ve sudan oluşurken ABD'de çıkarılan borasit asid borik, soda ve sudan oluşur. 1 tonilato Karesi borasitinden 2 tonilato boraks elde edilirken yine 1 tonilato borasitten yarım tonilato asid borik elde edilir. Amerikan borasitinin 1 tonilatosundan elde edilecek boraks ve asid borik ise Karesi borasitinin ¼'ü kadardır. Ayrıca ABD'de 1 tonilato boraksa 60 lira ve bir tonilato asid boriğe 100 lira değer biçilir. Bkz. BOA, ŞD, 1181/19, 9 Ocak 1887 (13 Rebiülahir 1304).

³¹⁹ BOA, ŞD, 1181/19, 9 Ocak 1887 (13 Rebiülahir 1304).

³²⁰ BOA, T., 736/56, 1 Şubat 1887 (8 Cemaziyelevvel 1304).

³²¹ BOA, T., 736/55, 2 Şubat 1887 (8 Cemaziyelevvel 1304).

³²² BOA, Y. A. HUS. 200/93, 8 Şubat 1887 (14 Cemaziyelevvel 1304).

³²³ BOA, MV. 17/6, 8 Şubat 1887 (14 Cemaziyelevvel 1304).

³²⁴ BOA, İ. MMS, 91/3849, 8 Şubat 1887 (14 Cemaziyelevvel 1304).

³²⁵ BOA, İ. MMS, 89/3809, 9 Şubat 1887 (15 Cemaziyelevvel 1304).

³²⁶ BOA, Y. A. HUS, 200/93, 13 Mart 1887 (18 Cemaziyelahir 1304).

Desmazures vekili Dimitriyadi Efendi bu paranın madenin imtiyazının elde etmelerinden itibaren ödenecek vergilerden kesilmek şartıyla yatırabileceklerini belirtir.³²⁷ 18 Nisan 1887 tarihinde de Manolaki Efendi'ye paranın zamanında ödenmemesi durumunda madendeki çalışmaların kanunlar çerçevesinde durdurulacağı hatırlatılır. Manolaki Efendi ise kendilerine Mayıs ayının sonuna kadar imtiyaz verilmezse paranın cezasıyla beraber yatırılacağı cevabını verir. Nihayetinde imtiyaz Mayıs sonunda kadar verilmediği için Manolaki 650 lira ve faizi olan 1966 lirayı yatırır.³²⁸

Hem Desmazures'ün hem de Giove ve Hanson'un imtiyaz işlemleri Bâbiâli'de yine tıkanır. İngiliz sefiri Alfred Sandison Bank-ı Osmani'den alınan 60000 liralık teminatın kullanılmadığından yakınlıkla işlemlerin bir an önce bitirilmesini ister.³²⁹ Evrakların incelenmesinin sonucunda, iki konu hâricinde uzlaşma sağlanır. İki konu hâricinde uzlaşma sağlanır: Bâbiâli'nin ilk itirazı %15 olarak belirlenen vergi miktarıdır. Hükümet bu oranın en az %20 olması talep eder. Yatırımcıların verecekleri 60.000 liralık avans maddesi de hükümet tarafından kabul edilmeyen diğer maddedir. Aslında imparatorluk başlangıçta 50.000 lira olan, daha sonra 60.000 liraya çıkarılan avans miktarını 100.000 liraya çıkarma peşindedir.³³⁰ Orman ve Maadin Meclisi hükümetin yeni isteklerinin uygulanmasını imkânsız bularak durumu Bâbiâli'ye gerekçesiyle anlatır. Bunun üzerine taban oran %16 ve avans miktarı da imtiyaz fermanının onaylanmasıyla beraber yatırılmak koşuluyla 80,000 lira olarak kararlaştırılır.³³¹ Belirlenen yeni şartları hem Desmazures ve Groppler hem de Giove ve Hanson Şirketleri kabul eder. Meclis-i Vükelâ da belirlenen şartları onaylayarak mukavele ve şartname gibi evrakların yeniden düzenlenmesi için evrakları Maliye Nezaretine gönderir.³³² Maliye Nezareti de mukavele ve şartnameler üzerinde gerekli düzeltmeleri yapar.³³³ İki şirket de yapılan anlaşma gereği imtiyaz fermanları onaylandığında 80,000 liralık avanslarını yatırırken, mukavele ve şartnamelerin birer kopyası hazırlanarak şirketlere verilmesi için gerekli işlemler hızlandırılır.³³⁴ Ancak imtiyaz fermanlarının verilmesinden iki ay sonra mukavelelerde hataların yapıldığı ortaya çıkar ve bu hataların mukavelelerin temize çekilmesi sırasında yaşandığını

³²⁷ BOA, T., 1497/83, 6 Nisan 1887 (12 Recep 1304).

³²⁸ BOA, T., 1497/83, 20 Haziran 1887 (28 Ramazan 1304).

³²⁹ BOA, Y. PRK. EŞA, 6/62, 20 Nisan 1887 (26 Receb 1304).

³³⁰ BOA, İ. MMS. 89/3806, 15 Mayıs 1887 (21 Şaban 1304).

³³¹ BOA, İ. MMS. 91/3849, 19 Haziran 1887 (27 Ramazan 1304).

³³² BOA, MV. 21/9, 20 Haziran 1887 (28 Ramazan 1304).

³³³ BOA, İ. MMS. 91/3849, 20 Haziran 1887 (28 Ramazan 1304).

³³⁴ BOA, İ. MMS. 91/3849, 29 Haziran 1887 (7 Şevval 1304).

düşünür.³³⁵ Hataların düzeltilmesi için Maadin İdaresi görevlendirilir. Tebyize çekilen mukavelelerin Maadin İdaresince mühürlenerek imtiyaz fermanına eklenmesi emredilir.³³⁶

Desmazures ve Groppler Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketi imtiyaz fermanlarını alarak 1876'dan beri hayalini kurdukları borasitli alçı madenlerine kavuşurlar ancak Desmazures'ün resmi işlemleri tamamlanamaz çünkü önceki yıllarda ihraç ettiği 15300 tonilato cevherin sadece %15'lik vergisini ödemiştir. Yeni imtiyaz fermanına göre eski cevher ihracatından kalan %1'lik verginin karşılığı olan 153 tonilatoyu ödemek zorundadır. Tonilato başına 12 lira değer biçilen 153 tonilato borasitin %1'i olan 1,836 lirayı ödediği zaman Camille Desmazures eski imtiyazına ait olan tüm defterleri kapatarak yeni imtiyazının haklarından yararlanmaya başlayacaktır..³³⁷

3.7 The Borax Company Limited'in Kurulması

İmtiyaz fermanlarının alınmasının üzerinden çok geçmeden Avrupa'da boraks sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak önce Henri Groppler'in eşi Luisa Groppler³³⁸ ardından Camille Desmazures³³⁹ sahip oldukları borasitli alçı madeni imtiyazlarını Manolaki Dimitriyadi'yi vekil tayin ederek Bank-ı Osmani direktörü Morgan Foster'a devrederler. Desmazures ve Groppler'in ortakları Giove ve Hanson Şirketi de borasitli alçı madenini M. Foster'a satışı Bâbıâli tarafından da kabul edilir. Belgeler önce Orman ve Maadin İdaresine oradan da muhasebeye gönderilir.³⁴⁰ M. Foster, Desmazures ve Groppler'e ait 4298 dönüm³⁴¹ ve Giove ve Hanson Şirketine ait 1246 dönümün³⁴² içinde bulunan maden sahasını kendi üstüne alır. Foster, Desmazures zamanında borasitli alçı madenin için ödemesi gereken %1'lik verginin karşılığı 1836 Osmanlı lirasını de ödeyerek aradaki tüm engelleri ortadan kaldırır.³⁴³

M. Foster olası gecikmelerden dolayı ödemek zorunda kalacağı %9 faizi vereceğini taahhüt ederken borasitli alçı madenlerinin için 5000 liralık bir sermaye

³³⁵ BOA, T., 1502/82, 23 Ağustos 1887 (3 Zilhicce 1304).

³³⁶ BOA, T., 1502/38, 24 Haziran 1887 (4 Zilhicce 1304).

³³⁷ BOA, T., 1498/69, 3 Ekim 1887 (15 Muharrem 1305).

³³⁸ BOA, T., 1502/38, 16 Kasım 1887 (29 Safer 1305).

³³⁹ BOA, T., 1502/38, 24 Kasım 1887 (8 Rebiülevvel 1305).

³⁴⁰ BOA, T., 1502/38, 6 Aralık 1887 (20 Rebiülevvel 1305).

³⁴¹ BOA, T., 736/61, 24 Aralık 1887 (8 Rebiülahir 1305); BOA, A.DVNS. MKLT.d. 2, 127, 128, 129, 130, 131, 132.

³⁴² BOA, T., 736/61, 14 Aralık 1887 (28 Rebiülevvel 1305); BOA, A.DVNS. MKLT.d. 2, 123, 124, 125, 126, 127.

³⁴³ BOA, T., 1502/38, 13 Mart 1888 (29 Cemaziyelahir 1305).

ayırır. Bu para ile yeni kuyular ve mağaralar açılacak, eski mağaraların içine dolan sular boşaltılacak, borasitli alçı madenlerinin verimli çalıştırılması için gereken makineler ve aletler satın alınacak ve madenler çalışmaya hazır hale getirilecektir. Ayrıca bu parayla maden sahasından limana giden yollar tamir ettirilecek ve çıkarılan cevherin taşınması kolaylaştırılacaktır.³⁴⁴

Bank-ı Osmani direktörü M. Foster'ın borasitli alçı işletmesine girmesi dışarıdan bakan birisi için şahsi bir teşebbüs olarak görülebilir fakat resme daha büyük bir çerçeveden bakıldığında her şey yerli yerine oturur. ABD ve Avrupa'da ölçeğinde bor cevheri madeni hammadde tedarikçileri ve rafineri sahipleri arasında yeni ortaklıklar, birlikler ve şirketler kurulmaya başlar.

Bor pazarındaki ilk büyük şirketler ABD'de ortaya çıkar. Osmanlı İmparatorluğunun aksine 1856 yılında ABD'nin California Eyaletinde Dr. John A. Veatch kaynak sularını incelerken bor cevherini keşfetmesiyle ABD'li yatırımcılar çıkan kaynakların ülke içinde kullanılması için harekete geçer. Boraksın ülke içinde üretimini artırıp dışarıya bağımlılıktan kurtarmak için cevher üzerinde uygulanan gümrük vergileri arttırılır. Ortaya çok fazla üreticinin çıkması üzerine gümrük vergilerinin indirilmesi birçok işletmenin kapanmasına neden olur. Bu sırada Francis Marion Smith³⁴⁵ ve Coleman adlı yatırımcılar rakiplerinin arasından sıyrılarak batan şirketleri satın alırlar. 1878'de boraksın tonilato fiyatının 90 dolara kadar düşen bor fiyatlarını kontrol mekanizmalarıyla yükseltmeye çalışan ABD'deki 5 büyük işletme borun fiyatının 250 dolara kadar çıkmasını sağlarlar. ABD iç pazarındaki hareketlilik 1883 yılında Death Valley'deki maden yatakları Coleman tarafından meydana çıkarılır ve cevhere kâşifin adı verilir. Artan üretimin fiyatlar üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi için Smith ve Coleman'ın öncülüğünde San Francisco Borax Karteli oluşturulur.³⁴⁶ Boraks sektörünün Smith ve Coleman'ın öncülüğünde gelişmesi ABD'nin yıllık boraks üretimi üzerinde de görülür. 1882'de 2000 tonilato olan üretim hacmi 1887'de 5500 tonilatoya ulaşır.³⁴⁷

ABD'de de oluşturulan boraks kartellerinin benzerleri Avrupa pazarında da görülür. 1886 yılında beş büyük rafinerisi olan *Chemische Fabrik in Billewärder, Ertel Bieber & Co., Morgenstern & Bigot & Co. and Julius Grossman, all of Hamburg*; ve

³⁴⁴ BOA, T., 736/61, 14 Aralık 1887 (28 Rebiülevvel 1305).

³⁴⁵ New York Times, 28 Ağustos 1931, s. 11.

³⁴⁶ New York Times, nr. 10,568, 17 Temmuz 1885'te bu durumdan bahsedilir. ABD'de gerek devletin gerekse üreticilerin girişimleri ileride büyük bir şirketin oluşturulması yönünde önemli bir adımı oluşturur.

³⁴⁷ Werner Bühler, *Borasit*, s. 43.

Kunheim & Co. of Berlin arasında boraks üretim ve satışını denetim altına almak amacıyla *Alman Birliği* kurulur.³⁴⁸ Desmazes ve Groppler'in Maisons Lafitte'de işlettikleri rafineride üretilen boraks İngiliz rafinelerini tehdit eder. İngiliz rafineri sahipleri bu durum karşısında 1 Aralık 1887 yılında Londra'da *The Borax Company Limited*'ı kurarak Desmazes'ün hisselerini satın alırlar.³⁴⁹ Şirketin hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Desmazes ve Groppler Şirketi ile Giove ve Hanson Şirketinin işlettikleri borasitli alçı madenleridir. Şirket bir yandan Avrupa'da sahip olduğu rafinelere borasit temin eder. Diğer yandan o dönemde devasa borasit kaynağı olarak görülen madenlerin Avrupa pazarında rakiplerinin ellerine geçmesine izin verilmez. Tam bu noktada Bank-ı Osmani direktörü Morgan Foster şirketin İstanbul'daki borasitli alçı madenlerinin devir teslimini yürütecek temsilci olarak seçilir. Foster ise şirketin çıkarları için sadece Desmazes ve Groppler'den kalan imtiyazlı sahaları elde etmekle yetinmeyerek, Demirkapı'da Desmazes ve Şirinyan arasında süren tartışmanın da yeni muhatabı olur.³⁵⁰ Foster borasitli alçı sahaları üstündeki haklarının daha iyi savunulması için yine bu konuda tecrübeli birini, Manolaki Dimitriyadi'yi vekil tayin eder.³⁵¹ M. H. Foster'ın varisleri iki madeni de İngiliz Lord Hillingdon'a devrederler.³⁵² 1889 yılında *Alman Birliği* ve *The Borax Company Limited* arasında anlaşma imzalanır³⁵³ ve birlik aynı yıl içinde Uluslararası Birlik Sözleşmesi'ni oluşturur.³⁵⁴ Bir yıl sonra Glasgowlu bir rafineri sahibi de bu sözleşmeye katılır.³⁵⁵ Sözleşmeye imza atan şirketler bununla da sınırlı kalmaz.

Yaver-i Ekrem Fuad Paşa'ya 13 Ekim 1889'da borasitli alçı madeni imtiyazı verilir.³⁵⁶ Fuad Paşa ise madeni işletmek gibi niyeti bulunmadığı için elindeki imtiyazı 1891 yılında Fransız *La Societe Lyonnaise des Mines et Unises de Borax at Lyons*

³⁴⁸ Werner Bühler, a.g.e., s. 43

³⁴⁹ *The Times*, nr. 32247, 5 Aralık 1887; *The Economist*, nr. 2310, 3 Aralık 1887, s. 1543-1544; Werner Bühler, a.g.e., s. 41; Edgar Pech, *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie*, Paris 1906, s. 149-151.

³⁵⁰ BOA, T., 1501/91, 11 Mayıs 1888 (29 Ramazan 1305).

³⁵¹ BOA, DH. MKT, 1583/43, 10 Ocak 1889 (8 Cemaziyelevvel 1306).

³⁵² PRO, F.O. 195/1872, 4 Şubat 1895. Bu belgeyi bana temin eden Alaaddin Tok'a teşekkür ederim; BOA, Y.PRK.OMZ, 2/56, 9 Ağustos 1900 (12 Rebiülahir 1318); Ertan Gökmen, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)", *Devr-i Hamid : Sultan II. Abdülhamid*, 2, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 52.

³⁵³ Werner Bühler, a.g.e., s. 43.

³⁵⁴ Hasan Çetin, *Bor Kapanı*, s. 23.

³⁵⁵ Elimizde yeterli kaynak bulunmamasına rağmen Glasgowlu rafineri sahibinin Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri ile ilişki içinde bulunan Townsend veya varisleri olabilir. Sözleşmeye Osmanlı borasitinin dâhil edilmesinden sonra bir yıl gibi kısa sürede katılması da bu olasılığı kuvvetlendirir.

³⁵⁶ *Orman ve Maadin Mecmuası*, nr. 3, 12 Ekim 1889 (16 Safer 1307), s. 93; BOA, Y. PRK. OMZ, 2/56, 9 Ağustos 1900 (12 Rebiülahir 1318). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan II. Abdülhamid döneminde yaverlik kurumu için bkz. Ali Karaca, "II. Abdülhamid'in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yâverlik Kurumu", *TTK Bildiriler*, XIII (1999), s. 1701-1740.

şirketi yöneticisi August Falcouz'a³⁵⁷ ve Avusturyalı *Compaigne France-Autrichienne de Produits Chimiques*'e devreder.³⁵⁸ Şirketlerin biri Lyon diğeri Viyana'da olmak üzere iki tane rafinerisi vardır.³⁵⁹ August Falcouz'un madeni 1892 yılında Straffordshire ile birlikte Sözleşme'ye katılırlar.³⁶⁰

Avrupa çapında oluşturulan birlik Güney Amerika ve İtalya madenlerinin üretimlerini arttırması sonucunda 1897'de dağılır ancak bu sefer ortaya çıkan güçlü bir ittifak borasit madenleri içi var olan rekabet ortamını kökünden değiştirir. ABD'deki *the Pacific Coast Borax Company* yöneticisi F. M. Smith 1896 yılında Londra'ya gelerek *Redwood & Sons Şirketi* ile ortaklık kurar. Yeni oluşum Londra piyasasına dayanarak 1899 yılında dünyadaki mevcut rezervlerin neredeyse tamamını satın alır. Bunların için Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren Hillingdon ve Falcouz'un borasitli alçı madenleri de vardır. Aziziye madeni ve rafinerileri 320,000 ve Sultançayırı madenleriyle beraber 24,0000 Sterlinge 1899'da *The Borax Consolidated* adını alan şirkete satılır.³⁶¹ Böylece Camille Desmazes ile başlayan Osmanlı borasitinin hikâyesi *The Borax Consolidated* ile yeni bir safhaya girer.

³⁵⁷ BOA, Y. PRK. OMZ, 2/56, 9 Ağustos 1900 (12 Rebiülahir 1318).

³⁵⁸ Hasan Çetin, *Bor Kapanı*, s. 42; Werner Bühler, a.g.e., s. 41; Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Presss, Chicago 1980, s. 289.

³⁵⁹ Hasan Çetin, a.g.e., s. 44.

³⁶⁰ Werner Bühler, a.g.e., s. 43

³⁶¹ Hasan Çetin, a.g.e., s. 45.

SONUÇ

Camille Desmazes'ün borasit hikâyesi ortağı Groppler'in hediye ettiği heykel ile başlayarak 1887'ye kadar sürer. Desmazes'ün iki kez aldığı alçı madeni ruhsatı 1874'te sırrın açığa çıkmasıyla tehlikeye girer. Fransız girişimci Maliye Nezareti ile mevcut kontratı feshederek borasitli alçı madeni için yeni bir imtiyaz fermanı elde eder. Dönemin kanunlarından ve imparatorluğun mali durumundan faydalanarak aldığı imtiyaz fermanı ile sırrı ifşa olan Desmazes borasit kaynağını kontrol altına almak için saldırgan bir politika izlemeye başlar

O dönem Avrupa'nın bor ihtiyacı Toscana madenlerinden karşılanır. Maden yataklarının genişliği ve rezervin büyüklüğünün farkında olan Desmazes, Toscana madenleri ile rekabet etmek için Paris yakınlarında kendisine ait bir rafineri kurar. Rafineriye düzenli hammadde akışını sağlamak ve bölgede borasitle ilgilenen yeni yatırımcıların meydana çıkmasına mâni olmak için borasiti Maden Nizamnamesi kapsamına aldırılmasını sağlar. Borasitin Maden Nizamnamesine dâhil edilmesi işlettiği maden sahası ile işletme süresini arttırmanın yolunu açar. Desmazes kendisi gibi bu işe girişen Almanya İmparatorluğu vatandaşı Adolphus Vokt'un arazisini satın alarak elini güçlendirir.

Camille Desmazes'ün planının karşısında temkinli davranan bir Osmanlı bürokrasisi vardır. Yeni bir madenin bulunması imparatorluk maliyesi için yeni bir gelir kaynağı demektir. Camille Desmazes'ün isteğinin gerçekleşmesi Orman ve Maadin Meclisinin borasit hakkında yapacağı araştırmanın neticesine bağlıdır. Maden Nizamnamesine eklenen borasit maddesi detaylandırılmadan Desmazes'ün isteklerine olumlu bir cevap verilmesi kararlaştırılır; ancak, kendi arazileri üzerinde maden araştırması yapan Giove ve Hanson Şirketinin Desmazes'ün gazetede ayrıntıları yayınlanan ve henüz onaylanmayan imtiyaz fermanına itiraz etmesiyle Desmazes'ün daha iyi bir imtiyaz fermanı alma girişimi ertelenir. Giove ve Hanson'un itirazının sebebi yayınlanan ama onaylanmayan imtiyaz fermanı sınırlarının Giove'nin tapulu arazisini içine yer almasıdır.

İki şirket arasında çıkan sınır sorunu Orman ve Maadin Meclisinin daha rahat hareket etmesini sağlar. İki şirket de Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sırada geçirdiği buhrandan yararlanarak durumu lehlerine çevirmeye çalışmaları Orman ve Maadin İdaresinin Maden Nizamnamesinde borasitli alçı madeni kısmının doldurulmasına da önemli katkısı olur. İdare, cevherin hasılatından alınacak vergi oranını ve imtiyaz

süresini iki şirketin fazla direnememesiyle kabul ettirir. Orman ve Maadin İdaresi ve iki grup arasında varılan mutabakata göre cevherin yıllık hasılatının %15'i maliyeye vergi olarak ödenecek ve borasit madeni için istenilen 99 yıllık imtiyaz süresi 50 yıla kadar indirilecektir. Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketleri arasında hazineye verilecek vergi oranında uzlaşmaları onları rekabetten ortaklığa götürecek ilk adım olma özelliğini de taşır.

İmtiyaz fermanının şartları konusunda varılan uzlaşmanın ardından konu Bâbîâli'ye gönderilir. Bâbîâli, anlaşmanın şartlarından memnun kalmadığı için madenlerin tekrar devletin kontrolü altına alınmasını uygun görür ve bu yönde bir girişim başlatır. Borasitli alçı madenlerinin geleceği hakkında verilecek karar tartışılırken yeni girişimcilerin ortaya çıkması ve Orman ve Maadin Meclisinin sorunların çözümünde yetersiz kalmasıyla Bâbîâli, imtiyaz fermanı bulunmayan borasitli alçı madenlerini yasaklar. İki ay sonra karar Orman ve Maadin Meclisi Desmazes'ün 37,5 dönümlük imtiyaz sahası dışında kalan borasitli alçı madenlerinin çalışmaları durdurulur.

1883 yılında borasitli alçı madenlerine getirilen yasaktan etkilenmeyen Camille Desmazes, imtiyazlı maden sahasında araştırmalarına devam eder. Desmazes ile birlikte hareket eden Giove ve Hanson Şirketiye maden çalışmaları sırasında çıkarılan 3000 ve 4300 tonilato cevheri nakletmek için geçici izin ruhsat talebinde bulunur. Cevherin telef olmasından korkularak toplamı 7300 tonilatoyu bulan borasit cevherini Giove ve Hanson Şirketinin Avrupa'ya ihraç etmesine izin verilir.

Yeni imtiyaz fermanı alamayan ve haritalarla belirlenmiş maden sahasında çalışmalarını sürdüren Desmazes'ün adı kaçakçılığa da karışır. Simav Çayı'nda borasit yüklü iki kayığın yakalanması üzerine Orman ve Maadin İdaresi olayı araştırır. İncelemede Desmazes'ün borasit kaçırdığı sabit bulunur ve kendisinden tekrar böyle bir harekette bulunmayacağına dair teminat alınır. Giove ve Hanson Şirketi de benzer bir suçla karşı karşıya kalır fakat şirketin suçsuzluğu yapılan inceleme ile meydana çıkarılır.

İmparatorluk idaresi ile iki şirket arasındaki imtiyaz görüşmeleri 1885 yılında Giove ve Hanson Şirketi'ne borasitli alçı madenini 10 yıllığına kiralama teklifiyle tekrar başlatılır. Camille Desmazes de sürece vekili Manolaki Dimitriyadi Efendi'yle dâhil olur. Görüşmeler 1887 yılı Haziran ayına kadar sürer ve 20 Haziran 1887'de Desmazes ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerine 50'şer yıllık imtiyaz

fermanları verilir. Aynı yılın Aralık ayında iki şirket de mallarını Londra merkezli kurulan *The Borax Company Limited*'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sorumlusu ve Bank-ı Osmani direktörü Morgan Foster'a devreder. Böylece Desmazes'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki borasitli alçı madeni hikâyesi son bulur.

Camille Desmazes ve ortaklarının borasitli alçı madeni imtiyazını elde edebilmesinde o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen ve siyasi olaylardan da etkilenen ekonomik gelişmeler de önemli oynar. 1856'da imzalanan Paris Anlaşması ile Doğu Avrupa'da tesis edilen barış ortamı 1875 yılında vergilerin toplanması sırasında Bosna ve Hersekli çiftçilerin başlattığı isyan ile bozulur. İsyan kısa sürede yayılırken Sırbistan ve Karadağ'da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan eder. İmparatorluk, 1876'da Bulgar Meselesinin ortaya çıkmasıyla Osmanlı İmparatorluğu Avrupa basınında olumsuz eleştirilere maruz kalır. Balkan Yarımadası'ndaki ulusların durumunun görüşülmesi için toplanan Tersane Konferansı'nın ilk gününde 1. Meşrutiyet ilan edilir. Balkan Sorununun çözülmemesi sonucunda Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan eder. 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu, 1897 Yunan Savaşı hâric tutulursa, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na kadar süren bir barış dönemine girer. Berlin Anlaşması ile İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun garantörlüğünü bırakırken imparatorluk içinde Alman İmparatorluğu'nun nüfuzu da artar.

Balkanlar Yarımadası'nda ortaya çıkan isyanlar ve devamında Rusya ile hem Balkanlar'da hem de Doğu Anadolu'da yapılan savaş (93 Harbi) Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sıkıntılarını arttırır. Bu savaşın Osmanlı maliyesine olumsuz etkileri sadece ordunun masrafları sınırlı kalmaz. İlk olarak savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun erkek nüfusu, yani iş gücü, azalır. İkinci olarak imparatorluk 1878'de imzalan Berlin Anlaşması ile Balkan Yarımadası'nda ekonomik ve ticari açıdan gelişmiş alanlarını kaybeder ve bu imparatorluğun maliyesini daha da zayıf hale getirir. Son olarak savaş sonrası ulus devletlerinin kurulduğu topraklarda yaşamak zorunda kalan Müslümanlar savaş sırasında ve sonrasında kendileri için daha güvenli gördükleri Osmanlı İmparatorluğu'na göç ederler. Bu durum karşısında Osmanlı İmparatorluğu, zikredilen muhacirleri imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde iskân eder. İskân edilen muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması görevi Osmanlı maliyesine ve dolaylı olarak, iskân bölgelerinde yaşayan yerli halkın üzerine yeni bir ekonomik külfet yükler.

Osmanlı maliyesi ve ekonomisi borasitli alçı madenlerinin sırrının ifşa edildiği esnada yaşanan isyan ve savaşların getirdiği ekonomik yükün haricinde de zor durumdadır. Osmanlı İmparatorluğu, 1873 yılındaki dünya krizin etkisiyle başlayan ekonomik ve siyasi krizler ile başlayan ve 1881’de Düyun-ı Umumiye’nin kurulmasına kadar geçen sekiz yıllık süre zarfında hayatta kalma mücadelesi verir. 1873’te dünya ölçeğinde tahıl fiyatlarının düşmesi genelde tarım özelde ise tahıl ürünlerine dayalı olan imparatorluk ekonomisini olumsuz etkiler. Bunun en görünürdeki nedeni ise 1838’den beri Osmanlı İmparatorluğunun, yabancı tüccarların gümrük vergilerinde indirim ve muafiyetlerini tanıyan ticaret anlaşmalar sebebiyle gümrüklerinde uygulanan ihracat ve ithalat vergilerini istediği gibi yönlendiremediğinden Osmanlı maliyesi krizden korunamaz. Bir sene sonra Anadolu’da başlayan kıtlık ile zor durumda kalan halkın vergi verme gücü zayıflarken imparatorluk halkın durumunun kötüleşmemesi için yardımlar bulunmak zorunda kalır. Daha önceden alınan dış borçların ödemeleri de devletin sırtındaki yükü ağırlaştırır ve 1875’te yarıya indirilen ödemeler 1876’da tamamen durdurulur. Maliyenin iflası ile yabancı ülkelerdeki itibarı zedelenen imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dış borç alabilme ihtimali de zayıflar. 1877’de savaşın getirdiği ağır yüklerden dolayı Osmanlı maliyesinin yaşadığı bunalımı sona erdiren ve haklarını korumak için Berlin Konferansı’na katılan kreditörlerin temsilcileri Osmanlı maliyesinin durumunu uluslararası bir sorun haline getirir. İmparatorluk 1879’da gelirlerinin bazılarının İstanbul’da bulunan bankarlara iltizam olarak verir. 1881’de ise imparatorluk idaresi ve borç verenler arasında Muharrem Kararnamesi imzalanarak Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulur. Düyun-ı Umumiye’nin kurulmasıyla birlikte 1873’ten beri imparatorlukta süre gelen ekonomik sıkıntılar azaltıp yabancı kredi kuruluşları nezdinde düşen itibarını yükselten Osmanlı İmparatorluğu yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıran bir adım daha atmış olur.³⁶²

İmtiyazların verilme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nun mevcut ekonomik koşullarından etkilenen borasitli alçı madeni, 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden canlanan madencilik sektörünün kanuni gelişmesine de katkıda bulunur. Borasitin bulunuşu ile geçen süreçte uygulanan 1869 Maden Nizamnamesinin yetersizliği göz önüne alınarak 7 Eylül 1887 tarihinde yeni bir nizamname kabul edilir. Borasit madenlerinin Desmazures ve Groppler ile Giove ve Hanson Şirketlerine ihale edilmiş

³⁶² Edhem Eldem, “Ottoman financial integration with”, s. 445.

süreçlerinde yaşanan olayların da bu nizamnamenin hazırlanmasında etkili olduğunu söylenebilir.

İlk olarak borasitin maden nizamnamesindeki yeri belirlenir. Maden Nizamnamesi kapsamına alınmasına rağmen hangi maden grubunda yer alacağı kesinleşmez. Yığınlar halinde bulunması ve fiyatının yüksek olması sebebiyle borasit zımpara ve lületaşı gibi madenlerin bulunduğu özel bir gruba eklenir. 1887 Nizamnamesi ile birlikte damar halinde olmayıp yığınlar halinde bulunan krom, zımpara ve boratlı maddeler içeren özel bir maden grubu oluşturularak borasitin Maden Nizamnamesindeki yeri belirlenir.

Osmanlı Maden Nizamnamesinde göze çarpan ilk eksiklik kişinin kendi arazisinde yaptığı maden araştırması için imparatorluktan izin almıyor olmasıdır. Frederic Giove ve Mihran Şirinyan kendi arazileri üzerinde maden çalışmaları yaparlar. Camille Desmazures de imparatorluk maliyesinden kiraladığı arazi üzerinde bulduğu maden damarını genişletmek isterken Giove ve Mihran Şirinyan arazilerinin sınırlarıyla karşılaşır. Bu karşılaşma sırasında bütün taraflar arazideki madeni kendilerinin bulunduğunu iddia ederek birbirleriyle mücadele ederler. Tarafların kâşiftik hakkını resmi belgelerle Orman ve Maadin İdaresi karşısında kanıtlayamaması sorunun çözümünü zora sokar. 1887 yılında kabul edilen yeni Maden Nizamnamesi ile bu eksiklik giderilir. Kendi arazisinde maden arayacak kişinin arayacağı maden cinsi ve madenin hudutları içindeki mahalli idareden onay almaları şartı konulur. Bu kural ile madeni ilk kimin bulduğu kayıt altına alınarak “mucitlik hakkı” adı altında ödenecek tazminatı konusundaki belirsizlik ortadan kaldırılır.

Borasitli alçı madeni imtiyazı görüşmeleri sırasında imtiyazın öncelik hakkının kimde olduğuna dair yaşanan tartışma nizamnamenin bir başka eksikliğini bize gösterir. Nizamnamede öncelik hakkı madeni bulan kişi, arazi sahibi veya dışarıdan gelecek başka kişi veya şirket(ler)indir, ancak işletme için imparatorluğa en yüksek teklifi veren ile bu madenlerin kâşifleri arasında seçim yapılması gerekince 1869 Maden Nizamnamesi bir kez daha yetersiz kalır. Konu tartışmaya açılır ve öncelik hakkı, eğer mali kuvveti yeterliyse, madeni bulan kişiye değilse arazi sahibi ve başka birisine verilmesine kara verilir. Borasitli alçı madeni deneyimiyle nizamnamenin bu maddesine açıklık giderilir.

1869 Nizamnamesi madenlere yatırım yapacak kişilere madeni 99 yıllık işletme süresi tanır. Borasitli alçının Maden Nizamnamesi kapsamına alınmasıyla Camille

Desmazures ve diğer yatırımcılar bu kanundan yararlanmak isterler. Özellikle Desmazures'ün ilk olarak 99 yıla uygun bir arazide çalışmak istemesi, hatta imtiyaz fermanı almaya yaklaşması, 1887 Nizamnamesinin hazırlanışına katkıda bulunur ancak, Desmazures'ün istediği süre 50 yıla indirilir. 1887 yılında kabul edilen yeni maden yasalarında bu gibi durumlar göz önüne alınarak sermayenin sermaye, süre ve imtiyaz sahası arasında ilişki kurularak yeniden düzenleme yapılır. Yeni nizamname ile krom, zımpara ve borasit gibi zengin madenler yığınlar halinde bulunduğu için imtiyaz müddetleri 50 ile 99 yıl arasında belirlenir. Ayrıca bu grup madenlerden alınacak vergi oranı en düşük %10 ve en yüksek %20 olarak belirlenir.

Borasitli alçı madeni tecrübesinin sadece 1887 Maden Nizamnamesini etkilemez. Karesi'nin Fırt bölgesindeki sakinlerin geçimlerine katkı sağlar. Madenlerde 600-700 kişilik bir işçi grubu çalışır. İki şirketin rekabeti ile işçilere ödenen yevmiyelerin bir ara arttığı da görülür.³⁶³ Ayrıca cevherin Bandırma'ya taşınması ve gemilere yüklenmesi sırasında da işçiler çalıştırılır. Maalesef madenlerin bölge halkının yaşam standardını ne kadar yükselttiğini tespit edemeyiz ancak 1911 yılı civarında 55 hizmetli olmak üzere madenlerde çalışan 420 işçi ve 288 yardımcı işçi çalışır. 25 yıl öncesinde de bu sayının, belgelerin anlatımı da dikkate alındığında, verilen sayının benzer olduğu görülür.

³⁶³ BOA, T., 731/70, 22 Mart 1878 (18 Rebiülevvel 1295).

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları (BOA)³⁶⁴

Bâb-ı Asafî (A.)

Divan-ı Hümayun Mısır Kalemi (A.DVN.MSR.d.) 15.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mukavelename Defterleri (A.DVNS.MKLT.d.) 2.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri (A.DVNS.MTAN.) 2.

Sadaret (A.)

Amedi Kalemi Meclis-i Vükelâ Evrakı (A.AMD.MV.) 39/65

Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.) 492/66.

Cevdet Tasnifi

Darphane (C.DRB.) 28/1360.

Dâhiliye Nezaret, (DH.)

Mektubi Kalemi (DH.MKT) 1583/43.

Hâriciye Nezareti (HR.)

İdare (HR.İD.) 136/21, 1346/20.

Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.) 465/8.

Haritalar (HRT.h.) 860,1146, 1251.

İrade Tasnfi

Dâhiliye (İ.DH.) 1295-4/102191.

Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) 89/3809, 91/3849

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.) 5/33, 7/5, 14/39, 17/6, 21/9.

Şurayı Devlet (ŞD.) 259/10, 1173 D/36, 1174/11, 1180/13, 1181/19, 1544/11, 2431/21, 2494/15, 2499/34, 2896/51, 3206/3.

³⁶⁴ Belge numaraları metinde gösterilmiştir.

Ticaret Nafia, Ziraat, Orman, Meadin Nezaretlerine aid Evrak (T.) 731/70, 733/11, 733/17, 733/23, 733/25, 733/31, 733/39, 733/42, 733/46, 733/52, 733/56, 733/6, 733/61, 733/65, 733/8, 733/81, 733/9, 734/66, 735/14, 735/36, 735/41, 735/53, 735/65, 735/82, 736/41, 736/55, 736/56, 736/61, 1449/1, 1449/41, 1464/69, 1475/56, 1477/38, 1482/9, 1483/62, 1484/58, 1485/11, 1485/39, 1485/41, 1486/12, 1486/39, 1496/2, 1497/41, 1497/71, 1497/83, 1498/6, 1498/46, 1498/69, 1501/29, 1501/91, 1502/38, 1502/82.

Yıldız Tasnifi

Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.) 177/36, 180/6.

Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.) 9/57, 25/28.

Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) 6/62

Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ.) 1/11, 1/16, 2/56.

İngiltere Arşivleri

Foreign Office (PRO. F.O.) 195/1872.

Gazeteler³⁶⁵

New York Times 10,568.

Orman ve Maadin Mecmuası 3.

Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası 2, 5.

The Economist 2310.

The Times 30941, 32247.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

1323 Senesi Maden İstatistiği, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, I. Sene, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1325.

Akyıldız, Ali, Kurşun, Zekeriya (hızl.), *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations*, Macmillan, London 1966.

Balcı, Ercüment, “Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant’a Göre ‘Menâbi-i Ma’deniyemiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 145 (2003), s. 93-112.

³⁶⁵ Kullanılan gazetelerin künye bilgileri metinde gösterilmiştir.

Bayar, Yener, *1873-1875 Orta Anadolu Kıtılığı*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Birdal, Murat, *The Political Economy of Ottoman Public Debt Insolvency and European Economic Control in the Late Nineteenth Century*, Tauris Academic Studies, London, New York 2010.

Blaisdell, Donald C., *European Financial Control in the Ottoman Empire A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt*, Columbia University Press, New York 1929.

Boracic Lagoon of Italy,” *Journal of the Society of Arts*, 9 March 1883.

Bühler, Werner, *Boracit: The Story of the Turkish Boron Mines and Their Impact on the Boron Industry*, Switzerland, 1996.

Coulant, Eduare, “Menba’-ı Ma’deniyemiz”, *Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası*, 2 (1300), s. 52-58.

Çetin, Hasan, *Bor Kapanı*, E-Yayınları, İstanbul 2006.

Du Velay, Antonin, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Tetkik Kurulu (der.), Maliye Bakanlığı, Ankara 1978.

Eldem, Eldem, “Ottoman financial integration with Europe: foreign loans, the Ottoman Bank and the Ottoman public debt,” *European Review*, 13/3 (2005), s. 431-445.

Engelhardt, Edouard, *Tanzimat ve Türkiye*, Serkan Özburun (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Feis, Herbert, *Europe The World’s Banker, 1870-1914: An Account of European Foreign Investment and the Connection*, Yale University Press, New Haven 1930.

Garrett, Donald E., *Borates Handbook of Deposits, Processing, Properties, and Use*, Academic Press, London 1998.

Genç, Mehmet, “Yed-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 43, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s. 378-383.

Gökmen, Ertan, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)”, *Devr-i Hamid : Sultan II. Abdülhamid*, 2, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 35-61.

Greene, William Warren, *Boracic in Surgery*, Riverside Press, Cambridge 1880.

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton 2008.

Holt, Byron W., *The Borax Trust*, American Economic Association, England.

<http://www.boren.gov.tr/tr/bor/turkiye-bor-kronolojisi>

Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, Chicago 1980.

Jenks, Leland Hamilton, *The Migration of British Capital to 1875*, Thomas Nelson and Sons Ltd., London, New York 1963.

Karaca, Ali, “II. Abdülhamid’in İdareyi Kontrol Mekanizmalarından Yâverlik Kurumu”, *TTK Bildiriler*, XIII (1999), s. 1701-1740.

Karajian, A., *Mineral Resources of Armenia and Anatolia*, Armen Technical Book Co., New York 1920.

Karakoç, K. “Osmanlı’dan Günümüze Maden Mevzuatı ve Bor Madenciliği Özelleştirme ve Bor Politikaları Üzerine Düşünceler”, *II. Uluslararası Bor Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2004, s. 17-30.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2007.

Kasaba, Reşat, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Kasaba, Reşat, *The Ottoman and The World Economy*, State University of New York, New York 1988.

Kaya, Sinan, *Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Keskin, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 29 (2012), Ankara 2011, s. 125-147

Keskin, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciligi’ne Hizmetleri,” *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11, İstanbul 2007, s. 79-92.

Keskin, Özkan, *Orman ve Ma’âdin Nezâreti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Kırımlı Aziz Bey, *Kimya-yı Tıbbî*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, Dersaadet 1285.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır’da İngiliz İşgali: Osmanlı’nın Diplomasisi (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Kurmuş, Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1977.

Küçükerman, Önder, *Anadolu’nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası*, Sümerbank, İstanbul 1987.

Kütükoğlu, Mübühat, “Baltalimanı Anlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİSA)*, 5, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1992, s. 39.

Kütükoğlu, Mübühat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.

Kütükoğlu, Mübühat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976.

Kütükoğlu, Mübühat, “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, 91-138.

Lock, C. G. Warnford, “Pandermite: A New Boracic Mineral”, *Journal of the Society of Arts*, 28, 1880.

Mears, Grinnell Eliot, *Modern Turkey: a politico-economic interpretation*, the Macmillan Company, New York 1924.

Mehmed Emin Derviş Paşa, *Usul-i Kimya*, Darü't-tıbaatü'l-Âmire, Dersaadet 1848.

Morawitz, Charles, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Tetkik Kurulu (der.), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara 1979.

Murphy, Rhoads, “Ma’din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire,” *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, 7, Leiden 1986, s. 973-985.

Mutluçağ, Hayri, “Borasit ve Anadolu’da Yabancı Çıkarları,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1, 1967, s. 24-35.

Naum, Vasil, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tıbbi Cild-i Evvel*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbuası, Dersaadet 1318.

Naum, Vasil, *İlm-i Kimya-yı Gayr-i Uzvi-i Tıbbi Cild-i Sani*, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbuası, Dersaadet 1318.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 38. Baskı, İstanbul 2014.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 4. Baskı, Ankara 2012.

Owen, Roger, *The Middle East in the World Economy, 1800-1914*, Tauris, London 1987.

Önsoy, Rıfat, *Mali Tutsaklığa Giden Yolda Osmanlı Borçları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.

Özbek, Nadir, *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı’da Vergi Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Quataert, Donald, “19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İletişim, İstanbul 1985, s. 914-916.

Quataert, Donald, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, 729-740.

Quataert, Donald, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1987.

Pech, Edgar, *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie*, Paris 1906.

Ravndal, Gabriel Bie, *Turkey: a commercial and industrial handbook*, Government Print Office, Washington 1926.

Shaw, Stanford J., Shaw, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, New York 1977.

Su, Kamil, *Balıkesir Madenleri*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1938.

Pamuk, Şevket, “The Ottoman Empire and ‘Great Depression of 1873-1896’”, *The Journal of Economic History*, 44, 1984, s. 107-118.

Theobald, Samuel, *Boracic Acid A New Remedy in Eye Diseases*, Trow’s Printing and Bookbinding Co., New York 1880.

Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı Devletinde Madencilik”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 312-321.

Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunname Nizamnameye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnamesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 98, İstanbul 1995, s. 75-91.

Tızlak, Fahrettin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten*, 229, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 703-718.

Tok, Alaaddin, *The Ottoman Mining Sector in the Age of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Travis, Norman J., Cocks, E. J., *The Tincal Trail: A History of Borax*, Harrap, 1984.

Türkiye’de Madenler ve Kömürler, T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ankara 1935.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karesi Vilayeti Tarihçesi*, Abdülmecid Mutfak (der.), Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 2000.

Varlık, Bülent, *19. Yüzyılda emperyalizmin Batı Anadoluda yayılması*, Tüm İktisatçılar Birliği, Ankara 1976.

Yasmee, F.A.K., *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers, 1878-1888*, The Isis Press, İstanbul 1996.

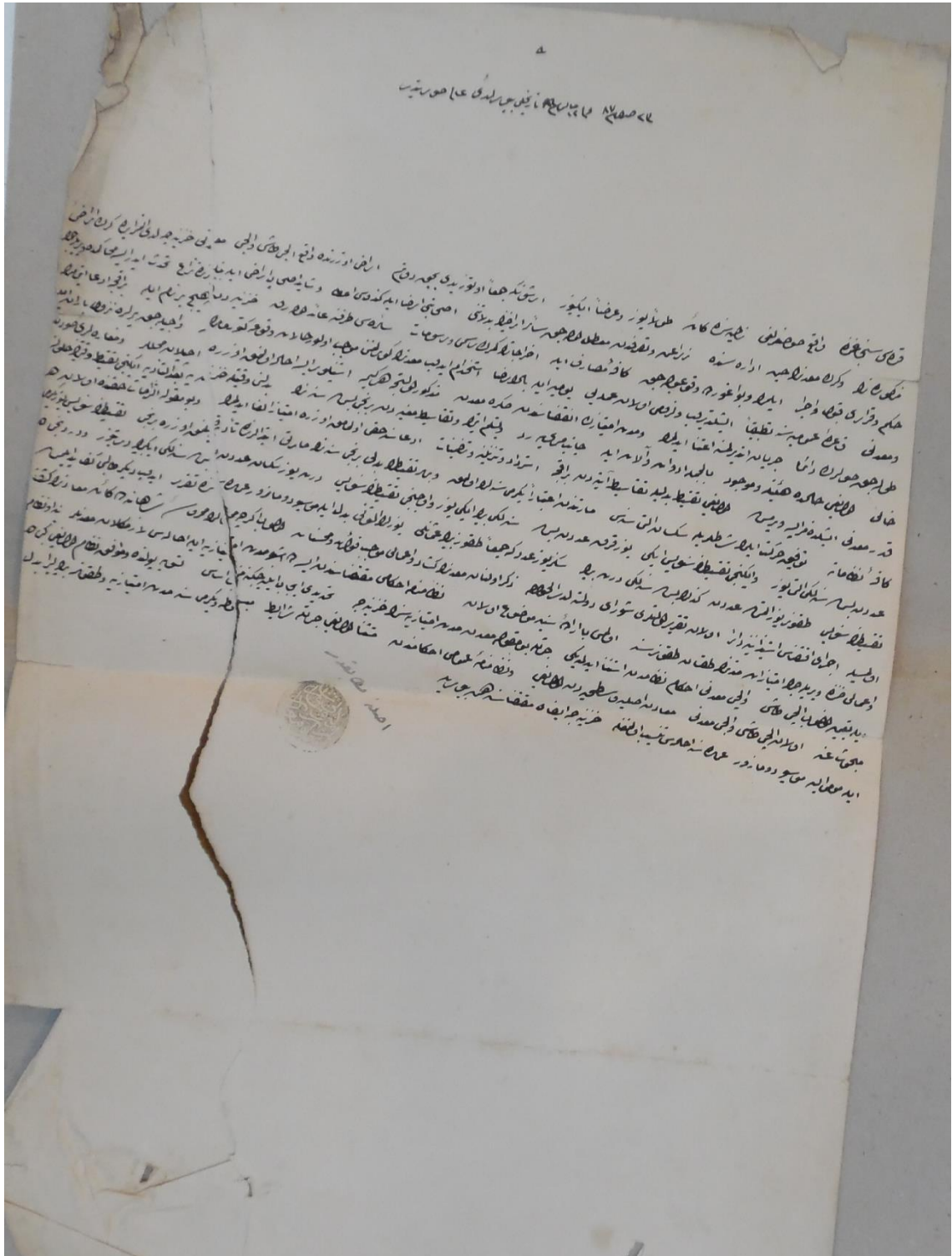
Yeniay, İsmail Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1964.

EKLER

EK 1: BOA, T., 733/61, 25 Mayıs 1870 (23 Safer 1287).

Alçı madeni işletmesinin Camille Desmazures'e verilmesine dair.

BOA, T., 733/61, 25 Mayıs 1870 (23 Safer 1287).

23 Safer Sene 87 ve Fi 12 Mayıs Sene 86 târîhli buyuruldu-i ‘âlî sûretidir

Karesi Sancağı’nda vâki’ Susıgırlığı Nâhiyesi’nde kâin tûlen yüz ve ‘arzen iki yüz arşın ki cem’en otuz yedi buçuk dönüm arâzî üzerinde vâki’ alçı taşı ve alçı ma’deni hazînece lede’l-müzâyede gerek arâzî-i mezkûrenin ve gerek ma’denin hîn-i idâresinde zirâ’at ve tasarrufdan mu’attal olacak sâir arâzînin bedelâtını ashâbını ırzâ ile kendisi i’tâ ve şâyed ashâb-ı arâzî ile beyinlerinde nizâ’ tahaddüs eder ise muhâkemedede verilecek hüküm ve kararı kabûl ve icrâ eylemek ve bu uğurda vukû’bulacak kâffe-i masârîf ile ihrâcâtın gümrük resmi ve rûsûmât-ı sâiresi tarafına ‘âid olarak hazîneden hiçbir nâm ile bir akçe iddi’â etmemek ve ma’deni kâide-i ‘umûmiyesine tatbîken işletdirib ve lüzûmu olan ‘ameleyi yevmiye ile bi’l-ırzâ istihdâm edib ma’denin görünümü mûcib olur hâlât vukû’a getirmemek ve açılacak yerlere nüzûl-ı barân ile dolacak suların dâimâ cereyân etdirilmesine i’tinâ edilmek ve müddet-i imtiyâzın inkızâsından sonra ma’den-i mezkûr devletce her kime istenilir ise ihâle olunmak üzere açılan mahaller ve mağâraları sûret-i hâli olduğu hâlde hey’etle ve mevcûd bi’l-cümle edâvâtr ve âlât ile cânib-i mîriye redd ve teslîm etmek ve takâsît-i mu’ayyeneden birinci beş senenin bedelini vaktiyle hazîneye ba’de’t-te’diye ikinci taksît vaktinin hulûlüne kadar ma’deni işlemez ise vermiş olduğu taksît bedeliyle takâsît-i âtiyeden bir akçe istirdâd ve tenzîline ve tazmînât iddi’âsına hakkı olmamak üzere imtiyâz-ı lef edilmek ve bu mukâvele-i iltizâmât hakkında olan kâffe-i nizâmâta tevîk-i hareket eylemek şartlarıyla seksen altı snesi Martı’ndan i’tibâren yirmi senelik olmak ve beher taksîtin bedeli birinci senenin Martı ibtidâlarında te’diye kılınmak üzere birinci taksîtin senevîsi yüz yirmi ‘adedden beş seneliği altı yüz ve ikinci taksîtinin senevîsi iki yüz kırk ‘adedden beş seneliği bin iki yüz ve üçüncü taksîtinin senevîsi dört yüz seksen ‘adedden beş seneliği iki bin dört yüz ve dördüncü taksîtin senevîsi dokuz yüz altmış ‘adedden keza beş seneliği dört bin sekiz yüz ‘aded ki cem’en dokuz bin Osmanlı yüz lira altını bedel ile Mösyö Dö Majör ‘uhdesinde takarrür edib diğer tâlibi kifayet edilmiş olmasıyla icrâ-yı iktizâsı istizânına dâir olan takrîr-i devletleri Şûrâ-yı Devlet’e lede’l-havâle zikr olunan ma’denin küşâd ve i’ mâli mûcib fevâid ve muhassenât olub eğer ki memâlik-i mahrûse-i şâhânedede kâin me’âdinin keşf ve i’ mâli zımnında verilecek imtiyâzât müddetinin doksan dokuz sene olması bâ-irâde-i seniyye mevzû’ olan nizâmname ahkâmı muktezâsından ise de işbu müddet-i imtiyâziye ile ihâlesi lâzım gelen ma’denlerine o nizâm ile ta’yîn olunub alçı taşı ve alçı ma’deni ahkâm-ı nizâmdan istisnâ edildiği

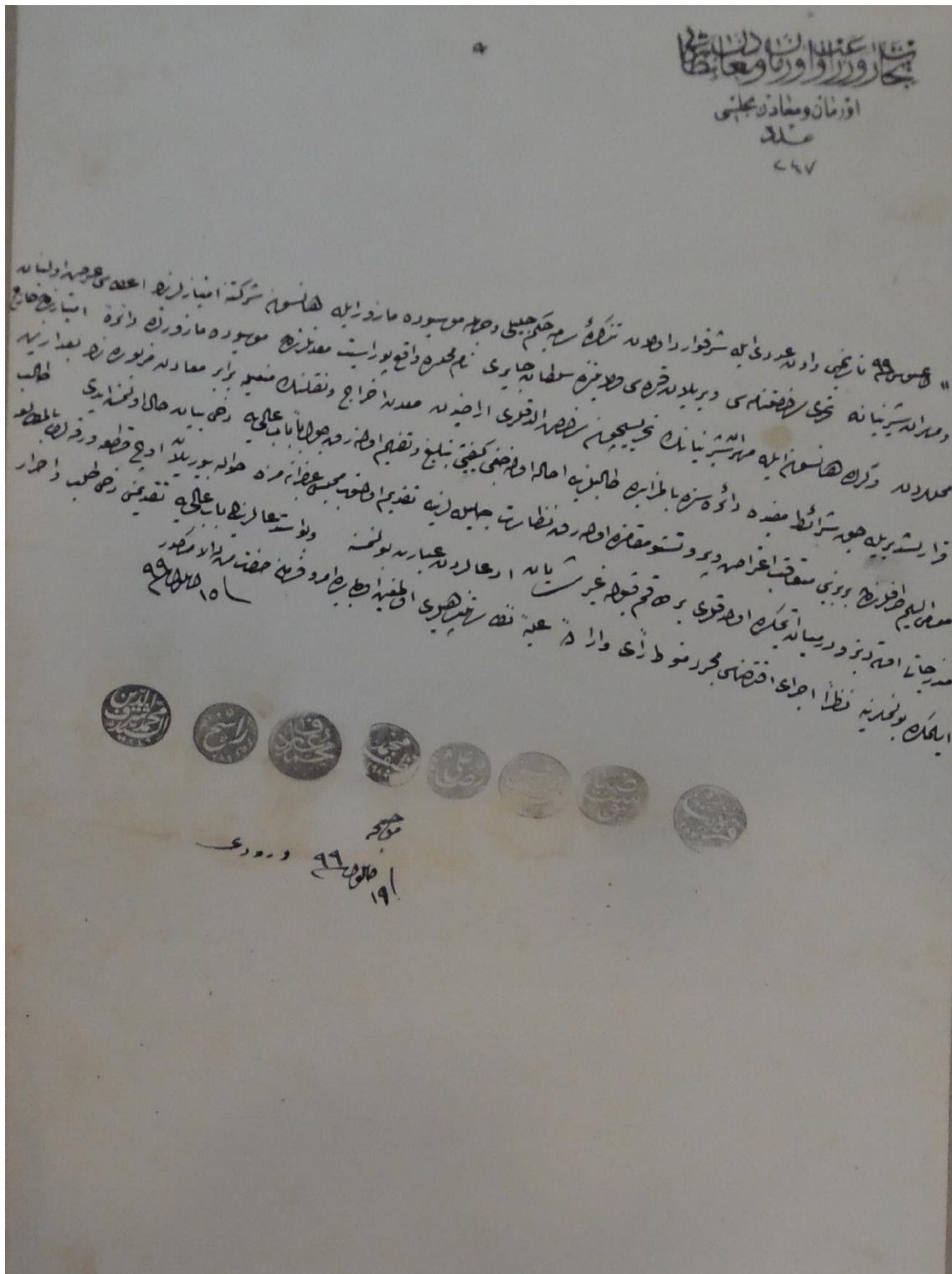
cihetle bu makûle ma'den müddet-i imtiyâziyesinin Hazîne'ce tahdîdi îcâb eyleyeceğine mebnî esâs tesviye yolunda ve muvâffık-ı nizâm olduğu gibi mebhûsün'anh olan alçı taşı ve alçı ma'deni me'âdin-i asliye ve sathiyeden olduğu ve nizâmnâme-i 'umûmî ahkâmından müstesnâ olduğu cihetle şerâit-i mebsûte ve yirmi sene müddet-i imtiyâziye ve doksan bin lira bedel ile mûmâileyh Mösyö Dö Majör 'uhdesine ihâlesi tensîb olunmağla Hazîne'ce îfâ-yı muktezâsına himmet buyurula

Aslına mutâbıkdır

Ek 2: BOA, T., 734/66, 27 Eylül 1883 (25 Zilkade 1300).

Borasitli alçı madeni işletmelerinin yasaklanmasına dair.

BOA, T., 734/66, 27 Eylül 1883 (25 Zilkade 1300).

Ticâret ve Zirâ'at ve Orman ve Me'âdin Nezâreti Orman ve Me'âdin Meclisi

'Aded

247

11 Ağustos Sene 99 târihi ve on 'adedi ile şeref-vâtid olan tezkire-i sâmiye hükm-i celîli vechşe Mösyö Dö Majör ile Hansson Şirketi'ne imtiyâzlarının i'tâsı 'arz olunan ve Mihran Şirinyan'a taharrî ruhsatnâmesi verilen Karesi Vilâyeti'nde Sultançayırı nâm mahalde vâki' borasit ma'denlerinin Mösyö Dö Majör'ün dâire-i imtiyâzında hâric mahallerden ve gerek Hansson ile Mihran Şirinyan'ın taharrîsiçün ruhsat aldıkları arâzîden ma'den ihrâc ve naklinin men'iyle berâber me'âdin-i mezbûrenin ba'de-izn kararlaştırılacak şerâit-i müfîde dâiresinde bi'l-müzâyede tâliblerine ihâle olunacağı keyfiyeti tebliğ ve tefhîm olunarak cevâben Bâb-ı 'Âlî'ye dahi beyân-ı hâl olunmuş idi tâlib-i mûmâileyhim taraflarından birbirini müte'akib i'tirâzve protesto makâmında olarak nezâret-i celîlelerine takdîm olunub meclis-i 'âcizânemize havâke buyurulan üç kıt'a varakaları bâ-mütâla'a mündericâtı öteden beri der-miyân etmekde oldukları bir takım kabûle gayr-i şâyân iddi'âlardan 'ibâret bulunmasına ve bu istid'âlarının Bâb-ı 'Âlî'ye takdîmini dahi talep ve ısrâr eylemekde bulunmalarına nazaran icrâ-yı iktizâsı mücerred manut-ı re'y-i irâde-i 'aliyye-i nezâret-penâhîleri olmağın olbâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir

Fi 15 Eylül Sene 99

Karabet

Yusuf Ziya

Mehmed Namık

'Ali Rıza

Mehmed Nazif

Mehmed 'Arif

Rasih

Es-seyid Mehmed Şerefe'd-din

Mûcibince Fi 19 Eylöl Sene 99 vürûdu

MV, 5/33, 4 Ekim 1885 (24 Zilhicce 1302).

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtı'na mahsûs zabt varakasıdır

Târîh

'Arabî 24 Zi'l-hiccel Sene 302

Rûmî 22 Eylûl Sene 301

Müzâkere olunan mevâdda müte'allik varakanın nev'iyle hulâsa-i me'âli ve Bâb-ı 'Âlî Evrâk Odası'nca olan numerosu ve meclise havâlesi târîhi ve melfûfâtı

Nev'i

Mazbata

Hulâsa-i Me'âli

Karesi Vilâyeti dâhilinde Fırt Nâhiyesi muzâfâtından Sultançayı nâm mahalde Giove Hansson Kumpanyası'yla Dö Majör ve Groppler'in mutasarrıf oldukları arâzide mukaddemâ zâhire çıkardıkları borasit ma'deninden ihrâc edilmiş bulunan cevherlerin lâhhıkkın yüzde resm alınarak nakline ruhsat i'tâsı ve müteferri'âtı hakkında sebk eden karar ve olbâbda müte'allik buyurulan irâde-i seniyyenin sûr-ı icrâiyesine dâir Ticâret ve Hâriciye Nezâretleri'yle muhâbereyi tezkire üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'nden kaleme alınan Fi 10 Şa'bân Sene 302 târîhli mazbata ile bu mâdde hakkında bâ-işâret-i 'aliyye vukû' bulan ba'zı ihtârâta mebnî dâire-i mezkûreden âhiren tanzîm edilen Fi 13 Safer Sene 302 târîhli mazbata kırâ'at edildi

Kararı

Bunlardan birinci mazbatanın hulâsa-i mündericâtı üç mâddeyi mutazammın olub anların birinci borasit ma'deninin me'âdin-i sâireden istisnâsıyla resm-i nisbînin tezyîd kılınması ve müddet-i imtiyâziyesinin hükümetle tâlibi beyinde ta'yîn edilmesi zımnında Me'âdin Nizâmnâmesi'ne zeyl olmak üzere kaleme alınan mâdde-i nizâmiyenin neşr ve i'lânı ve ikincisi mezkûr ma'denler müteharrî ve kâşiflerinden ve hâricden zuhûr edecek diğer tâliblerden birinin imtiyâzca tercîhi bahsinde Me'âdin Nizâmnâmesi'nin me'hazlarına mürâca'atla tedkîk ve tefsîri ve üçüncüsü ma'den-i mezkûrdan ihrâc edilmiş olan cevherin lâ'akal yüzde on beş resm alınarak bunların da nakline ruhsat i'tâsı husûslarından ve ikinci mazbatanın fezleke-i müfâdı dahi makâm-ı sâmi-i sadâretten evvelki mazbata zuhruna tasfîr buyurulan işâret-i 'aliyye mûcibince edilen tedkîkât hükmünce sâlifü'z-zikr ma'denden zâhire ihrâc olunan cevherlerin mikdârı dört bin üç yüz tonilato idüğü vilâyet-i mezkûreden bi'l-istizâh anlaşıldığından ve tefsîr-i nizâm bahsinde de Me'âdin Nizâmnâmesi Fransa Me'âdin Nizâmnâmesi'nin tercümesi olduğu ya'nî bir ma'denin i'mâl ve ihrâcına sâhib-i arâzî veyâhud keşf ve

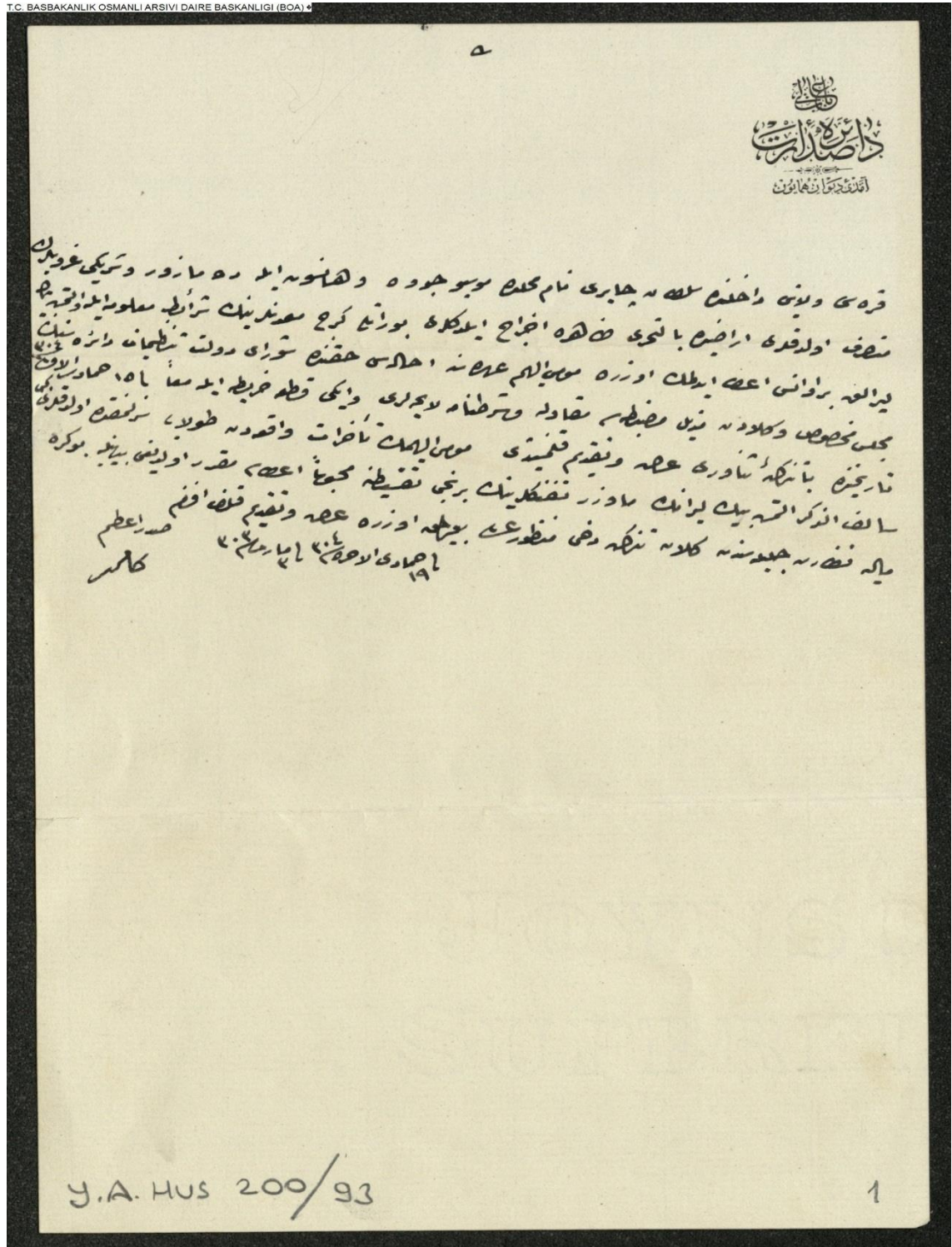
taharrî eden adam ile hâricden diğer kesân taraflarından istid'â vukû'nda birinin nizâmına tevfi ken tercîh ve imtiyâzı oraca da hükûmete bırakılan hukûkdan bulunduğ u ve mâdde-i mezkûrede muharrer bulunan nizâmına tevfi ken kaydından maksad dahi me'âdinin i'mâlâtını dâimâ eyâd-ı muktedire ve mü'teminde tutmak mâddesi idüğü ve bu tarîk ile hak-ı imtiyâzın tahvîlinde yine iktidâr ve i'timâda nazar olmak meşrût olduğı cihetle Şûrâ'ca bu mes'le şimdiye kadar o sûretle tefsîr edildiğ inden ve ol bâbda ba'zı tafsîlâtdan 'ibâret bulunmuş olmağ la cereyân eden müzâkerâtın netîcesinden bu iş iki mâddeden 'ibâret olup biri ma'den-i mezkûr imiyâzının müteharrî-i mûmâileyhime i'tâsı ve diğ eri ma'den-i mezkûrdan ihrâc olunmak olduğı anlaşılan sâlifü'z-zikr dört bin üç yüz tonilato cevherin nakline ruhsat verilmesi mâddeleri olmasına ve işbu borasit ma'deninin me'âdin-i sâireden istisnâsıyla resm-i nisbîsinin lâ'akal yüzde on beşden noksan olmamak üzere tezyîdi ve müddet-i imtiyâziyesinin hükûmetle tâlibi beyinde ta'yîn edilemsi zımnında Me'âdin Nizâm nâmesi'ne zeyl edilmek üzere kaleme alınmış olan mâdde-i nizâmiye akdemce bâ mazbata 'arz-ı huzûr-ı 'âlî kılınmış bulunmasına binâen işbu imtiyâz mes'elesinin südür-ı irâde-i seniyyeye ta'lîki zarûrî olup cevherin nakli zımnında istenilen ruhsat bahsine gelince her ne kadar müteharrîleirn ma'den ihrâcı numûne olmak üzere bir def'aya mahsûs ise de me'âdin-i sâireden dahi imtiyâz alıncaya kadar müteharrîlerin ma'den ihrâc ve nakl etmesi te'âmül hükmünü alması cihetle ihrâc olunmuş olan mezkûrû'l-mikdâr cevherin nakline ruhsat verilmemesi bunların mahv ve telef olmasını ve bu da hazînenin zarara uğramasını dâ'î olduğı gibi sâlifü'z-zikr mazbata-i ma'rîzada muharrer olduğı vechle bu bâbdaki mu'âmelât Giove ve Hansson nâmına cereyân edib Giove ma'denlerinin nakline ruhsat verildiğ i hâlde Hansson ma'denlerinin nakline ruhsat i'tâsı dahi tabî'î bulunmağ la mukaddemâ verilen karar ve Hâriciye Nezâret-i Celîlesi makâmının tezkire-i âhire-i ma'rûzası üzerine Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesi makâmından bâ-tezkire-i husûsye tebliğ olunan irâde-i seniyye mûcibince ve Şûrâ-yı Devlet'ce tensîb edildiğ i vechle bir def'aya mahsûs olmak ve ba'de-izn ma'den-i mezkûrdan cevher ihrâc edilmemek şartıyla müteharrîlerin evvelce çıkarmış oldukları sâlifü'l-mikdâr cevherin lâ'akal yüzde resm-i nisbî alınmak üzere nakline ruhsat i'tâsının Ticâret Nezâreti'ne tebliğ i mütemaden tezekkür kılınmış ve bir de imtiyâz sûretiyle olmamak ve çıkarılacak cevherden lâ'akal yüzde on beş resm-i nisbî istîfâde edilmek üzere zikr olunan ma'denin on sene müddetle icrârı sûreti mûmâileyh Giove ile Hansson ve şürekâsına teklîf olunarak muvâfakat eyledikleri hâlde Bâb-ı 'Âlî'nin kabûlüne veya bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-südüruna mu'allak olarak lâzım gelen şerâit ve mukâvelâtının tanzîmiyle

mecliscede görülmek in irsali husûsunun keزالık nezâret-i mşrnileyhya iş'arı ve bu işe dâir olan evrkın takımıyla gönderilmesi 'ilve-i mzkert edilmişdir

Ek 4: Y.A.HUS 200/93, 15 Mart 1887 (19 Cemaziyelahir 1304).

Osmanlı İmparatorluğu'nu borasitli alçı madeni gelirlerinin mavzer tüfekleri için kullanılmasına dair.

Y.A.HUS.00200.00093.001

Y.A.HUS 200/93, 15 Mart 1887 (19 Cemaziyelahir 1304).

Bâb-ı 'Âlî Dâire-i Sadâret Âmedî Dîvân-ı Hümâyûn

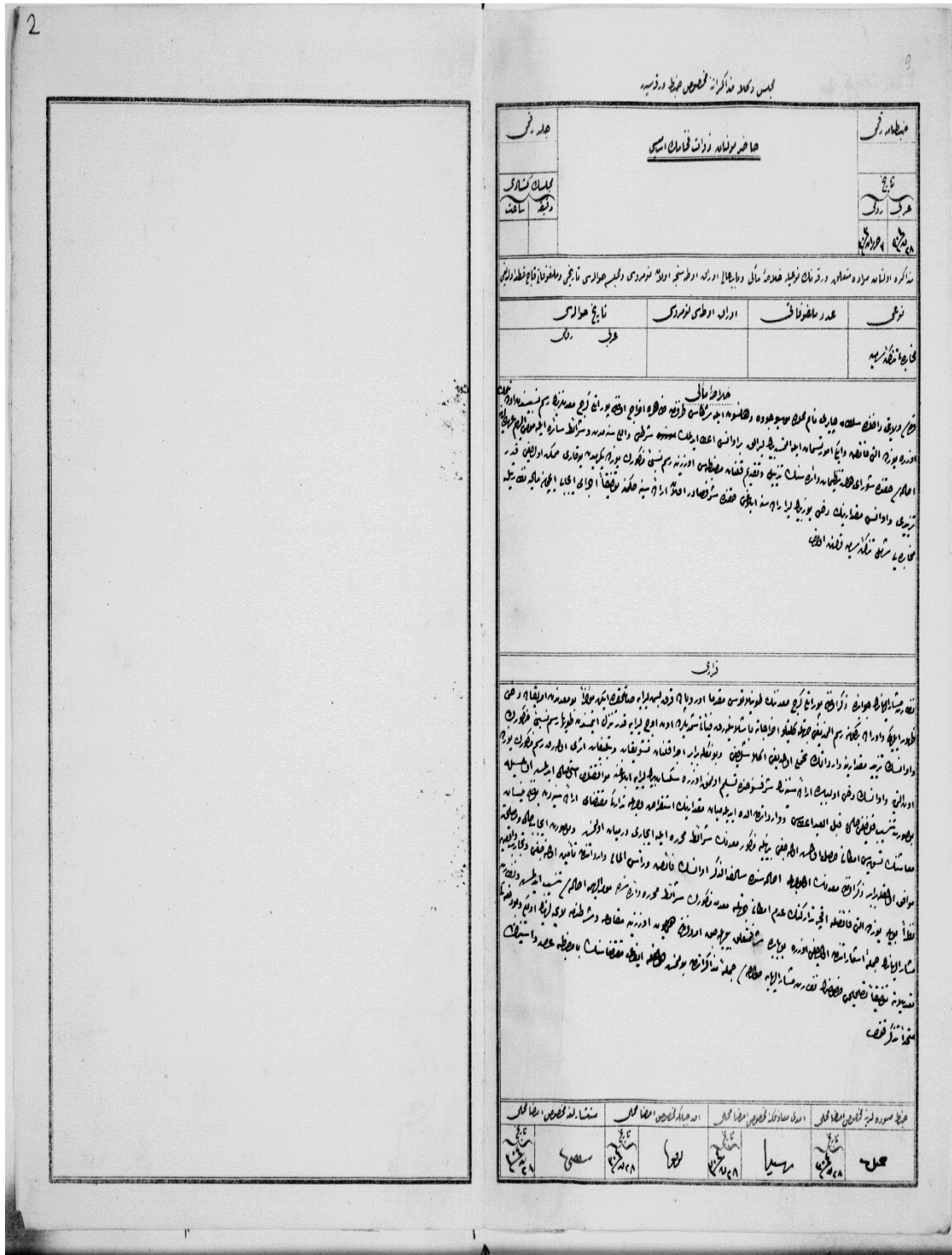
Karesi Vilâyeti dâhilinde Sultançayırı nâm mahalde Mösyö Giove ve Hansson ile Dö Majör ve şerîki Groppler'in mutasarrıf oldukları arâzîde bi't-taharrî zâhire ihrâc eyledikleri boratlı kireç ma'denlerinin şerâit-i ma'lûme ile ve altmış bin liralık bir avans i'tâ edilmek üzere mûmâileyhim 'uhdesine ihâlesi hakkında Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'nin Meclis-i Mahsûs-ı Vûkelâ'dan tezeyyül mazbatası mukâvele ve şartnâme lâyhaları ve iki kıt'a harîta ile ma'an Fi 15 Cemâziye'l-evvel Sene 304 târîhinde bâ-tezkire-i senâverî 'arz ve takdîm kılınmışdı mûmâileyhimin te'hîrât-ı vâkı'adan dolayı sızlanmakda oldukları gibi sâlifü'z-zikr altmış bin liranın mavzer tüfenklerinin birinci taksîtime mahsûben i'tâsı mukarrer olduğu beyânıyla bu kere Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nden gelen tezkire dahi manzûr-ı 'âlî buyurulmak üzere 'arz ve takdîm kılındı efendim

Fi 19 Cemâziye'l-âhir Sene 304 ve Fi 3 Mart Sene 303

Sadr-ı A'zâm

Kâmil

Borasitli alçı madeni imtiyazının Camille Desmazures'e verilmesine dair.

MV 21/9, 20 Haziran 1887 (28 Ramazan 1304).

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıt varakasıdır

Târîh

'Arabî 28 Ramazân Sene 304

Rûmî 7 Hazîran Sene 303

Müzâkere olunan mevâdda müte'allik varakanın bev'iyle hulâsa-i me'âli ve Bab-ı 'Âlî Evrâk Odası'nca olan numerosu ve Meclis'e havâlesi târihi ve melfûfâtı kaç kıt'a olduğu Nev'i

Muhâbere-i Tezkire-i Sâmiye

Hulâsa-i Me'âli

Karesi Vilâyeti dâhilinde Sultançayıırı nam mahalde Mösyö Giove ve Hansson ile şürekâsı tarafından zâhire ihrâc olunan boratlı kireç ma'denlerinin resm-i nisbîsinden ödenilmek üzere yüzde altı fâiz ve iki amortisman ile altmış bin liralık bir avans i'tâ edilmek şartı ve elli sene müddet ve şerâit-i sâire ile mûmâileyhim 'uhdelerine ihâlesi hakkında Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'nin tezyîl ve takdîm kılınan mazbatası üzerine resm-i nisbî-i mezkûrun yüzde yirmiden yukarı mümkün olduğu kadar tezyîdi ve avans mikdârının dahi yüz bin lira râddesine iblâğı hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye hükmüne tevfi ken icrâ-yı îcâbı için Mâliye Nezâreti'yle muhâbereyi şâmil tezkire-i sâmiye kırâ'at olundu

Kararı

Nezâret-i müşârünileyhânın cevâbında zikr olunan boratlı kireç ma'deninin tonilatosu mukaddemâ Avrupa'da kırk beş liraya satılmakda iken mu'aharan bu ma'denden Amerika'da dahi zuhûr eylediğı ve orada bir gûne resm alınmadığı cihetle külliyetli ihrâcâta başlanılarak fiâtı şimdilerde on üç liraya kadar tenezzül etmesinden dolayı resm-i nisbî-i mezkûrun ve avansın tezyîd mikdârına vâridâtın tahammülü olmadığı anlaşıldığı ve bununla berâber icrâ kılınan teşvîkât ve teblîgât eseri olarak resm-i mezkûrun yüzde on altıya ve avansın dahi olbâbda irâde-i seniyyenin şeref-sünûhda teslim olunmak üzere seksen bin liraya iblâğına muvâfakatleri istihsâl edilmiş olmasıyla bu sûret tensîb kılındığı hâlde kable'l-îd i'tâsı ve vâridâdan elde edilemeyen mikdârının istikrâz vechle tedârîki muktezâ-yı irâde-i seniyyeden bulunan Nisan ma'âşının tesviyesi imkânı hâsıl olmuş olacağı beyânıyla mezkûr ma'denin şerâit-i muharrere ile icârı dermeyân olunmuş ve bu sûret îcâb-ı hâl ve maslahata muvâffık olmakla berâber zikr olunan ma'denin olvechle ihâlesinde sâlifü'z-zikr avansın fâiz ve re'sü'l-malı varidatından te'mîn olacağı ve ticâret-i vâkı'aya nazaran böyle yüzde altı fâizle akçe

tedârikinin 'adem-i imkânı cihetle ma'den-i mezkûrun şerâit-i muharrere dâiresinde mûmâileyhime ihâlesi tensîb edilmiş ve nezâret-i müşârünileyhânın cümle-i iş'ârâtından olduğu üzere bu bâbda şeref-müte'allik buyurulacak emr ü fermân-ı hümâyûn üzere mukâvele ve şartnâme lâyhalarının evvelki ve bu def'aki ta'dîlâta tevfi ken tashîhi husûsunun nezâret-i müşârünileyhâya havâlesi cümle-i müzâkerâtdan bulunmuş olmağla îfâ-yı muktezâsının bâ-mazbata 'arz ve istîzânı mütemaden tezekkür kılındı
Fi 28 Ramazân Sene 304

BOA, T., 736/61, 24 Aralık 1887 (8 Rebiülahir 1305).

Karesi Vilâyeti dâhilinde Balıkesirî Sancağı'nda Fırt Nâhiyesi'nde Eldinz karyesinde Susıgırlığı nâm mahalde kâin olup Mösyö Dö Majör ve şerîki Mösyö Groppler'in vefâtı vukû'nda vâris-i yegânesi olan Madam Luiza Groppler tarafından 'uhde-i 'âcizâneme terk ve ferâğ olunan dört bin iki yüz doksan sekiz dönüm 'atık arâzî derûnunda i'mâl edeceğim bir kıt'a boratlı kireç ma'deninin rûsûmât-ı nisbiye ve mukarresini ve bi'l-îcâb iktizâ eden tazmînâtı lira-i osmânî yüz gurusu olarak vakit ve zamânıyla 'âid olduuu mahale te'diye ve îfâ edeceğim gibi bunların şâyed vakit ve zamânıyla verilemediği hâlde eyyâm-ı müte'ahhire için senevî yüzde dokuz hesâbıyla iktizâ eden fâizinin dahi başkaca i'tâ ve te'diye edeceğimi ve ma'den-i mezkûr 'ameliyâtının mu'attaliyetden vikâyete tahkîkât ve keşfiyât-ı fennîye ile tahakkuk edecek dereci-i servet ve kâbiliyetine göre şâyân-ı istifâde bir hâle getirilmesi zımnında müceddeden ve fenne tatbiken lüzûmu olan kuyu ve mağâralar hafriyatıyla 'ameliyât-ı cesîme ve esnâ-yı hafriyâtda zuhur eden suların ihrâcıyla kuyuların tathîr-i nakliyesi ve kuyuların ağızlarına vaz'ı ve çıkarılacak hâsılâtın iskeleye nakli için muktezî makine ve âlât ve edevâtın mübâyâ'a ve tedârîki ve yollar tanzîmi misilli ve'l-hâsıl ma'denin germi i'mâlî için muhtâc ve mevkûf-ı 'aleyhi bulunan her türlü husûsât ve ted'âbîr ve teşebbüsâtın bi-tamâmihâ icrâsı için masârıf-ı ibtidâî ve sermâye da'îmiye olarak tahsîsi lâzım gelen beş bin 'aded lira-i osmânîyi tehiye ve vaz' eylediğimizi ve Me'âdin Nizâm-nâme-i cedîdiyle nizâmât-ı hâzıra ve müstakbele-i devlet-i 'aliyyenin kâffe-i ahkâm-ı mundericesine ve ma'den-i mezkûr mukâvele ve şartnâmeleriyle mukâvele-i mahsûsası hükmüne tamâmıyla muvâfakat ve inkıyâd ile hareket ve mu'âmele edeceğimi mübeyyin işbu te'mînât senedi i 'âcizânem bi't-terkîm Orman ve Me'âdin Muhâsebesi'ne i'tâ kılındı

Fi --- Eylül Sene 1302

Bank-ı Osmânî Müdür-i 'Umûmîsi

M. Foster

Numero Numero

4848 288

İşbu ta'ahhüd-nâme Der-sa'âdet Ticâret Odası'nın defter-i mahsûsuna 'aynen kayd ve imlâ edildiği misili zîrinde muharrer imzâ ve Devlet-i 'Aliyye-i Osmânîye Nâfi'ası'nın müdür-i 'umûmisi Mösyö M. A. Foster hesâblarının kendi hatt-ı destîyle vaz'

olunduğunu ve bu bâbdaki ta'ahhüdâtın îfâsına muktedir bulunduğunu tasdîken bu mahale şerh verilerek temhîr kılındı

Fi 2 Kânûn-ı Evvel Sene 1303

Der-sa'âdet Ticâret Odası

HARİTALAR

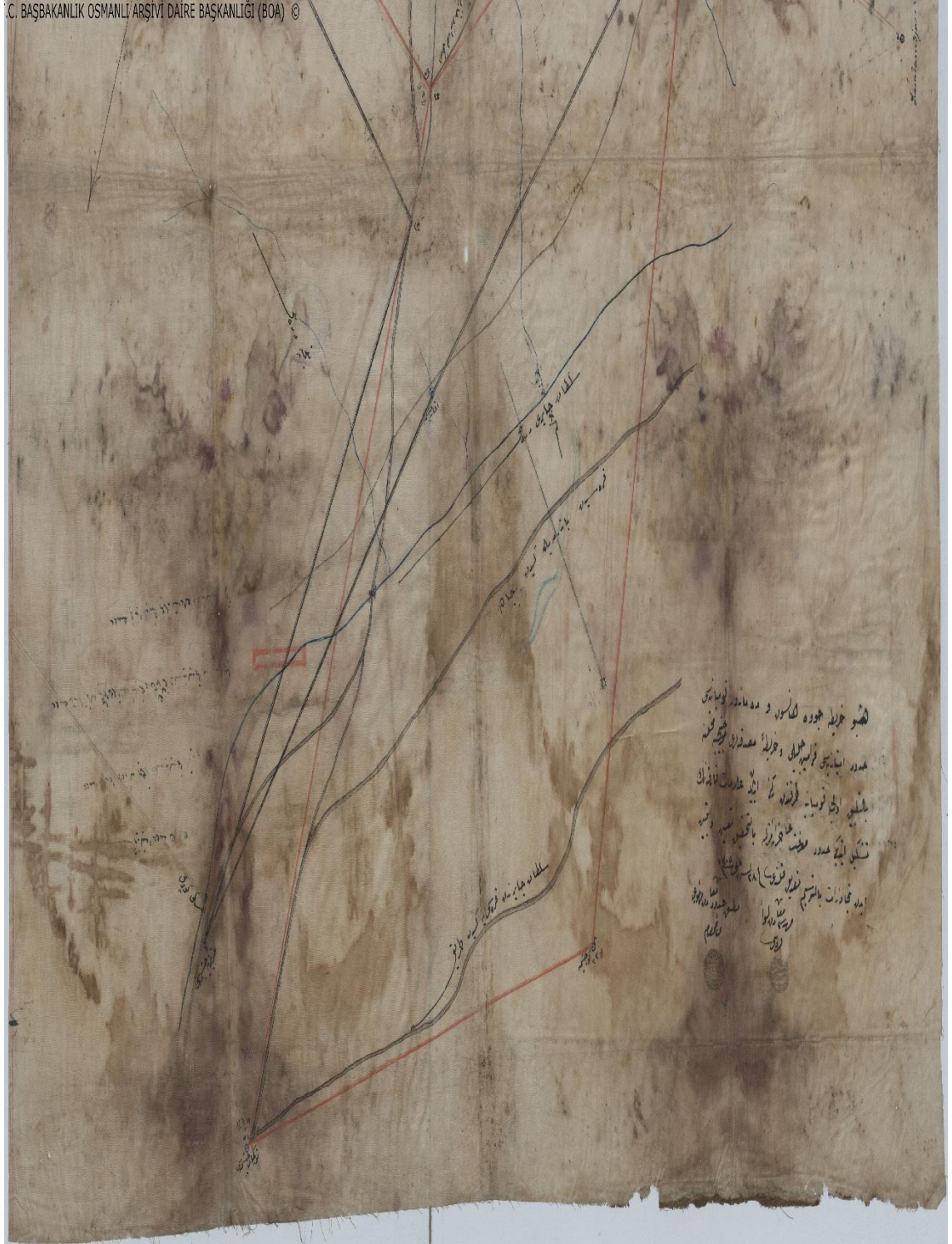
HRT.h. 1146, 30 Ocak 1887 (6 Cemaziyelevvel 1304).

Karesi Vilayetinin Haritası.

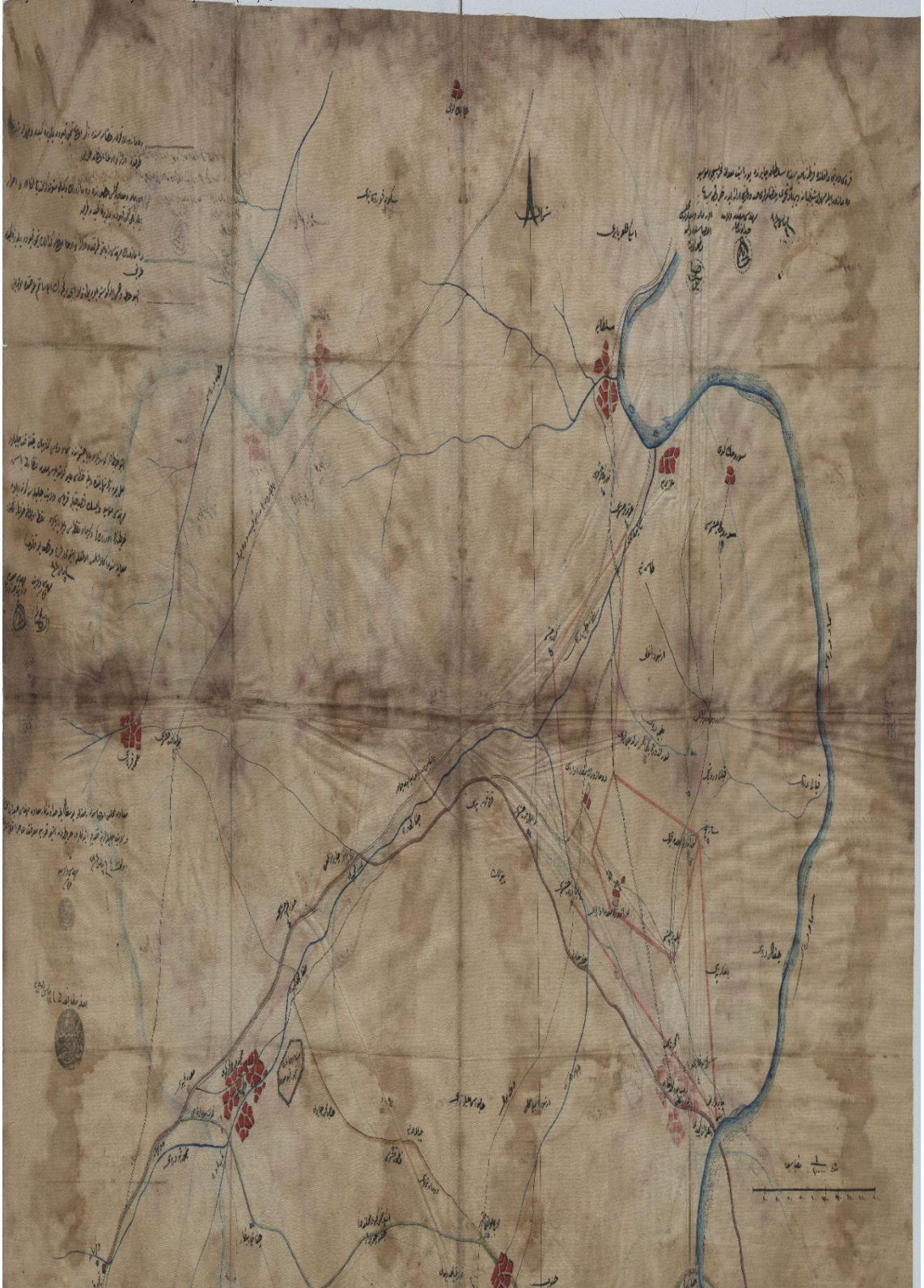
HRT. 1251, 9 Aralık 1889 (17 Rebiülahir 107).

Karesi Vilayetinde Sultançayırı Borasitli Alçı Madeni Haritası.

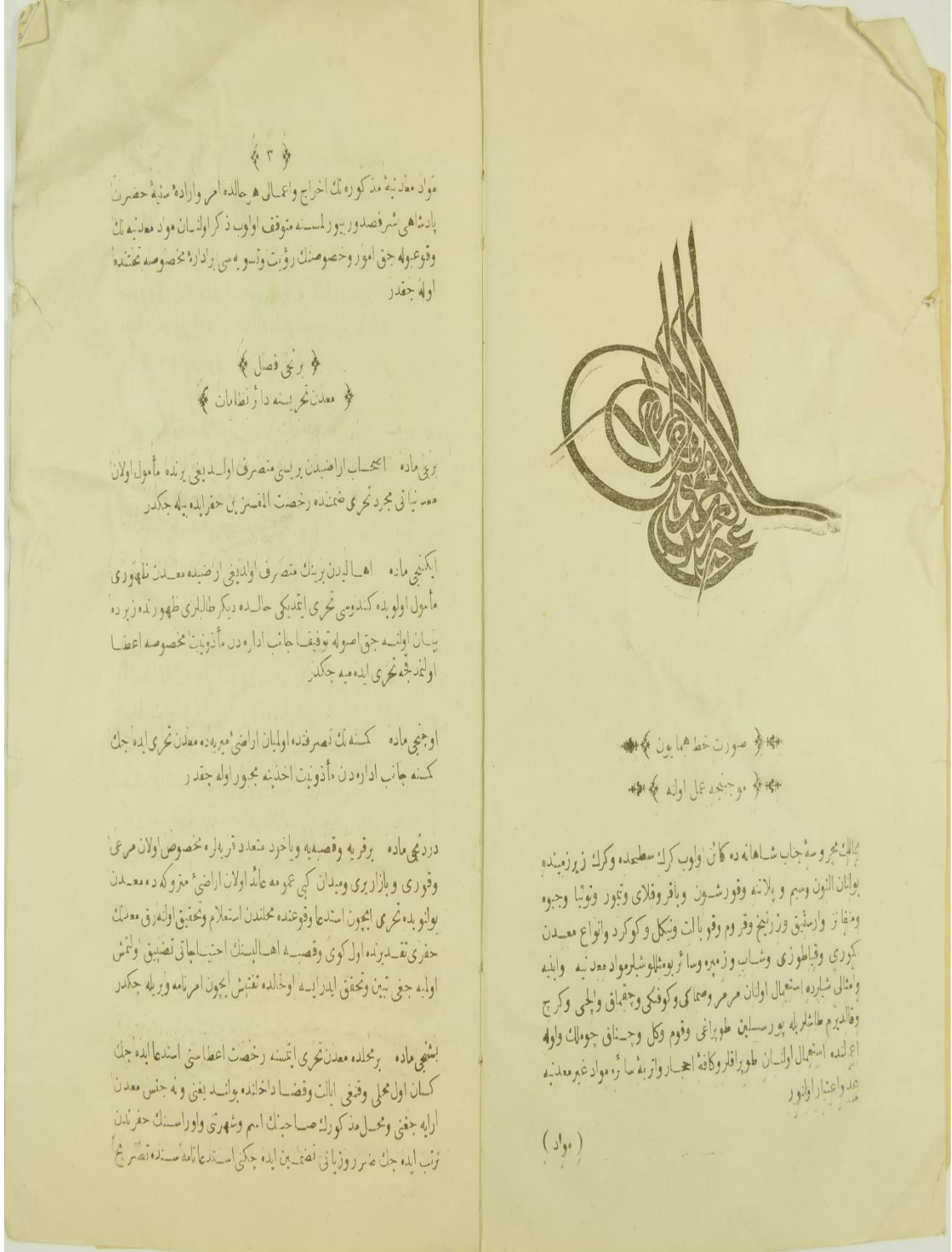
HRT. 0860, 24 Mayıs 1882 (6 Recep 1299).

Karesi Vilayetinde Sultançayırlı Borasitli Alçı Madeni Haritası.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MADEN NİZAMNAMESLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1861 tarihli Maden Nizamnamesi³⁶⁶

³⁶⁶ BOA, C.DRB.28/1360, 18 Temmuz 1861 (9 Muharrem 1278).

ایدرک جانب اداره به اعطای ایه استدعا نامه مذکور که بر صورتی محلی مهندسه ارسال اولندرق استدعا اولندان محله در الحقیقه او جنس معدن ظهوری مأمولدر وموقع حال و کیفیت صورت افاده به معطایمیدر ونحری خصوصی به صورتله اجرا الواقعی لازم کور وحن نخریده اراضی صاحبانینک وقوعیوله جن ضرر وز یا بلارینک ارباب وقوف معرفتله کشف وتخمین ایتسه یریه جن مقدار ندر و یو باید کندوستنک افکار مخصوصه سی نوجهله در پورالری اول امرده مهندس هومی الیهدن استعلام اولده جقدر

النجی ماده رخصت نامه ناربخندن اعتبار امدت نخری ایکی سنه بی تجاوز ایتیه جن و یومدن تکمیلشده برآزدها تقدیدی نخری ایدن کسسه طرفندن استدعا اولندرقی حالده صاحب اراضی به ایجاب ایدن تضمیناتی کافی السابق ادا ایلک شرطله محلی مهندسی طرفندن تصویب وجانب اداره دن نسیب قلدورایسه مناسب وجهله مدت مذکورده تک تقدیدی جائز اولده جقدر

پدنجی ماده نخری کشف معدنه مآذون اولان کسسه رخصتنامه سی ناربخندن اعتبار امانت اوج آبه قدر بدأ ومباشرت ایتسی لازم کلوب یومدن ایچنده مباشرت ایتامش وباخود ایدوبده اقدام ودوام کوسترماش اولورایسه سینی کندوستدن سؤال اولندرق قبوله مقرون معدرت صحیفه سی اولادینجی اداره معادن داخلنده بولنه جنی مجلس زنده بین ایلدینکی حالده رخصتنامه سی کبر والنوب ظهور ایدیه جن دیگر طالبنه و یریه جقدر واشبورخصتنامه تک استردادندن طولانی رکوه معصرف ادهامنه صلاحیتی اولده جقدر

سکرتنجی ماده جوانب اربعه سی دیوار ایله محاط اراضی دروننده وباخود حول وایچیه وخانه قریب ویا بولنره یوز الی ذراع بعد مسافده واقع اراضی به معصرف اولان کسسه تک رضای تحصیل اولتقمیزین میل و بورعوالله قیو حفری ویاچه کشادی وادوات معدنیه وضعیحون مغازه انشاسی جائز اولادینقدن اولنلالو معدن نخریسته صاحب اراضی ارضا اولده جقدر

ظفرننجی ماده هرکس کند و اراضیست معدن نخریستی نمند به بلا رخصت (حفر)

حفر ایدیه بیلور ایسته ده معدن اعمال وخراجی ایچون نظامان موضوعه سنه تطبیق رخصت المغه مجبور اولده جقدر

اوننجی ماده برخصتک بالنجری بولوب درعهده والتزامنه طالب اوله جنی معدنک ذکر آتی اون ایکنجی ماده به تطبیق اعمالنه مباشرت ایدیه جنی تأمین ایلدینکی حالده رخصت و یریه جقدر

اون برنجی ماده معدن نخریسته رخصت و یریلان محله آخرک معدن نخریسته رخصت و یریه جقدر

❦ ایکنجی فصل ❦

❦ معدن اعمالنه دار نظامات ❦

اون ایکنجی ماده بر معدنک اعمالنه رخصت و یریلان مقدم دوت ماده تک تحقیق وتدقیق الزامدر برنجی کشف اولانسان معدنک اعمالشده فائده اولقی ایکنجیسی معدن مزبور جوازنده بکونه قاریقه وباخود معدن اولوبده انلرک تعطیلنه سبب اولادینجی تحقیق بولنقی اوچنجیسی معدنک اعمال وخراجی صورتنک کاشانه نشیب اولنقی درنجیسی طالبسارک کارکنار اولدقاری وصاحب سرمایه بولندقاری تحقیق قلدندر

اون اوچنجی ماده سلطنت سینه تبعه سندن بالذات وباخود قوماینه وجهله بالاشترک معدن اعمالنه طالب اولنره نظامنه توفیقاً برمدت مناسب امتیازیه ایله رخصت و یریه جقدر واشبورقوماینه دول اجنبیه تبعه سندن طالب اوله جقدرلر دخی حصه دار اولسی جائز اولده جقدر

اون درنجی ماده بالنفس وباخود بالاشترک معدن اعمالنه نشیب ایدن کسانک معدن اداره سنه ومعدن امتیازنی حقنده جاری اولان اصول اوزره لازم کلان رسومات وتضمیناتک ایفا سنه قدرت و زوونلری اولدینجی ومعدنی دوام اوزره اعمال ایدیه جنکی اثبات وقوتاً تأمین ایلسی لازم کله جقدر

اوان بشی ماده اعانه تثبث اولان معدن بعض خانه و مسکینک و بامده
جوار اولان سارمچلرک التذده بوانه رف برکوه فضا ظهور ایدر ایدسه اول
خصوص صند طولانی لازه کلان نصیبانک ادا سیون اول معدنک ملتر می و باخود
قومبانه سی طرفلر دن کفیل و برله جکدر و بوباده وقوعه جق دعاوی
معادن هایلون مجلسنده رویت قلده جقدر

اون انشی ماده برخلده بولسان معدنک اعمال و اخر اجه صاحب اراضی
و با بارخصنه کشف و تحری ایش اولان ادم اله خارجدن دیگر کسان
طرفلر دن طلب واستد با وقوعه بولدی جالده بولردن برنک نظامه بوقیقا
ترجم و اختیار و معادن هایلون مجلسنده عاقد و معدن بولان کسبه اعمالی ایچون
امتیاره دسترس ایدر بی قدر بجه بومعدنک اعانه امتیاز تحصیل ایدن کسبه دن
نصیبان طلبه صلاحتی و لایقیدن اشو نصیبان ماده سی رخصتی حاوی
و برله جک فرمان علی به درج اوله جقدر

اول بشی ماده معدن اعانه رخصت استد عانده بولسان کسبه و باخود
قومبانه جانب اداره به تقدیم ایده جکی استد عانده ده شخص واحد ایدسه
کند و اسم و شهرتی و صنعتی و ساکن و لایق محلی و اگر قومبانه ایدسه قومبانه به
داخل اولان مشترک دخی اسم و شهرت لری و صنعت لری و ساکن اولدقلری
محلاری و معدنک بولدی بی موقعی و اعمال ایدیه جکی معدن قدر محل استیجاب
اید جک ایدسه اول محاکم حدود بی و اخراج اوله جتی جوهرک جنسی و حاصلاتک
قنی صورته فروخت اوله جتی و لایق اولان حطب و کور و حجر و فانت ساره سی
نظر فدن جلب و بایعه ایدیه جکی و اراضی صاحب لری و معدن کشف ایش
اولان و ارایسه اکا دخی مقدار نصیبان و ده جکی و دولنک زمین ایدیه جکی
اصول و جهله اعمال ایدیه جکی معاهد اولدی بی و قدر مدت ایدیه استدی کتی بیان
ایدلرک محل مذکورک معین مقباسبده اوله رفی حد درله برلر برینه بمائل
اوج قطعه خریطه سنی تنظیم و استد عايله معا تقدیم ایدیه جکدر و اشبو
خریطه ده اخراج اوله جتی مواد معدنیه ک و صنعتی دخی کومر بیه جکدر

اوان سکرشی ماده برادک معدن اعمالی ایچون رخصت اعطاسنه دایر جانب
(اداره به)

اداره به تقدیم ایدیه جکی استد عانده وصولی کونی دفتر مخصوصه قید اولدی بی
مبین بدینه برقطعه علم و خبر اعطاس اوله جقدر و اول معدنک بوم مذکور دن
اعتبارا محاکم بعد بانه کوره نهایت الی آیه قدر تحقیقات و تدقیقاتی بعد الاجرا
نظامه نوافی ایدیه جکی تقدیمه فرمان هایلون و برله جکدر

اون طقوزشی ماده ذکر اولسان معدنک اعماله دیگر کسان دخی طالب
اولوب استد عايله رفی مدت مذکور ایدیه جکی مقام نظاره تقدیم ایدیه جکی حالده
بولار دخی کذلک دفتر مذکور قید ایدیه جکی علم و خبر و برله ک اون انشی
ماده ده محرز ترجم و اختیار ماده سی بومعدنک ختامده اجرا اوله جقدر

بکر فشی ماده بومثال و معدنله طلبا اولان معادن مذکور ملک احوال
و کفایتی معادن هایلون مجلسندن سؤال و تحقیقه مأذون اوله جقدر

بکر می رشی ماده بعد دولت علیه دن بر شخص و بار قومبانه ک متعدد
معدن لری در عهده و التزام ایدیه بیلری جائز ایدسه ده شوقدر که بولرک جهله سنک
دوام اوزره اعمال اوله جتی تأمین ایدر برعهده قوی به ربط بازاری لازمدر

بکر می ایشی ماده با امر عالی اعمال اوله جتی معدنک اراضی محدودده سی
داخلنده امر عالی مذکورک تصریح ایدیه جکی معدنن بشقه جنس معدن
ظهور ایدر ایدسه ک عالی ایچون دخی بشقه جده رخصت التقی اقتضایده جکدر

بکر می اوچی ماده معدن اعمالی ضمننده بالایجاب موقتا حفر اولان بر محل
برسنه بدکین اولکی هینت مزرعه سنه ارجاعی ممکن اوله بیه جک صورته
ایسه او وادن برسنه منیده اخذی مأمول اولان مخصوص لایق برملتی ضم ایدرک
حفر ایدن آدم صاحب ارضه نصیبان ایدیه جکدر بولدن بشقه اول محاکم
نسوبه سبله هینت اصلیه سنه ارجاعی ایچون لازم کلان مصارف دخی حفر ایدن
آدم طرفلر دن اعطاس اوله جقدر

بکر می در دخی ماده معدنک حفر و اعمالی جواربت سبندن و باخود اسباب

سأره دن طولانی دیگر معدنك اعطائه داخل و خارج مضر اولور و بونك
ایچون مصارف زائده وقوع اولور ایسه مصارف مذکوره فی ملزملر یک دیگره
تضمین ایتدیره یله جکدر

یکری بشیجی ماده جانب اداره دن اجرا اولنه حق تبعیات موجبیه معدن
مهندساری معدن اعمال اولان محملده کائن البته یک محفاظه سنه و اراضینک
ضرر دن وقایه سنه دقت و نظارت اید جکدر و معدن اعمالنده اهلیدن
استخدام اولنه حق عمل اجرت لایقه و کندور ضارلی ایله قوللابلوب یوزدن
طولانی خلاف معدن سنیه زنهار کسنه به پرکونه بار و خسار قوه کتورلامسی
صنعتنده محلی ولی و مهندساری طرفلرندن داغما نقید و اهتمام اولنه جقدر

یکری بشیجی ماده اشوب مهندسار معدنک حفر و اعطائه کوردکری محذوراتی
و یاخود لازم کلان اصلاحاتی معدن ملزملرینه و واقع اولان مخاطرات و مغایر
نظام حرکاتی والی ملک طرفلرینه خبر و روبرو کیفیتی درحال جانب اداره به
دخی اشعار اید جکدر

یکری بشیجی ماده معدن اعمالانی ترک و تعطیل و یاخود اشیبای معدنیه
عاملارینک احتیاجات صنایعهارلی عوق و تأخیر اولنور ایسه محلی و البسی
و مهندسارک بوبایه اولان مطالبه لری درعقب جانب اداره به افاده و اشعار
اولنه جقدر

یکری سکرچی ماده معدن اعمالاندن یعنی اصول و قاعده سنسک خلاقی
و ملزملره و بریلان رخصت و امتیازاته منافی صورنده معدن ایشاقکدن طولانی
حکومت ایله ملزملرینه ظهور ایلدن منازک معادن همایون مجلسنده
وامور رضایطه و حقوق شخصیه به منفرع دعا و ینک معدن مهندساری حاضر
اولدینی حالده محلی مجلسنده رؤیت و تسویه سنه باقبله جقدر

یکری طغوزچی ماده معدن اعمالانک ناسک اطمینانه و قبولک محفاظه سنه
والایه نک رضایطه طوقیه حق و معدن عملیه خایه و ساره به پرکونه مضر فی
(اوله حق)

اوله حق احساس اولنور ایسه مهندسارک اولیاده و یره جکی رأی و معلومات
اوور بنه ولی ملک طرفلرندن ایجابی بالاجرا کیفیتی اداره به بلعبر اید جکدر

اووزنجی ماده معدن ملزمی اعمال ایلدیک مفاصله ک و مجسدا اچه حق
محملرک رسم و هبت و کبیت و کبیتی معین هر سنه ایجاب ایدن اکی قطعه
خر یطه سنی معین معیاسده اوله حق بالتظیم محلی مهندسار اعطایده جکدر

اووزنجی ماده اعطائه بد و مباشرت اولن اولان معدنک مدت امتیاز به می
منعصبه اولنوزن مقدم بعض اسباب ضرور به دن ناشی معدن مذکورک
ترکونه ملزمی مجبور اولدینی حالده مدت مذکوره اقتضاسندن الی اول کیفیتی
معادن همایون مجلسنه اخبار و افاده ایتمی لازم کله جکدر و معدن مهندساری
اعمال اولنقده اولان بالچله معادنک هر سنه صورت اعطایله زله اخراجانک ینک
مقدار تی و حال حاضر معادنی دفتر مخصوص و خبر یطه زله ایله مجلسه
یلدیره جکندن ملزملرک معدنی وقت ترکی سنه سی ایچده وقوع اولور ایسه اول
وقته دکن اعمال ایلدیک مفاصله ک خر یطه سنی و اخراجانک مقدار تی معین
دفتر تی تنظیم ایدرک محلی مهندسار اعطایده جکدر

اوونجی فصل

معادنن اخذ اولنه حق رسوماه دایر نظامات

اووز ابکنجی ماده هر معدنک تر و تنه کوره جانب میری به یوزده قاج
حاصلات و یرلک لازم کلور ایسه میری ایله ملزملرینه پینده مقداری تعیین قلوب
تصدیر اولنه حق امرعالی به دخی درج اولنه جقدر و اشوب رسم میرلک دخی
عیس و یاخود رایج وقته تطبیقا بدلا اخذنده معادن اداره سی مختار اوله جقدر

اووز اوونجی ماده بافرمان عالی اعمال و اخراجنه رخصت و بریلان معادنک
بولندینی اراضی میریه محدودده ک بحساب ترسیب ینک الی یوز ذراع معماریدن
عبارت یولنان هر دونی ایچون سنوی برغوش رسم اله جقدر

اوتوز در دخی ماده معدن اعالی خنده رخصتی حاوی و بر به جک فرمان
عالیك اعطای كونی بر دفعه اوله قیك غروشدن یك بشوز غروشه قدر
خروج فرمان اعطا اولنه جقدر

اوتوز بشی ماده معدنی در عهده ایدن ادمك رخصتی حاوی و بر به جک
امر عالیك قاریخندن اعتبار انهاب رسته به دكین كشا دواعالنه بدأ و مباشرت
ایده جكنه متعهد بولنسی لازم كله جكندن اشبو نههد ماده سی دخی امر عالی
مد كوره درج ابتد بر به جكدر

اوتوز انشی ماده معدن در عهده ایدنلر مغاره وقو حفر ابتدكاری وسائر
درلو سطح ارضدن قولاند قیلری اراضی به منصرف اولنلره اقتضا ایدن
تخصیاتی اعطا ایده جكدر

اوتوز دخی ماده اشبو نظامه تطبیقا اخراج واعالی ركیسه به و بارقومانیه به
احاله قنلان معدنك مدت امتیاز به سی منفضیه اولدقدنصكره نشقه طالبه شروط
ونظامه تطبیقا احاله اولنوب فقط ملزم سانی نیه طالب اولدیغی حالده
شروط متساویه ده دیکر نیه ترجیح قننه جقدر و هر حالده یکیدن فرمان عالی
اخذینه مجبور اوله جقدر

اوتوز سکنی ماده اشبو نظامه به توفیقاً معدنی در عهده والتزام ایش
اولان بر شخص و بارقومانیه معدن مذکورى اخره فراغ وقصر بد ایدر
وباخود مؤخر سرمایه سته نقصان طاری اوله قی حصه دار و شریك انحصار
انككه مباشرت و با اول امرده ملزم شخص واحد انككه صكره بر قومانیه
تشكیله مباشرت ایلر ایلر اسه جانب اداره به مراجعت انككسزین ورخصت
المقسزین بونلرك هیچ بر اسی اجرا ایده مبه جكدر

اوتوز طوفونچی ماده مدت امتیاز به سی منفضیه اولان معدنك اشباى غیر
منقوله سی معدنه عائد اوله قی معدن مذکور ایلر بر اولنه قننه جقدر فقط اشباى
منقوله سی ملزمتك كندومالی اولدیغندن بونلری صافق مراد ایدر و طرف دولت
(علیه دنی)

علیه دن دخی اشتراسنه رغبت یور یور ایلر اسه اتمان انجایه شی معدن منقوله
وسائر مختلر معرفت ایلر به قدر اولنوب اشتر اولنه بیلر جكدر

فرقی ماده معدنی مدت امتیاز به سی تکمیل اولان دن اول منقوله اسه ایدن
طولانی اولور ایلر اسه اولسون ملزمتی ترك ایده جك اولدیغی حالده اشباى
غیر منقوله بخانا دولته قننه جقی درکار اولوب فقط معدنك حدودی داخلنده
اولان جوهر ك تركمنسندن طولانی مدت امتیاز به سی منفضیه اولقسزین ترك
ایده جك اولور ترك ایده جکی وقنده مدت امتیاز به ك اوج ربعی كچمس
بولور ایلر اسه مدت امتیاز به ك تمامیه منفضیه اولش کی اشباى غیر منقوله ك
كافه سی بخانا دولته ترك ایده جكدر و اگر اشبو ترك كیفیتی مدت امتیاز به ك
نصفی كچكدنصكره وقوعولدیغی صورتده كافه اشباى غیر منقوله به مهندس
و مختلر معرفت ایلر بر به استقرا اولنلره قی بون مدت امتیاز به ك مقدار نیه
بالتقسیم هر سه به اصابت ایدن مبلغدن مدت امتیاز به ك ختامنه باقی قنلان
سنگلر ایچون بالحساب اصابت ایده جك مبالغ هر به به بالغ اولور ایلر اسه ملزمتی
طرفندن دولته تسلیم اولنلره قی اشباى مذكوره كامللر نه قننه جقدر و اگر
بونلرك ماده سی مدت امتیاز به ك نصفی كذار انككسزین وقوعه كدور ایلر اسه
اوطالده بالجمله اشباى غیر منقوله كندوسنه عائد اولوب بوندن دولته برشی
اعطاسنه مجبور نی اولیه جقدر

فرق برشی ماده معدن تعمیر اولان قیو و مغاره و بوئیلو حفر و انسان مختلر
غیر منقول اولدیغی کی كاختدار ایدلر و ماكنلر و واپورلر و اشباى ثابت سائر
و معدن اخراجی و نقلی و نظهر و تنقیی ایچون استعمال اولنلر كافه آلات
وادوات و معدن دروننده یعنی مغاره ل ایچنده قوللانیلان حیوانات دخی اشباى
غیر منقوله دن معدود در و معدن اخراج اولمش اولان جوهر ایلر مغاره لرده
موجود اولان مات و اشباى سائر غیر ثابت اشباى منقوله دن عدد اولنور

فرق انكچی ماده مدت امتیاز به سی تکمیل اولان معدنك اعالنه طالب اولان
كسبه به و باخود ملزم سانی نیه اعالنه رغبت ایلوب ترجیح قلدیغی صورتده
اكا اشباى غیر منقوله معلومه نور اولوب فقط بونلر دن قننه سنه حاله قننور ایلر اسه

۱۲
اشیائی مزبور به آن بواسطه خزینه تسلیم ابله جکدر

در بنی فصل
فاصله و فایز به زده دایره نظامات

فرق اوچنی ماده مواد معدنی بی اذاه و تصفیه اتمک ایچون ازومی اولان
فالخاله و اوچاق و فزون و شتلات سازه آنشاسی طرف دولت علیه دن
رخصت اسهصاله موقوف اوله جفتدن معدن اعالی رخصتنامه سی مثالو
بولر ایچون دخی بشقه چه رخصت اعطاسی لازم کله جکدر

فرق در بنی ماده بوشلار فایز به زده معدن ملتری و کرک اخر کسته معدن
اذله ابله جک اولدیغی حالده فنی جنس معدن فال ابله جکنی و انشا ابله جکی
فایز به ک مع شتلات فصل هیت و جسامنده اوله جفتی و جوهرک و یا مواد
معدنی ک فنی محلدن جلب و تدارک قلته جفتی و استعمال اولته جتی محر و فاک
جنس و مقدار پی و بولرک نه طرفدن کنور دله جکنی و صوامع اولته دینگی
سالده فنی محر ان الله جفتی استندا نامه سنده تفصیل و بیان اینه کدن صکره
معین و مقرر مقباصده اوله رقی انشاسی اولته جتی شلرک و کنور دله جک
صوبولرک خرطه سنی تنظیم ایدرک استندا نامه مذکوره ربط ابله بولدیغی
تملک و البسته اعطاس ابله جکدر

فرق بشنی ماده بوقوله مستند عباده والی مملکت معدن مهند سنک
وصو اجراسی ماده سنده و حطب و کور استعمال اولدیغی حالده ایجاب ایدن
مأمورک مطالعه رینه واقف اولسی لازمه دن بولدیغندن والی مملکت بوکادار
کندوسنه تقدیم اولته جتی وراقی معدن مهند سینه ارسال ابله جکدر و معدن
مهندسی دخی مخصوص لایحه سنده کند و افکاری پی و بونده کار و ضرر مأمول
اولوب اولادیغی و فحیه فنی صورته ایشله برلمسی و ما کنه لری مقدار
وقته وضع اولمسی لازم کله جکنی و خرطه سنک مطابق اولدیغی و برده
رخصتنامه عوالدی اوله رقی اوچیکدن بشیک غروشه قدر و برلمسی ایجاب ایدن
الجه لک صورت تحدیدی بیان ابله جکدر

(فرق)

۱۳
فرق انشی ماده اشبو اوراق و سارینی والی مملکت کند و مطالعه و افکاری پی
مبین تنظیم ابله جکی و رقه ابله معاجاب اداره به تقدیم ابله جکدر

بشنی فصل
ایالت معدن مهندسارینک وظائفی یانده در

فرق در بنی ماده شمدیلک روم ابله ادره سلاتیک مناسرت بانه بوسنه
بیش و اناطولیده دخی خداوندکار قسطمونی اتفه ازمر قوبه سبواس
خریوت طریزون ایللر نه بر معدن باش مهندسی بولنه جکدر

فرق سکر نی ماده بولدن بولنه معدن مهندساری بشدر لکجه بند سابقده
ذکر اولتان ایالت باش مهندسارینک معیارینه ویزله جکدر و برمدت استخدا
اولدقدن صکره لیاقتلرینه کوره سار ایللر نه باش مهندس اوله رقی مأمور
قلته جکدر

فرق طغوز نی ماده باش مهندسارک و طبیعت مهندسارینک رینه ابله معاشراری
و مأمور بنده و قوه بولنه جتی مصارف لریک تعینی مجلس معادنده باشد ک
فرار و برله جکدر

الشی ماده ایالت معدن مهندسارینک وظایف مخصوصه سی اعمال اولمقده
بولتان و کرک مجددا کشاد اولتان معدنلرک معادن نظاماتنه و شرائط امتیازه
بالتطبیق ایشله بر لیدیگنی و محافظه امنیت جان خصوصه دقت و لوب
اولمقده فنی تحقیق و تجسس بولنه در حال ایجا نه باقی و باخود مجلس معادن بیان
کیفیت اتمک و داخل دایره ایللر نه کروب معدنیاه متدائر اسهضار ابله جکدر
معلوماتی پیدر پی مجلس معادنیه بلسد بر مک و معادن نظاماتنه کند و رینه
هاند اولان و مجلس طرفندن حواله قلیسان خصوصاتی و بولدن بولنه ربط
تعین قلته جتی و طائف سارنه بی اجرا اتمکدن عبارتدر

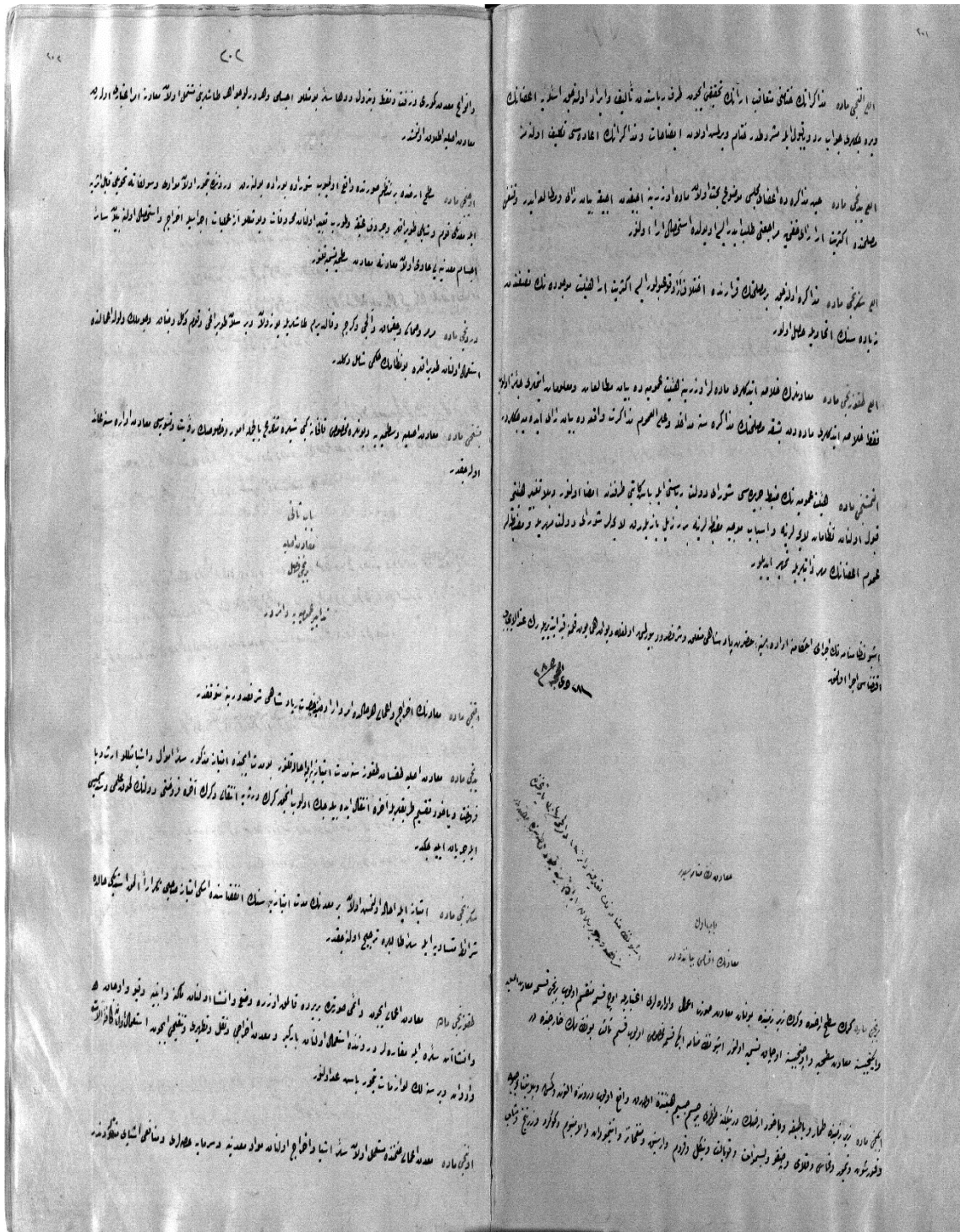
اللی بر نی ماده ایالت باش مهندساریندن روم ابله بولنه اتمک نه فنی

و اناطولیده بولنا نلرك دخی نصفی قاسمده در علیه به کلوب نیسان ایشداسنه قدر
بجلس معادند. موقت اعضا صفتیه مذاکره ده قلوب وقت مذکورده ینه
مرکز ینه عودت ایلیه جکلردر و دیگر نصفی دخی ایکنجی سنه قاسمند. انلر مثلاً
در علیه به کلوب و مجلسه داخل اولوب نیسان حلولند. مرکز ینه عزیمت
ایلیه جکلردر یعنی ایالت باش مهند ساری مناصفه قاسمند نیسانه قدر
در علیه ده بولنوب مدت مذکوره طرفنده مجلسه داخل اولمش بولنه جکلردر

الی ایکنجی ماده قاسمند نیسانه قدر مجلس معادنده بولنه جق ایالت باش
مهند ساریک مصارفات راهیه معلوملری خزینة جلیله دن تسویه قلوب
فقط در علیه ده بولنه جقلری مدت معاشلرندن بر ربعی مقداری تنزیل و توقیف
قلنه جقیدر

الی اوچنجی ماده در سعادته کله جک مهند ساریک مدت معلوملرندن زیاده
توقیفلری و یا خود مدت مذکوره دن بشقه وقتده جلیلری ایجاب ایلدیکی تقدیرده
معاشلری کلوب کتبه مصرفلرندن بشقه تمام اویر یله جکلردر

الی دردنجی ماده اشبو نظامنامه نك اعلانی تاریخندن اعتبارا معادنه دائر
اولان نظامات عتیقه فسخ و القا اولمشدر

³⁶⁷ BOA, A.DVNS.MTAN.d. nr. 2, s. 201-216, 22 Kasım 1870 (29 Şaban 1287).

اولی مرتبه که دولت علیه گرفته امانت از او کی لازم نگردد و شش ماه بعد از آن حدود تعیین شده و در هر دو طرف حقوق و دستورات اعلام می شود و در صورت لزوم مداخله در امور انجام اولی مرتبه

۱۰۰ رکی طویل

صاحب انوار عقودہ طابقی بادہ در

اذ انزل من السماء ماء و جعلنا فيه اشجارا كثيرة
 و جعلنا في تلك الجنة اناجورا و جعلنا في تلك الجنة
 اناجورا و جعلنا في تلك الجنة اناجورا

[illegible]

مسخره با ناطق الحلال واقعه در ملاطفتك سطر سطر القى خباياك بمزاجك القدر
دولتانه در ملككم اعطاءكم سطر سطر در الحلال كس و ناطق الحلال كس

[illegible]

مهم نیست بهر تقدیر خائستار و ذلیل و زاری عارفی عطا فرماید و افاضه کند و الهی و مقدر را
 از درستی عباد

مورد بود نه می کشی کاره ای که از او گرفته اند و بعد گفته اند که در وقت که در آنجا بودیم با او
 گفتیم که فلان را از او گرفته اند و بعد از آنکه او را از او گرفته اند و بعد از آنکه او را از او گرفته اند

التي هي في الحقيقة منسوبة إلى

[illegible][illegible]

UNIVERSITÄT J. 02

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

در مدتی که در آنجا بودم، با یکی از بزرگان آنجا دیدار کردم و از او پرسیدم که چرا شما را از آنجا اخراج کرده اند؟ او به من گفت که شما را از آنجا اخراج کرده اند، زیرا که شما را از آنجا اخراج کرده اند، زیرا که شما را از آنجا اخراج کرده اند.

معاذ الله يا ربنا يا ذا الجلال والإكرام يا ذا الجلال والإكرام يا ذا الجلال والإكرام

کوه قزوین یکی از کوه های دایه دار است که در امتداد رشته کوه البرز واقع شده و در فاصله ۱۰۰ کیلومتری از تهران قرار دارد. این کوه به دلیل ارتفاع زیاد و پوشش گیاهی متنوع، یکی از زیادهای طبیعی ایران به حساب می آید. در این کوه، انواع گیاهان و جانوران به چشم می آید که در مناطق کوهستانی دیگر یافت نمی شود. همچنین، آب و هوای سرد و برف زمستانی در این کوه، فرصتی برای تفریح و ورزش در فصل زمستان فراهم می کند.

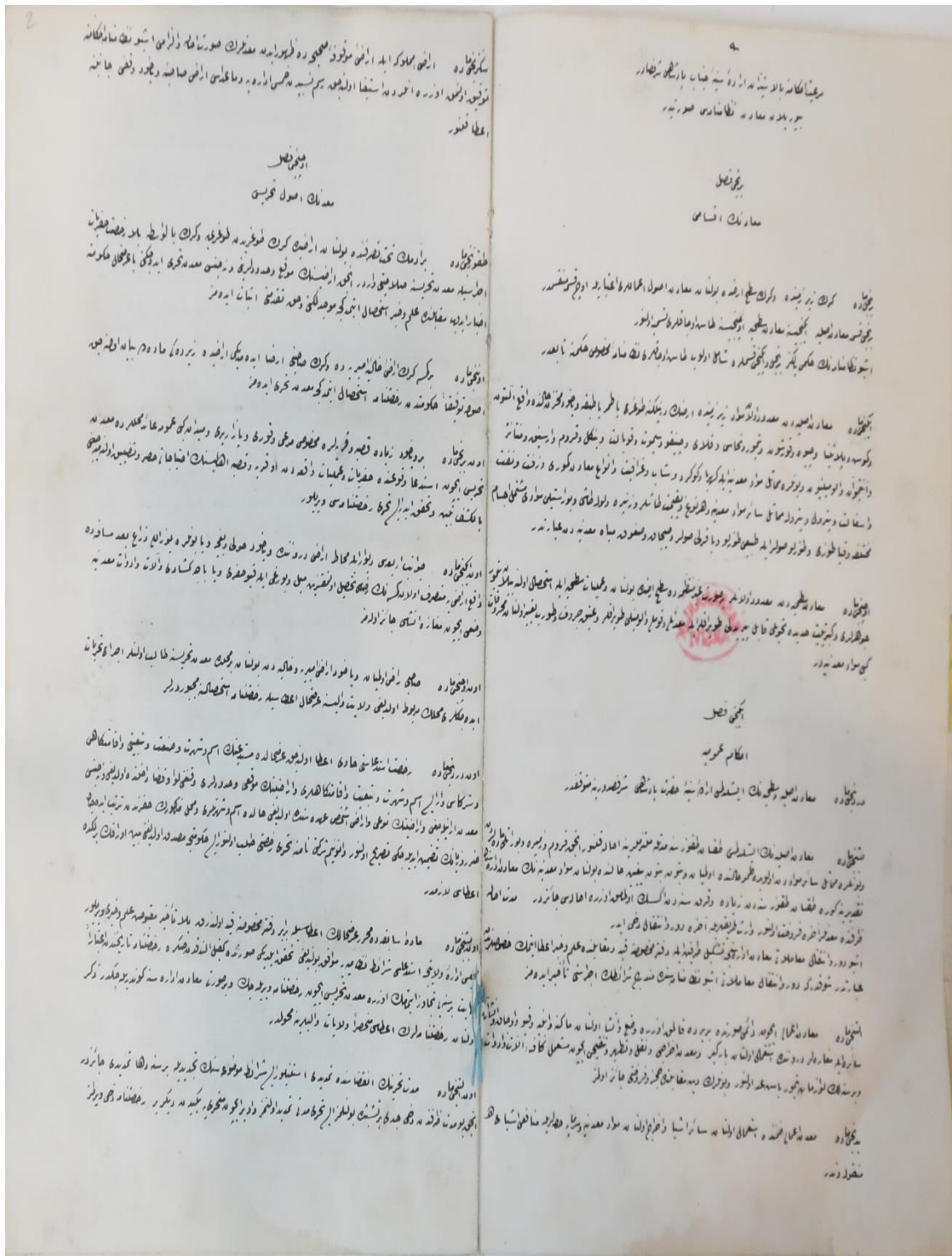
التمس صاحب المزار قوله في الرواجع المزار في كتابه سورة في ذلك بعض الخطا بسم

[illegible][illegible]

تلفظ وندھ الکریمہ والہ ولایت لفظ نہ آئے نسبت انہا یہ اور ان کے ملک اور نہ ہر جہت سے
ان کے اہل بیت کے لئے ولایت لفظ نہ آئے بلکہ ولادت لفظ نہ آئے اور نہ کسی نسبت سے تعبیر لفظ نہ آئے

[illegible][illegible][illegible]

فقال وبقية اهل البيت اسباب بعده فتمهله في حاله اسبابه في الغالبية

[illegible][illegible][illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

[illegible][illegible][illegible][illegible]

بعد از طوفان با عده ای که در آنجا بودند و با کشتیهای خود از آنجا فرار کردند و به کشتیهای خود رسیدند و به کشتیهای خود رسیدند و به کشتیهای خود رسیدند

الذی یخبره
مصدقاً فیما یسجد له فانه اهل
المنزلة و قد سجد له و قال
مصدقاً فیما یسجد له فانه اهل
المنزلة و قد سجد له و قال

[illegible]

خمسہ پندرہ
برصغیر کے ترکہ داروں کے لئے ایک بارہ حکمہ نوشتہ سلطان عبدالحمید اولیٰ

اسوفا نامہ رد اول دفعہ اولہ ہا لہذا در اقسام

[illegible]

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

[illegible][illegible][illegible]